

KÜRD

ARAŞTIRMALARI

DERGİSİ

DOSYA:

KAFKAS KÜRTLERİ

8

E-DERGİ
YAZ
2022

KÜNYE

YAYIN KURULU

Mukadder Bana,
Mustafa Zengin
Mücahit Bilici
Ömer Paçal
Ramazan Kaya
Tahir Baykuşak
Tuncay Şur
Hatice Kılıç
İbrahim Melezade
İrfan A. Azeez
İsmet Yüce

Janroj Yılmaz
Kamal Soleimani
Mesut Yeğen
Cemal Özkahraman
Deniz Çifçi
Derya Bayır
Dr. Şahin Ranaie
Ekrem Malbat
Eyüp Kerimi
Fırat Aydınkaya

EDITÖRLER

Fırat Sözeri-İsmet Konak

DERGİ KAPAK TASARIM

Şemal Medya Tasarım Ofisi

İLETİŞİM ADRESİ

kurdarastirmalari@gmail.com

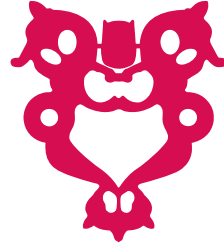
YAYIN TÜRÜ

Sürelî yayın | E-dergi

SAYI 8

TARİH YAZ 2022

**KÜRD
ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ**

içindekiler

DOSYA: KAFKAS KÜRTLERİ

- 07 EDİTÖRDEN, **FIRAT SÖZERİ-İSMET KONAK**
- 11 SOVYET KÜRTLERİNİN KADERİ
S.M. İVANOV RUSÇADAN ÇEVİREN: FIRAT SÖZERİ
- 27 ŞAMİL: LI KURDISTANA QEFQASYAYÊ KU, MİLETÊ KURD TÊ DE
2000 SALAN ZÊDETİR E DJÎ **HEVPEYVÎN: FIRAT SÖZERİ**
- 35 RUSÇA KAYNAKLAR IŞIĞINDA MEDLER
DR. İSMET KONAK
- 47 '1917 DEVRİMİ DONANIMLI KÜRT YETİŞTİRDİ'
RÖPORTAJ: FIRAT SÖZERİ
- 55 RUS ORDUSUNDA BİR KÜRT GENERALİ: GULİ CAFER AĞA
FIRAT SÖZERİ
- 73 KÜRT GAZETECİLİĞİNDE BİR KÖŞE TAŞI: RÊYA TEZE (1930-2022)
ROHAT ALAKOM ÇEVİREN: HOŞENG NİZARÎ
- 97 SOVYET KÜRDOLOJİSİ VE KÜRT ORYANTALİZMİ
MICHIEL LEEZENBERG İNGİLİZCEDEN ÇEVİREN: MENAF ÊLÎ
- 115 SUHBETEK BI TARA MAMEDOVAYÊ RA **MIHEMED ŞARMAN**
DEŞİFRASYON: SERHED SERHEDÎ
- 129 SOVYETLER BİRLİĞİ'NDE ETNİK POLİTİKALAR VE RUS-KÜRT
İLİŞKİLERİ **ERKAN KARABAY**
- 149 KAFKAS KÜRTLERİNDEN REDKAN AŞİRETİ **NİHAT ÖNER**
- 159 HESRETA MÎRAT MAYÎ **AYHAN ERKMEN**
- 165 "DOSTEKÎ BAVÊ MIN Ê KEVN HEBÛ": AHMEDÊ MÎRAZÎ (1899- 1961)
NİHAT GÜLTEKİN

D O S Y A

Kafkas Kürtleri

Editörden

FIRAT SÖZERİ-İSMET KONAK

Merhabalar,

Dergimizin 8. sayısı ile siz kıymetli okurlarımızı yeniden selamlıyoruz. Kervanımız ilk sayıdaki heyecanı ile dur durak bilmeden yoluna devam etmektedir. Hiç şüphesiz gösterdiğiniz ilgi, bu kervana adeta bir “dulda” olmaktadır. Sizlere en içten şükranlarımızı sunuyoruz.

Bu sayıda “Kafkas Kürtleri” adlı dosya ile karşınızdayız. Dosyayı linguistik alanda “mütebahhir” bir isim olarak gördüğümüz değerli Sovyet-Kürt dilbilimci Zare Aliyevna Yusupova’ya (Zare Elî) adadık. Kürdolog Yusupova, 1934 yılında Tiflis’te dünyaya geldi. 1958-59 yıllarından itibaren SSCB Bilimler Akademisi Kürdoloji Enstitüsü’nde akademik çalışmalara başladı. Ekseri filoloji sahasında olmak üzere yüzden fazla bilimsel esere imza attı. Bunlar arasında Qanatê Kurdo ile birlikte hazırladıkları Kürtçe (Sorani) - Rusça sözlük de bulunmaktadır. Zare Yusupova 3 Şubat 2022 tarihinde St. Petersburg’ta sonsuzluğa uğurlandı.

Bilindiği üzere Kürt şair Yunus Rauf nam-ı diğer Dildar, *Ey Reqîp* adlı şiirinde kolonyalist akla karşı şöyle haykırmıştı: “Dinle düşman, Kürt halkı yaşıyor.” Dildar’ın direnişle müzeyyen o mısralarının üzerinden neredeyse bir asır geçti. Bu süreçte Kürt toplumunda kolonyalist aklın “kavvaslığını” reddeden geniş bir irade oluştu. Yüzyıllarca muktedirin methiyesini şakılamak zorunda kalan o munis bülbülün bir ayağı çukurda. Kürt halkı yazarı, tarihçisi, mühendisi, mimarı, hukukçusu, siyasetçisi, aktivisti, doktoru, gazetecisi ve akademisyeniyle artık “mütegallibe takımına” meydan okumaktadır. Gilles Deleuze’nin “Kant’ın Eleştirel Felsefesi” adlı eserinde teorize ettiği gibi egemenlere karşı “parere (boyun eğme)” dönemi bitti, “jubere (buyruk verme)” başladı. Karl Marx’ın çok kere formüle ettiği “yabancılaşma”, Kürdistan’da baş dönmesi yaşamaktadır.

Hegemonik şimşeklere karşı Kürt etnosunun başvurduğu “paratonerlerden” biri kuşkusuz tarihtir. Dil ne kadar bir etnosun bel kemiğini oluşturuyorsa, tarih de o etnosun “belleğidir.” Ulus bilincinin oluşumunda belirleyici dinamiklerden biridir. Kürtler, kolonyalist tarih yazımının tahakkümüne büyük ölçüde son vermişlerdir. Elleri kendilerini sivrisineklere karşı koruyan birer “cibinlikleri” var. Tarih yazımındaki “özneleşme”, özellikle son 30 yılda büyük ivme kazanmıştır. Birçok dilde kıymetli araştırmalar yapılmış ve farklı dönemler enine boyuna tetkik edilmiştir. Gelecekte bu araştırmaların daha da derinleşeceği su götürmez bir gerçektir.

Günümüzde Mezopotamya, İran, Küçük Asya ve Kafkasya gibi sahalar Kürt tarih yazımında birer laboratuvar olarak kullanılmaktadır. Bilhassa Kafkasya bölgesi her daim “gizemini” korumuştur. Burası Kürt araştırmacılar açısından hâlâ bir *terra incognita*dır. Şu ana kadar Kafkas Kürtleri üzerine yapılan incelemeler sadece “uvertür” niteliğindedir. Yani operanın perdesi henüz yeterince açılmamıştır. Bu sahada Medler, Mihranî Kürt devleti, Deysemî Kürt devleti, Şeddadîler ve Revvadîler gibi Kürdî elementlerin hüküm sürdüğü bilinmektedir. Yine İranî hanlıklar, Osmanlı Devleti, Çarlık Rusya ve Sovyetler Birliği döneminde Kürtlerin mevcut bölgede yaşadığı malumdur. Bütün bu unsurların ve süreçlerin tafsilatlı şekilde irdelenmesi Kürdoloji açısından şüphesiz büyük önem arz etmektedir.

Elinizdeki dosyada operanın perdesini biraz olsun açmaya çalıştık. Birbirinden değerli makaleler, röportajlar, çeviriler sayıya renk kattı. Dosyada Kürtçe (Kurmanca) 3 röportaj ve 2 makale yer almaktadır. Röportajlardan ilkinin yıllardır Sovyet-Kürt sahasını yakından inceleyen deneyimli gazeteci-yazar Hejarê Şamil ile yaptık. Ekseriyette “Kızıl Kürdistan’ın” konu edildiği röportajda Kürtlerin Kafkasya’daki vaziyet-i umumiyesi Şamil tarafından genel hatlarıyla tasvir edilmektedir. Bir diğer röportaj, dinleyiciye yeni bir mûsikî ruh kazandıran Tara Mamedova ile gerçekleştirildi. Hayatından ve Sovyet Kürtleri’nden bazı kesitler paylaşılan Mamedova’nın her zamanki alçak gönüllü üslubu röportaja farklı bir duygu katmaktadır. Üçüncü röportaj ise Rêya Teze gazetesinden Mirazê Cemal ile yapıldı. Cemal, Kafkas Kürtlerine adeta “mürşitlik” yapan Rêya Teze’nin tarihi, gazetenin rahle-i tedrisinde yetişen aydın sınıfı ve güncel durumu hakkında takdire şayan bilgiler vermektedir. Röportaja dergimizin sonundaki QR koddan ulaşılabilir.

Dosyada yer alan Kürtçe çalışmalardan biri son yıllarda çîrokbêjliğiyle öne çıkan ve önemli araştırmalara imza atan Ayhan Erkmen’e aittir. Erkmen, Serhat Êzdilerini bilhassa Casimê Celîl, Hecîyê Cindî, Erebe Şemo gibi figürleri kendine özgün sürükleyici bir anlatımla kaleme almaktadır. Diğer Kürtçe çalışma ise

araştırmacı Nihat Gültekin tarafından hazırlandı. Son dönemde Sovyet Kürtle-riyle yaptığı röportajlarda adını duyuran ve mühim bilgiler ortaya çıkaran Gültekin, bizi Sovyet-Kürt aydını Ahmedê Mîrazî'ye "mihman" yapmaktadır.

Dosyamızda ayrıca 5 Türkçe makale ve 1 de röportaj yer almaktadır. Makalelerden biri tarihçi-yazar Rohat Alakom tarafından kaleme alındı. Alanında çok sayıda eser üreten Alakom, Rêya Teze gazetesinin "mebdesine" kadar inmektedir. Gazetenin 1930'da başlayan ve günümüze kadar süren uzun soluklu yayın serüvenini farklı boyutlarıyla mercek altına almaktadır. Calib-i dikkat makalelerden biri de araştırmacı Nihat Öner'e aittir. Redkan aşiretinin anatomisine inen ve tartışmalı bazı tanımlamalara açıklık getiren Öner, bilhassa aşiretin Rusya'daki kolunu okuyucuya takdim etmektedir. Dosyaya farklılık kazandıran diğer çalışmalardan biri ise Erkan Karabay tarafından hazırlandı. Rus-Kürt münasebetlerini Çarlık Rusya ve Sovyet Rusya temelinde mukayese eden Karabay, Kürtlerin elde ettiği kazanımları Marksist bir filtrasyona tabi tutmaktadır. Kızıl Kürdistan deneyimi, 1937-1938/1944 sürgünleri vb. ihtilafli mevzuları ideolojik bir düzlemde ele almaktadır.

İki editör olarak dosyaya biz de karınca karınca katkıda bulunmaya çalıştık. Çalışmalardan biri ben Fırat Sözeri tarafından kaleme alındı. Çarlık Rusya Kürtleri'nden Cafer Ağa'nın hayatını incelemeye çalıştım. Altını çizmek istediğim bir vesikayı siz okuyucularla paylaşmak isterim. Bu makalede Rus Generali İ.G. Amilahvari'nin günlüklerini ilk defa gün yüzüne çıkarmanın mutluluğunu yaşamaktayım. Amilahvari'nin 93 Harbi (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı) esnasında tuttuğu günlükler, Cafer Ağa'nın biyografisine yeni bir boyut kazandırmaktadır. Türkçe hazırlanmış son makale ise bendeniz İsmet Konak'a ait. Rusça yazılmış kaynaklarda Med tarihinin nasıl formüle edildiğini ele almaya çalıştım. Söz konusu kaynaklarda Medler konusunun ilk defa V.F. Minorskiy tarafından değil de Haçatur Abovyan tarafından işlendiğinin altını çizmek gerek. Makalede özellikle Medler ve Kürtler arasındaki "korelasyona" dikkat çekmeye çalıştım. Bu bağlamda Minorskiy'in 1958 yılında bir kopyasını Qanadê Kurdo'ya gönderdiği makale oldukça önem arz etmektedir.

Dosyamızda Türkçe olarak yaptığımız bir de röportaj mevcut. Eğitimiçi Laçın Redkan hem Çarlık Rusya hem de Sovyetler Birliği'ndeki eğitim politikasının Kürtler üzerinde yarattığı etkiyi tavsif etmektedir. 1917 Ekim Devrimi'nin önemi tırnak içine alan Redkan, Kürtçe eğitim materyalleri, alfabeler ve metodoloji konusunda dikkate şayan bilgiler paylaşmaktadır.

Dosyamız ayrıca iki çeviri ihtiva etmektedir. Menaf Elî, Hollandalı araştırmacı Michel Leesenberğ'in İngilizce makalesini Türkçeye çevirdi. Kürt tarihine özel bir ilgi gösteren hatta Kürtçeyi gayet iyi bilen Leesenberğ, Çarlık ve Sovyet

dönemindeki Kürt araştırmalarını geniş bir ölçekte analiz etmektedir. Araştırmacı ayrıca oryantalizm olgusuna da temas etmektedir. Rus araştırmacı S.M. İvanov'un Rusça makalesini ise ben Fırat Sözeri çevirdim. İvanov, Çarlık döneminden SSCB'nin yıkılışına kadarki süreci demokrafik yapı, yerleşim ve yaşam tarzı bakımından incelemektedir. Sovyet Kürtleri hakkında bize yararlı bir panorama çizmektedir.

Dergimizin 9. sayısında görüşmek üzere. Şems-i saadet her daim yoldaşınız olsun...

Sovyet Kürtlerinin Kaderi

S.M. İvanov

Rusçadan Çeviren: Fırat Sözeri

Rusya'da Kürt airetlerinin ortaya çıkışı XIII-XIV. yüzyıllara kadar dayanmaktadır. nl Sovyet etnograf T.F. Aristova *Güney Kafkasya Kürtleri* adlı tarihi-etnografik çalışmasında konuyla ilgili çeşitli kaynaklardan ilginç kanıtlar sunmaktadır (Aristova, 1996: 37).¹ Bu kaynaklardan bazılarında Kürtlerin Güney Kafkasya'daki varlığıyla ilgili Őunlara değinilmektedir. 1807 yılının sonunda Mehmed Sefi Sultan altı yüz Kürt aileyle birlikte Rusya-İran sınırını geçerek Karabağ Hanlığı'na yerleşmiştir (Averyanov, 1900: 24). Karadağ'da yaşayan eleb Kürtlerinin lideri, yaklaşık bin Kürt ailenin Güney Kafkasya'ya yerleşmesine izin verilmesi için Rus makamlarına başvurmuştur (age: 31). 1855 yılında birkaç Kürt aireti Rusya-Türkiye sınırını geçerek Rus uyruğuna girmiştir (Mahmudov, 1959: 214). Birçok aile İran'dan Nahçıvan ve Sürmeli Uyezdi'ne geçmiştir (Halfin, 1963: 114). 1801 yılında Gürcistan'ın (1801) ve çoğunluğunu Kürtlerin oluşturduğu Gence, Karabağ ve Őeki hanlıklarının Rus İmparatorluğuna katılmasıyla "Rusya, halkları arasında Kürtleri de barındırmaya başladı." (Averyanov, 1900: 24). Ferdi Kürt aileleri ve aşiret grupları da iki Rus-İran savaşı döneminde (1804-1813 ve 1826-1828) Güney Kafkasya bölgesine geçmiştir. Bunlar İranlı yetkililerin baskısından ya da daha iyi otlaklar bulma amacıyla g etmiştir (Aristova, 1966: 37).

1 T.F. Aristova Kürtlerin Güney Kafkasya'da ortaya çıkışına ilişkin XIII-XIV. yüzyıllara ve daha öncesine atıfta bulunan tarih kaynaklarını iktibas ediyor (bkz. Gagenmeyster, 1847; Minorski, 1963 vd.).

Rusya ile İran arasında yapılan önce Gülistan (1813), ardından Türkmençay (1828) antlaşmaları ve Rusya ile Osmanlı arasında imzalanan Edirne Antlaşması'ndan (1829) sonra Kürtlerin yaşadığı başka bazı bölgeler de Rusya'nın hakimiyetine geçti: İran'dan Salmas, Hoy, Urmiye vd., Türkiye'den ise Van, Erzurum, Kars vd. 1869-1885 yıllarında ise Kürtlerin de tarihsel olarak yaşadığı Türkmenistan (Trans-Hazar Oblastı) Rusya'nın bir parçası oldu. Göç süreçleri bununla da son bulmadı, Kürtler uzun süre İran ve Türkiye'den Rusya'ya göç etmeye devam etti. Türkmençay Antlaşması'nın 14. ve 15. maddeleri uyarınca İran'ın sınır bölgesinde yaşayanlar (milliyetlerine bakılmaksızın), her iki devletin hükümetleri ve yerel otoriterleri tarafından herhangi bir engele maruz bırakılmadan aileleriyle birlikte Rusya sınırından serbestçe geçme hakkı edindiler. Rusya İmparatorluğu'nda 1897 yılında yapılan ilk genel nüfus sayımına göre Müslüman ve Êzidî Kürtlerin buradaki toplam nüfusu 99.900'dür. (Aristova, 1990: 64).

Kürtler Rusları, kendilerini Pers ve Türk zulmünden kurtaracak bir halk olarak gördükleri için Rus hükümetlerine bağlılık gösterdiler. Bu anlamda çok sayıda Kürdün Rus ordusuna katılması, Rus-Pers ve Rus-Türk savaşlarında birçok çatışmaya gözü pek şekilde katılması tesadüf değildir. I. Dünya Savaşı'yla birlikte önemli sayıda Ezidi Kürt,² Türk otoritelerinin dinsel-etnik temizlik ve siyasî baskısından kurtulmak için Ermenistan ve Gürcistan'a sığındı. Sonuç itibarıyla Kürtler, Güney Kafkasya'da Rusya İmparatorluğu'nun Erivan, Tiflis ve Yelizavetpol Guberniyası'nın bir dizi uyezdinde, Türkmenistan'ın İran sınır boylarındaki bölgelerde meskundü.

1917'de yaşanan olaylardan sonra Sovyet cumhuriyetleri, Rusya İmparatorluğu'ndan diğer halklarla birlikte zengin kültür, dil, gelenek-göreneğe sahip Kürtleri de miras aldı. Şiddetli iç savaş ve yeni belirlenen devlet sınırlarına rağmen Güney Kafkasya ve Türkmenistan'da yaşayan Kürtlerin büyük çoğunluğu yeni sosyo-politik koşullara uyum sağlayabildiler. Öyle ki Kürtler tarihsel yurtlarında barış içinde yaşama ve gelişme imkânı buldular. 1921 yılında Sovyet Rusya, Güney Kafkasya'da açlık çeken Kürtlere maddî yardımda bulundu. Yaşam şartları giderek iyileşen Kürt aşiretleri göçebe² yaşam tarzından yerleşik yaşama geçtiler ve süregelen geri kalmışlığın ve cehaletin üstesinden geldiler. Okullar, teknik okullar, sağlık merkezleri, hastaneler açıldı; Kürtçe ders kitapları, kitaplar, gazeteler (*Sovyet Kürdistan*) basıldı; Radyo yayını yapıldı, kültür ve eğitim kurumları oluşturuldu. Buralarda ulusal kadroların çalışmasına özen gösterilmiş, Kürtlerin Moskova, Leningrad ve diğer Sovyet şehirlerindeki üniversitelerde eğitim alabilmeleri için burs sağlanmış, bu üniversitelerden mezun olanlar arasında aydınlar ve yerel yönetim organlarında görev alan kadrolar çıkmıştı.

2 Êzidîler (Yezidîler) Kürt etnik grubu içerisindeki özel bir topluluktur. İnançları İslam, Yahudilik, Hristiyanlık, Zerdüştlük ve paganizmin kimi unsurlarını kendinde birleştirmektedir. Sovyet Êzidîleri esas olarak Ermenistan ve Gürcistan'da yaşıyorlardı, 1989 yılında nüfusları 30 binden fazlaydı.

1926 yılında Sovyetler Birliği genelinde yapılan nüfus sayımında Sovyet Kürtlerinin toplam nüfusu 69.100 kişi olarak belirlenmiştir. Bu kişilerin 66.700'ü Güney Kafkasya'da, 2.400'ü ise Orta Asya'da kayıt altına alınmıştır (Aristova, 1990: 64). 1897 yılındaki nüfus sayımına kıyasla SSCB döneminde Kürt nüfusunda gözle görülür azalma olması Güney Kafkasya'da Kürtlerin yaşadığı bölgelerin Sovyet hükümeti tarafından Türkiye'ye geri verilmesi (Van, Erzurum, Kars) ve Bolşeviklerin takibatından korkan, çarlık döneminde orduda, yönetim organlarında görev alan, yeni iktidarı benimsemeyen Kürtlerin aile üyeleriyle birlikte Türkiye ve İran'a kaçması ile açıklanmaktadır. Bazı Kürtler ise o dönemde ulusal kimliklerini gizleyerek nüfus sayımında Ermeni, Gürcü, Azeri, Türkmen vb. şeklinde kaydolmuştur.

1923 yılında Azebeycan SSC'nin bir parçası olarak Ermenistan SSC sınırında, idarî merkezi Abdalyar köyü³ olan Kürdistan Uyezdi kuruldu. Uyezd "Kızıl Kürdistan" olarak geniş bir bilinirlik kazandı. Türkiye ve İran ile birlikte Fransa (Suriye) ve Büyük Britanya (Irak) mandası altında bulunan bölgelerde Kürtlerin ulusal kurtuluş hareketinin gelişimine katkıda bulundu. Bu bölgede Kürt otonomisinin kurulmasının nedenlerinden biri Sovyet yetkililerin bazı tartışmalı bölgeleri "üçüncü" tarafa devrederek Ermenistan ve Azerbaycan Dağlık Karabağ bölgesi arasında bir *buffer zone* oluşturup Ermenilerle Azeriler arasındaki toprak çatışmasının şiddetini azaltma arzusuuydu.

Kürdistan adı 1921 yılında, yani resmî olarak Kürdistan Uyezdi'nin kurulmasından iki yıl önce kullanılmaya başlanmıştı. Kürdistan Uyezdi'nde ağırlıklı olarak Müslüman Kürt nüfus yaşamaktaydı. Kürdistan Uyezdi'nin ilk yürütme kurulu başkanı Hüsnü Hüseyinali oğlu Hacıyev oldu. Uyezd Karakışlak, Kelbecer, Koturlu, Kubatlı, Kürd-Hacı, Muradhanlı rayonlarından oluşuyordu. Uyezd'in nüfusu 51.200 kişi olarak kaydedilmişti. Bunların 37. 470'i (%73.1) Kürt, 13. 520'si (%26.3) Türk, 256'sı (0.5) ise Ermeni'ydi. Türkçe konuşulan Kubatlı dışındaki tüm rayonlarda Kürtler nüfusun çoğunluğunu oluşturuyordu. 1925 verilerine göre Kürdistan Uyezdi 6 rayon, 330 köy ve 63 köy sovyetinin birleşiminden oluşuyordu. Nüfusun sosyal karakteri büyük oranda aşiret yapısını koruyordu. Kürtlerin bir kısmı göçebe yaşam sürmeye devam ediyor, birçoğu mağaralarda ve çadırlarda yaşıyordu (Babayan, 2005). Bu dönemde Kürt toplulukların yaşadığı Ermenistan, Gürcistan, Türkmenistan gibi diğer Sovyet cumhuriyetlerinde Kürt kültür merkezleri ve Kürt çocuklarına Kürtçenin lehçelerinde eğitim veren okullar açılmıştı. Sovyet iktidarının ilk yılları Kürtlerin özgün bir etnik topluluk olarak gelişimine büyük bir ivme kazandırdıysa da 1930'ların başında tablo değişmeye başladı.

3 Konar göçer-ç.n.

Söz konusu dönemden itibaren Güney Kafkasya cumhuriyetleri bünyelerindeki azınlıkları asimile etme politikası izlenmeye başladı. Azerbaycan SSC'de Kürtlerin Türkleştirilmesi politikası benimsendi.⁴ Kürt toplulukların yaşadığı diğer Sovyet cumhuriyetlerinde de yerel özgünlükler göz önünde bulundurularak benzer politikalar uygulandı. Söz konusu dönemden itibaren birçok Kürt soyadı -oğlu, -yev, -yov, -yan, -şvali, -dze vb. takılar almaya başladı.

Buna uygun olarak Kürdistan Uyezdi varlığını görece kısa süre koruyarak, VI. Tüm Azerbaycan Sovyetleri Kongresi'nin 8 Nisan 1929 tarihli kararıyla ilga edildi (age). Halk Komiserleri Konseyi ve SSCB Merkez Yürütme Komitesi bu kararı 23 Temmuz 1930'da onayladı. Gene de 1923-1929 yılları arasındaki Kürt özerkliği, Kürt ulusal hareketi tarihindeki yerini almış ve Kürtlerin tarihsel hafızasının önemli bir parçası haline gelmiştir. 1930'larda Kürtler de baskı altına alınan diğer halkların kaderini paylaştılar.⁵ Bunların büyük bölümü, esas olarak Müslümanlar 1930-1940'larda daimî ikamet yerlerinden tahliye edilerek Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan'ın yaşamaya elverişli olmayan bölgelerine gönderildiler. Sadece Ermenistan, Gürcistan'daki Êzidi Kürtler ve Türkmenistan'daki Kürt topluluklarına ait yerleşimler varlığını korudular.

İşhan Miroyev, "1930-1950 SSCB Kürtlerinin Trajedisi ve Umudu" adlı broşüründe Kürtlerin zorunlu tehcir döneminde katlandıkları sıkıntılar ve yoksunluklara tanıklık eden belgeler paylaşır. Şöyle ki SSCB İçişleri Bakanlığı'nun raporuna göre Ekim 1945'e gelindiğinde özel yerleşimcilerin sayısı (Türk, Kürt, Hemşinli) 88.800 kişidir, 1944 Mart ayından 1946 Ocak ayına kadar olan dönemde 599 kişi doğmuş, 6 bin 902 kişi ise ölmüştür (Miroyev, 2012: 15-16). SSCB İçişleri Bakanlığı'nun 10 Nisan 1953 tarihli raporunda özel yerleşimde kaldıkları süre içerisinde bu halklardan 14 bin 895 kişinin öldüğü bildirilmektedir (%14.6) (age: 12, 16, 20).

1956 yılında "buzlar çözülmeye" başlayınca Kürtler de diğer bir dizi baskı altına alınmış halk gibi resmen rehabilitasyon sürecine dahil edildi (Başlangıçta yurtlarına dönme hakkı ve maddi kayıpları için tazminat verilmeden) Sonrasında ise birçoğu haklarına kısmen de olsa kavuştular. Ne yazık ki Sovyet hükümeti Kürtler için etkili bir rehabilitasyon programı organize edemedi. Üstelik hem buldukları özel yerleşim yerlerinde hem de esas ikamet yerlerine, küçük yurtlarına döndüklerinde toplumsal gerilimler baş gösterdi. 1979 nüfus sayımına göre Sovyetler Birliği'nde Kürtlerin resmî nüfusu 115 bin 858 olarak belirlenmişti (Aristova, 1990: 66), ancak benim tahminime göre bu sayı o tarihlerde 200 bin ile 300 bin arasında olmalıdır.

4 Bölgenin adı daha sonra Laçin olarak değiştirilmiştir.

5 Güney Kafkasya'nın Kelbecer ve Laçin bölgelerine yerleşen Kürtlerin bir kısmı buraya geldiklerinde Türkçe konuşuyordu.

Kürtlerin durumu, SSCB'nin son yıllarında, cumhuriyetlerdeki (siyasi) elitlerin etnik-dinsel düşmanlıkları kışkırtarak ulusal farklılıklar üzerinden spekülasyon yapmasıyla kötüleşti. Bu dönemde milli ve etnik temizlik temelinde pogromlar kışkırtan milliyetçi ve aşırılık yanlısı gruplar gözle görülür biçimde daha aktif hale geldiler. Görüldüğü üzere rehabilite edilen Sovyet Kürtlerinin dönecek bir yeri yoktu. İlk olarak Azerbaycan Cumhuriyeti, Kürtlerin daha önce tahliye edildikleri Nahçıvan ve Laçin bölgelerine dönmelerini mümkün olan her şekilde engelledi, sonrasında ise Dağlık Karabağ'ın statüsü nedeniyle bir Ermeni-Azeri çatışması ortaya çıktı. Kürt topraklarının bir kısmı artık Ermeni ordusunun kontrolü altındaydı.

Müslüman Kürtlerin dönüşü Gürcistan hükümeti tarafından da hoş karşılanmadı. Bu koşullarda birçok Kürt, Orta Asya cumhuriyetlerinde kalmak veya aralarında Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti (RSFSC)'nin bazı kray ve oblastlarının da bulunduğu tüm Sovyet coğrafyasına küçük gruplar halinde dağılmak zorunda kaldılar. 1989 nüfus sayımına göre Sovyet Kürtlerinin resmî nüfusu 153 bin olarak kaydedilmişti, fakat zorla asimile edilen Kürtler ve Êzidî Kürtler de hesaba katıldığında bu sayının 300-500 bin arasında olduğu düşünülmektedir (GARF, f. 9654, op. 6, d. 313, l. 40).

Toplumsal Kürt örgütlenmelerinin temsilcileri ve aydınlar, SSCB'nin en yüksek yasama, yürütme organlarına ve Azerbaycan SSC'ye Kürt özerkliğinin yeniden tesis edilmesi ya da en azından Kürtlerin tarihsel olarak ikamet ettikleri topraklara dönmesi talebiyle defalarca başvurular. Bu başvuruların çoğu cevapsız kalsa da bazı mektuplara resmî yanıt verildi. 1980'li yılların ikinci yarısından itibaren "Perestroyka"nın başlamasıyla birlikte Sovyet Kürtlerinde, yasal haklarını yeniden kazanma umudu ortaya çıktı. Kürtlerin Orta Asya cumhuriyetlerinde maruz kaldığı baskı ve pogromlar; Ermenistan, Azerbaycan, Krasnodar Krayı (Adıge) ve diğer yerlerde yerel yetkililerin Kürt yerleşimcilere ikamet ve çalışma kaydı vermeyi reddetmesi nedeniyle oluşan zorla tahliye tehditleri Kürt sorununun yakıcılığını arttırıyordu.

Kürt temsilcilerin SSCB yönetimine yaptığı birçok başvurudan en tipik olanlarından birkaçını belirtmek istiyorum.

Haziran 1989'da bir grup Kürt aktivisti (M.S. Babayev, A.A. Mamedov, F.K. Çatoyev, Z.A. Sadıkov vd.) SSCB Milliyetler Yüksek Sovyeti Başkanı R.N. Nişanov'a bir dilekçe ile başvuruda bulundu. Bu başvuruda Kürt temsilciler Ermenistan, Özbekistan, Kırgızistan ve RSFSC'nin Krasnodar Krayı'ndan Kürtlerin sınır dışı edilmesini ve uygulanan baskıları somut verilerle sunuyorlardı. Kürtler, Azerbaycan'daki özerk yönetimlerini yeniden tesis etmeleri için kendilerine izin verilmesini istediler. Ayrıca Hazar Denizi kıyısında yerleşim bulunmayan

susuz arazileri ıslah etmeye, kendi kendilerini finanse etmeye ve uzun vadeli kiralama temelinde arazinin sulandırılmasını organize etmeye, tarım ve hayvancılık mamulleri üretmeye, devlete kira ve vergi ödemeye hazır olduklarını bildirdiler. (age: d. 114, l. 30).

4 Haziran 1991 tarihinde Kürt Kültür Merkezi Genel Direktörü T.M. Broyev, SSCB Başkanı M.S. Gorbaçov'a ve SSCB Yüksek Sovyeti Başkanı A.İ. Lukyanov'a başvurarak Kürt sorununun çözümünün hızlandırılmasını, özellikle de Kürt otonomisinin yeniden tesis edilmesini ve Kürtlerin her düzeydeki yasama organlarında eşit temsil hakkına sahip olmasını talep etti (age: d. 313, l. 14).

Kürtlerin başvuruları yasa koyucu çevreler arasında karşılık buldu. Öyle ki ünlü Sovyet şair ve gazeteci, SSCB Yüksek Sovyeti Vekili B.İ. Oleynik, Sovyet Kürtlerine destek olmak maksadıyla M.S. Gorbaçov'a 26 Nisan 1990'da bir mektup yazdı (age: d. 203, l. 7-9).

23 Ekim 1990'da SSCB Yüksek Sovyetinin 1738-I nolu kararnamesiyle RSFSC Ulusal Sorunlar Devlet Komitesi Başkan Yardımcısı V.P. Sobolev öncülüğünde Kürt halkının sorunlarıyla ilgili bir komisyon kurulması kararlaştırıldı. Kürt temsilcilerle yapılan bir dizi görüşmeden ve Kürtlerin yoğun şekilde yaşadığı yerler ziyaret edildikten sonra 4 Temmuz 1991'de komisyon üyeleri Kürtlerin yaşam şartlarında olumlu bir değişiklik olmadığı, on binlerce Kürdün etnik çatışmalar sonucunda mülteci konumuna düştüğü, asıl sorunun -Kürtler arasında ulusal-bölgesel bir oluşumun restorasyonu- çözümü için daha detaylı bir çalışmaya ihtiyaç olduğu konusunda SSCB Yüksek Sovyetini bilgilendirdi. Komisyon Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Krasnodar Krayı ve Adıge'deki Kürtlerin haklarının korunmasına ek olarak SSCB'de yaşayan Kürtlerin sorunlarının incelenmesi-araştırılması için bilimsel çalışmaların yoğunlaştırılması, Kürtler için anadilde eğitimin organize edilmesi, Kürtler arasından halk eğitimi, bilim ve kültür alanlarında uzmanlar yetiştirilmesi, gerekli ders kaynaklarının, eğitim araç-gereçlerinin ve metodolojik materyallerin hazırlanmasına yardım edilmesi önerisinde bulundu (age, d. 313, l. 30-31).

1991 yılının sonunda SSCB'nin çöküşü, Sovyet devlet yöneticilerinin Kürt halkı için tarihsel adaleti yeniden tesis etme planlarını bozdu ve niyetlerini gerçekleştirilmesine izin vermedi. Politik istikrarsızlık ve bölgesel çatışmalar Sovyet Kürtlerinin bir kısmını Rusya'ya göç etmek zorunda bıraktı. Ancak Kürtlerin büyük bir kısmı Güney Kafkasya'da ve Orta Asya'da kaldı.

Güney Kafkasya Kürtleri

Günümüzde Gürcistan'da tahminlere göre yaklaşık 15 binden fazla Êzidî ve Müslüman Kürt yaşamaktadır. Kürtler, burada Gürcü hükümeti tarafından her-

hangi bir baskıya ve zorunlu asimilasyona maruz kalmamaktadır. Fakat politik ve kamusal yaşamda aktif şekilde yer aldıkları da söylenemez. Kürtlerin Gürcistan'dan Rusya'ya ve diğer Sovyet sonrası ülkelere göçü sosyo-ekonomik nedenlerle devam etmektedir.

Gürcistan'dan çok daha fazla, yaklaşık olarak 150-250 bin Kürt Azerbaycan'da yaşamaktadır. Bunların büyük çoğunluğu asimile olmuş ve Azerbaycanlı olarak kabul edilmektedirler. Hatta asimile olmuş Kürtlerin Azerbaycan politik elitleri arasında yagın bir şekilde temsil edildiği kanısı mevcuttur.

Azerbaycan'da Kürtler Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti, Bakü ve Gence çevresindeki kırsal yerleşim birimlerinde yaşamaktadırlar. Kürt grupların nadiren de olsa kuzeyden Dağlık Karabağ'a komşu bölgelere yerleştiği de dile getirilmektedir. Dağlık Karabağ sorununun teorik olarak Azerbaycan'ın istediği şartlarda çözülmesi durumunda, Kürt otonomisinin herhangi bir şekilde restorasyonundan söz etmek mümkün değildir. Zira anayasaya göre ülke üniter bir temel üzerine kurulmuştur ve özerklik hakkı sadece coğrafik olarak ayrılmış Nahçıvan ile sınırlandırılmıştır.

1 Mart 2013'de Kürt Kültür Merkezi *Ronahî* (Aydınlık) öncülüğünde düzenlenen ve Kürtlerin acil sorunlarının tartışıldığı Azerbaycan Kürtleri Olağan Kongresi'nde; *Dengê Kurd* (Kürdün Sesi) gazetesinin yayımlanması ve Bakü'de Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı bölgelerde Kürtçe kursların açılması kararlaştırıldı. Kongre delegeleri *Ronahî*'nin İran Kürdistanı, Türkiye, Suriye'deki Kürt azınlıklarıyla, Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ve Avrupa ülkelerindeki diasporalarla ilişkiler geliştirmesi gerektiğini belirten konuşmalar yaptılar.

Ermenistan'da ağırlıklı olarak Êzidî Kürtler (30-40 bin) yaşamaktadır. Rehabilit edilen Müslüman Kürtlerin, Dağlık Karabağ'ı Ermenistan'a bağlayan "Laçın Koridoru"na komşu bölgelere geri dönüş olasılığının düşünülmesi, Ermenistan-Azerbaycan çatışması çözülmeden mümkün değildir. Ermeni bilim insanları bir dönem Êzidî kimliğinin gelişimine belirgin biçimde katkıda bulundular (Arakelova, 2006, Harutyunian vd., 2010, 37-42). Ardından da Zaza kimliğinin şekillenmesinde rol aldılar. Bu durum, Ermenileri ortak bir Kürt kimliğinin oluşumunu engellemekle suçlayan birçok Kürt tarafından eleştirel karşılanmaktadır.

Orta Asya Kürtleri

Kürt toplulukların Orta (Merkez) Asya'da belirmesi Güney Kafkasya'dan süsülmeleri ve zorla göç ettirilmeleri ile bağlantılı trajik olaylar sonucunda gerçekleşmiştir. Kürtlerin belli bölgelerde yoğunlaşmaması için Orta Asya'nın çeşitli muhitlerinde yüzden fazla özel yerleşim alanı ve askerî noktalar oluşturuldu.

Elverişsiz yaşam koşulları Kürtlerin dillerini, ritüellerini, geleneklerini ve dinlerini muhafaza etmesine engel olmadı. Elbette eğitim alma ve kendilerini geliştirme imkanlarının bulunmaması özel yerleşim alanında bulunan Kürtlerin genel gelişimini önemli ölçüde yavaşlattı.

Günümüzde söz konusu bölgede, yarısından fazlası Kazakistan'da (Çoğunlukla güneyde, Almatı, Çimkent ve Jambıl Oblastı'nda) olmak üzere yaklaşık 150 bin Kürt yaşamaktadır. Son yıllarda ulusal kültürlerini geliştirme, sosyal kurumlar, dernekler, kitle iletişim araçları kurma ve yayıncılık faaliyetinde bulunma imkânına sahipler. Kazakistan'da *Kurdı* (Kürtler) dergisi ve *Kürdistan* gazetesi yayımlanmakta; kültür merkezleri ve sanat toplulukları faaliyet yürütmekte, alanında yetkin ulusal kadrolar yetişmektedir. Kürtler, Kazakistan Halkları Meclisi'nde aktif olarak yer almaktadır. 1993 yılında Kürt kültür merkezleri *Yekbûn* derneği çatısı altında birleşmiş ve söz konusu dernek 1999 yılında *Berbang* adını almıştır.

1993 yılında Kırgızistan Kürtleri Derneği *Nıştiman* kuruldu. Söz konusu derneğin adı daha sonra Kırgızistan Kürtleri Birliği olarak değişti. Örgütün bünyesinde Kürtçe radyo yayını yapılmaktadır.

Özbekistan'da özel Kürt yerleşimleri yedi oblast (Taşkent, Semerkant, Fergana, Buhara vd.) ve 43 rayona yayılmıştı. Günümüzde bu ülkede yaşayan Kürtlerin sayısı muhtemelen birkaç bin kişiyi geçmemektedir.

5 milyon civarında bir nüfusa sahip olan Türkmenistan'da yaklaşık 4.500 Kürt yaşamaktadır. Bunların çoğu İran sınırına yakın güney bölgelerinde ve başkent Aşabat'ta ikamet etmektedir. Dini aidiyetleri bakımından Kürtlerin çoğu (Türkmenler gibi) Sünni Müslüman inancına mensup olmakla birlikte, diğer İslami akımların temsilcileri (Êzidî, Ali Allahi, Şii)⁶ ve Hıristiyan olanlar da bulunmaktadır. Türkmen yetkililer Kürtler de dahil olmak üzere ulusal ve dinsel azınlıklara karşı oldukça sert bir asimilasyon politikası izlemektedir. Kürtçe kitle iletişim araçları, okullar ve kültür merkezleri kapatılmaktadır. Sovyet iktidarı döneminde Kürt diasporasının oluştuğu diğer Orta (Merkez) Asya devletlerinde Kürtler, Türkmenistan'a nazaran daha geniş hak ve özgürlüklere sahiptir. Ulusal kimliklerini, dillerini ve kültürlerini korumaktadırlar. Kürdün Yaşamı (*Jizn Kurds koy*) adlı kitapta yaşlı bir Kürt kadını kederle şöyle diyor "Yalnızca Kürtle-

6 *Repressirovanniye narodi* (Baskı Altına Alınan Halklar), 26 Nisan 1991 tarihli RSFSC "Baskı Altına Alınan Halkların Rehabilitasyonu" yasasına göre (yasa uyarınca esas olarak sürgün edilen halkların topraklarına geri dönmesi ve uğradıkları maddî-manevî zararın tazmini öngörülmekteydi) devletin kendisine baskı ve jenosid uyguladığı, zorla yerinden edilerek başka bir yere yerleştirilen, ulusal-devlet oluşumları kaldırılan, ulusal-bölgesel sınırları değiştirilen, özel yerleşim yerlerinde terör ve kötü muamele uygulanan halklardır. Birlik, cumhuriyet, yerel organlar ve yetkililerin bastırılmış halklar ile ilgili aldıkları tüm kararlar, bu halkların haklarını iade edenler hariç, anayasaya aykırı kabul edildi ve yürürlükten kaldırıldı -çn.

rin dört asırdır yaşadığı Türkmenistan'da yetkililer varlığımızı hâlâ tanımıyor. Akrabalarımızın çoğu kendileri ve aileleri için daha iyi bir yaşam arayışıyla yeni diyarlara göçüyor, aslına bakılırsa oralarda da yabancı durumuna düşüyorlar.”

Kürtlerin Orta Asya cumhuriyetlerindeki yerli nüfus ile arasındaki gerilim, son zamanlarda gözle görülür şekilde azaldı, açık çatışmalar ise neredeyse hiç görülmemektedir.

Rusya'da Kürtler

Rusya Federasyonu topraklarındaki ilk Kürt toplulukları 20. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıktı. 1979 nüfus sayımına göre, RSFSR topraklarında -Krasnodar Krayı, Beloreçensk Rayonu Pşehskaya köyü- en az bir *kompakt* Kürt grubu bulunuyordu. Bu krayda 446'sı Müslüman, 100'ü Êzidî olmak üzere 546 Kürt yaşıyordu.

Krasnodar Krayı'na 1968-1969'da yerleşen ilk Müslüman Kürtler daha önce Gürcistan'dan Özbekistan, Kazakistan ve Kırgızistan'a sürgün edilmiş Kürt ailelerdi. Kürtlerin Orta Asya'dan Kuban'a göç etmesinin sebebi burada tarıma elverişli şartların olmasıydı. Ermenistan'daki Êzidî Kürtlerden de Kuban'a göç edenler olmuştur.

Söz konusu Êzidîler daha önce Türkiye, İran Kürdistanı ve Azerbaycan'dan uzun bir zaman dilimi içinde Ermenistan topraklarına göç etmiştir (*Krasnodar Kürtleri...*, 2007).

Adıge Kürtlerinin *Ağrı* isimli bir örgütü bulunmaktadır. Bu örgütün merkezi Krasnogvardsyski Rayonu'ndaki Beloye köyüdür. Kürt göçmenler tarafından şeneltilen Beloye ve Sadovoye köyleri P253 otoyolunun yakınında bulunmaktadır (Maykop Ust- Labinsk – Korenovsk).

Kürtlerin kompakt olarak yaşadığı bir başka yerleşim yeri ise Kazakistan ve Ermenistan'dan gelen göçmen Kürtlerin (5 binden fazla) tarım, hayvancılık ve yol yapım işleriyle uğraştıkları Tambov Oblastı'dır. Kürt yerleşimlerinin birinde aslı Kuzey Irak'ta bulunan⁷ Êzidî Laleş tapınağının küçültülmüş bir kopyası bulunmaktadır. Birçok alanda faaliyet gösteren, yol yapım ve onarım üzerine çok sayıda ihale alan şirketlerin oluşturduğu Dicle/Dijla adlı holdingin sahibi Kürt işadamı Cemal Şamoyan bölgede büyük bir etki ve otoriteye sahiptir.

2010 yılında Rusya Federasyonu'nda yapılan nüfus sayımına göre kendini Kürt olarak tanımlayan kişilerin sayısı 23 bin 232 kişidir (Rusya nüfusunun %0.0002'si). Söz konusu dönemde bunlardan 4. 095'i şehirlerde, 19. 137'si kırsal alanda yaşıyordu. Êzidîlerin nüfusu ise 40 bin 586 kişiye ulaşmıştı (Rusya nüfusunun %0.0003'ü). Bunun 22. 452'ü şehirlerde, 18 bin 134'ü ise kırsal yerleşim

7 Güney Kürdistan- çn.

alanlarında yaşamaktaydı. Kürtler ve Êzidîler esas olarak Astrahan, Yaroslav, Rostov, Saratov, Tambov, Novosibirsk, Kursk, Moskova, Leningrad, Krasnodar ve Stavropol gibi bölgelere yerleşmişlerdir. Moskova ve Petersburg'ta çok sayıda Kürt yaşamaktadır (Tüm Rusya Nüfus Sayımı..., 2010).

Kürtlerin RF'deki nüfusu uzmanların gayriresmî tahminlerine göre yaklaşık 200 bin kişidir (*Kurdy Tambovskoy Zemli*⁸). Kürt etnik topluluğuna dair bazı veriler şunlardır: Erkekler çoğunluktadır (%58), kentleşme düzeyi oldukça düşüktür (%59), ana dilini konuşanların oranı yüksektir (%82,5). Dıştan evliliklerin olmaması asimilasyon girişimlerine karşı direnç sağlamaktadır.

Rusya Kürtleri sosyo-politik bakımdan oldukça aktiftir. Kamusal alanda inisiyatif alıyor, federal, bölgesel ve yerel düzeylerde Rus devleti ve kamu kuruluşlarıyla iş birliği yapıyor, "Kürt Evi'nde" (Uluslararası Kürt Halk Dernekleri Birliği) bir araya gelerek kendi sosyal yapılarını oluşturuyorlar. Kürt aydınlarının önemli bir kısmı Moskova'da toplanmıştır. Rusya'dan, Irak'tan, Türkiye'den, Suriye'den medya temsilcileri, politikacılar, bilim insanları, aktivistler, BDT ve AB ülkelerinden konukların katılımıyla Kürt toplumunun güncel sorunları çerçevesinde Kürt Evi'nde, President Otel'de, Dışişleri Bakanlığı Diplomasi Akademisi'nde, RBA Doğubilimleri Enstitüsü'nde, RIA Novosti ve diğer mekânlarda düzenli olarak bilimsel konferanslar, seminerler, yuvarlak masa toplantıları gerçekleştirilmektedirler.

Rusya devlet organları sosyal ve ulusal politikalarda Kürt faktörünü dikkate almaktadır. Günümüzde başta medya olmak üzere uygun iletişim kanalları kullanılarak Kürtlerin "pozitif" bir imajla tanıtılması ihtiyacı öncelikli problemlerden biridir.. Rusya'da iki dilde aylık 2000 tirajla basılan *Özgür Kürdistan* gazetesi yayımlanmaktadır. Kürt diasporasının bilgi aldığı kaynakların başında Rusça internet siteleri (haber, bilgi-analitik, eğlence, arkadaşlık vb.) gelmektedir. *Golos Rossii*⁹, yalnızca Rusya dışındaki dinleyicilere hitaben Kürtçenin birkaç dialektinde yayın yapmaktadır.

Rusya Kürtlerine ve Kürdî yapılara Rusya'daki sivil toplum örgütleri ve devlet kurumları tarafından destek sağlanması gündeme gelmektedir. Aynı zamanda Kürtlerin Rusya'ya adaptasyonu önünde herhangi bir engel bulunmamaktadır. "Ulusal-Kültürel özerklik" kanununun sağladığı haklardan tam olarak yararlanabilirler. Rus makamlarının bu konudaki tutumu genel olarak "ülkemizdeki Kürt diasporası Rusya Federasyonu yasalarına bağlı kalmak koşuluyla kültürel özelliklerini koruma ve geliştirme hakkına sahiptir." biçiminde tanımlanabilir.

8 Yazar *Kurdy Tambovskoy Zemli* adlı videoyla ilgili // <http://www.youtube.com/watch?v=Me-ab-EEmxkU> adresini kaynak göstermektedir ancak erişim tarihi belirtmemiştir -çn.

9 *Golos Rossii*: Rusya'nın Sesi -çn.

E K L E R

1. Kürt temsilcilerin R.N. Nişanov'a dilekçesi.
2. T.M. Broyev'in SSCB yönetimine mektubu.
3. B.İ. Oleynik'in SSCB Başkanı M.S. Gorbaçov'a mektubu

E K - 1

Kürt halk temsilcilerinden
SSCB Milliyetler Sovyeti Meclis Başkanı Yoldaş Nişanov'a

Beyanname

Bu yıl 31 Mayıs, 3 Haziran, 10 Haziran, 15 Haziran tarihlerinde yoldaş M.S. Gorbaçov'a ve Milliyetler Sovyeti Meclis Başkanlığı görevine seçilmenizden ardından size, Birliğin 9 cumhuriyetine dağılmış Kürt halkının temsilcilerini kabul etmeniz talebiyle başvurduk (Mektupların kopyası 6 sayfa halinde ilişiktir). Bir aydan fazla bir süredir beklememize rağmen kimse bizimle görüşmedi. Bazı yoldaşlarımız geri döndü.

Mektuplarımızın kopyasını ilişikte sunduğumuzdan ve 14 ülkeden 9005 kişinin imzasının bulunduğu mektubumuz da elinizde olduğundan bu mektubu özet halinde sunuyoruz.

17-20 Haziran tarihinde 200 Kürt aile, iradeleri dışında Özbekistan bölgesinden çıkarıldılar. Kasım 1988'den Mayıs 1989'a kadar 18 bin Müslüman Kürt, Ermenistan'dan -hâlâ birçoğunun işsiz ve kayıtsız olduğu- Krasnodar Krayı'na sığındı. Krasnodar Krayı Sovyet organları, söz konusu Kürtler satın aldıkları evlerde yaşamalarına rağmen onları sınır dışı edeceği konusunda uyarıda bulundu. Kazakistan'ın Çimkent Oblastı'nda ve Kırgızistan SSC'de halkımıza bu bölgeleri terk etmeleri için bir ay süre verildi. Bundan bir gün sonra konuyla ilgili bizi kabul etmeniz için telgraf göndermiştik.

Bilindiği üzere 7 Haziran 1923 tarihinde Kürt otonomisi kuruldu. Stalin bizden öç alarak otonomimizi ortadan kaldırdı. 1937 yılında Orta Asya cumhuriyetlerine ve Kazakistan'a sürüldük. Azerbaycan halkı enternasyonalist, iyiliksever ve insancıl bir halktır. En azından herhangi bir tarihsel kaynakta Azerbaycanlılarla aramızda bir savaş olduğuna rastlamadık. Tam tersine bizim oğullarımız Azerbaycan halkı için, onların oğulları ise bizim için başlarını verdiler. Biz Azerbaycan halkının ayrılmaz bir parçasıyız. Azerbaycan halkı, bizim halkımızın yüreğidir.

Yukarıdaki izahatımız göz önünde bulundurulduğunda, Azerbaycan halkı otonomimizin restorasyonuna karşı olmayacaktır. Eğer eski Kürt otonomisi topraklarında bugün başka insanlar yaşıyorsa insansız, susuz, boş topraklarda örneğin Hazar

Denizi'nin altından çıkan topraklarda otonom cumhuriyet kurmak da kabulümüzdür. Burada Ceyrançöl olarak adlandırılan topraklarda, benzeri arazilerde sulama sistemi kurulması ve söz konusu bölgenin deniz suyundan arındırılması gerekmektedir. Kura Nehri bu bölgeden geçer, nehre bir sulama pompası kurarak arazinin su ihtiyacını karşılamak mümkün.

Bu topraklar şimdiye kadar kullanılmamaktadır. Sözü edilen topraklarda hem otonomi sakinleri hem de tüm cumhuriyet için birçok tarım ve hayvancılık ürünü üretmek mümkün. Otonom cumhuriyetin kuruluşunun ilk günlerinden itibaren kendi kendimizi finanse edeceğiz. Devletten uzun süreli kiralama ile toprak almaya hazırız. Şöyle ki 1 hektar sulanan-sulu arazi için 1000 ruble, yağmur suyu almasına rağmen ayrıca sulanması gereken araziler için 500 ruble, sulanmayan topraklar için 200 ruble vermeyi düşünüyoruz. Uzman ekonomistlerimizin verilerine göre, otonom cumhuriyetimiz sürekli kâr ederek varlığını sürdürebilir.

Yukarıda anlattıklarımız dikkate alındığında:

Hiçbir milletin bizim kadar zor durumda olmadığı ve bizi bir trajedinin beklediği görülüyor. Bu nedenle sorununuzun acilen çözülmesini ve Azerbaycan'daki otonom cumhuriyetimizin restorasyonunu talep ediyoruz.

Görüşme talep eden heyetin listesi:

1. Babayev Mamed Suleymanoviç (Azerbaycan) - bilimler adayı,* otonomi restorasyon komitesi başkanı.
2. Mamedov Ali Abdulrahmanoviç (Ermenistan) - SSCB Yazarlar Birliği üyesi.
3. Çetoyev Ferzende Kerimoviç (Kırgızistan SSC) - baş hayvancılık uzmanı.
4. Sadıkov Zahir Abdullayeviç (Kazakistan SSC) - Ermenistan'dan kaçan mülteci ve diğerleri.

29.06.89 tarihli ve 229919 nolu mektup SSCB Silahlı Kuvvetler Sekreterliği'nde kaydedildi. Üzerinde el yazısıyla "yoldaş R.N. Nişanov bilgilendirildi" ibaresi var. Belge Rusya Federasyonu Devlet Arşivinde f. 9654, op. 6, d. 114, l. 30'da muhafaza edilmektedir.

* Sovyet ülkeleri ve günümüz Rusya'sında doktoraya tekabül eden bilimsel derecelendirme-ç.n.

Muhtelif Sovyet makamlarına, hem yurtdışında hem de SSCB’de (Krasnodar Krayı, Ermenistan, Orta Asya) giderek daha hassas bir hâl alan Kürt sorunuyla ilgili resmî ve gayriresmî olarak defalarca başvurmamıza rağmen şimdiye kadar herhangi olumlu bir dönüş almadık. Üstelik başvurularımız açık biçimde görmezden geliniyor. Kuşkusuz bu durum tarihin başta Sovyet ülkeleri olmak üzere farklı ülkelere savurduğu Kürtlerin ruh hallerini ve düşüncelerini etkileyerek onlarda acı ve öfkeye neden olmaktadır. Kürt halk temsilcileri kısa süre önce Ermenistan Bakanlar Kurulu Başkanı Manukyan’la görüşmelerine rağmen Ermeni Cumhuriyeti’nde son günlerde yaşanan olaylar, özellikle Dağlık Karabağ’dan gelen Ermeni mültecilerin yerleştirilmesi kisvesi altında Kürtlerin zorla tehcir ve mağdur edildiği Eçmiadzin ve Oktemberyan rayonlarında yaşananlar, Kürtleri bir kez daha karar vermeye zorluyor. Seçenekler şunlardır: Devletimiz Kürtlerin temel vatandaşlık haklarını sağlamadığı için önceden izin almadan ya da başka bir yolla Türkiye sınırını geçmek, BM Genel Sekreterliğine ve dünya kamuoyuna başvurmak ya da kendilerinin ve çocukların hayatını korumak için şiddete şiddetle karşılık vermek.

Eğer siz de bizim gibi bu sürecin kontrol edilemeyen uzun ve kanlı başka bir çatışmaya dönüşmesini istemiyorsanız, Kürt sorunu (Kürt otonomisinin restorasyonundan Kürtlerin her düzeydeki parlamentolarda eşit temsiline kadar), merkez ve cumhuriyetlerdeki hükümetler ve yasama organları düzeyinde, acil, olabildiğince itinalı ve ciddi bir şekilde gündeme alınmalıdır.

İvedilikle yapıcı müdahalenizi bekliyoruz.

Genel Direktör

İmza

T.M. Broyev

Belge Rusya Federasyonu Devlet Arşivinde f. 9654, op. 6, d. 313, l. 14’te muhafaza edilmektedir.

SSCB Başkanı
SBKP MK Genel Sekreteri
Yoldaş Mihail Sergeyeviç Gorbaçov’a

Çok Saygıdeğer Mihail Sergeyeviç

Kısa süre önce Kürt halk temsilcilerinden oluşan bir grupla görüştüm. Bu bağlamda sizinle bu sorunla ilgili bazı düşüncelerimi paylaşmak istiyorum. Ge-

rek konuşmalarımda gerek ise yayınlarımda bu hassas konuda birçok kez bahsetmiş olmam bana Kürt sorununa değinmem konusunda bir nevi ahlakî bir hak veriyor.

Mesele şu ki bu yiğit halk kendini istisnai, neredeyse çıkışı olmayan bir durumun içine düşmüş halde buldu. Eğer etnik çatışmalar nedeniyle zulme uğrayan Ermeniler, Azerbaycanlılar, Rusça konuşan halklar ve diğer mülteciler, tüm trajik koşullara rağmen atalarının yurduna sahiplerse, o zaman kader Kürtlere gerçekten acımasızca davrandı demektir. Kürtler otonomilerinin yıkılmasının ardından esasen dokuz cumhuriyete dağıldılar ve asimile olmaya zorlandılar. Gelinek noktada anadillerini ve geleneklerini kaybediyorlar, ulusal aydınlarının yetişmesi süreci neredeyse durdu. Son zamanlarda etnik çatışmaların artmasıyla Kürtlerin durumu daha da kötüleşti. Kendilerini iki düşman halkın öfkelerini üzerinde topladıkları üçüncü bir halk konumunda buldular. Oş olaylarının en şiddetli günlerinde Kürtler hem Kırgızların hem de Özbeklerin aynı düzeyde gazabına uğradılar. Yerel yönetimde Kürtlere karşı hoşgörülü olan kimseler bile Kürtlere kenti terk etmeleri tavsiyesinde bulundu.

Kürtlerin yaşadığı diğer cumhuriyetlerde de benzer bir durum yaşanıyor. Söz konusu görüşmede Kürt heyeti, ellerindeki verileri sunarak Kazakistan gibi yerlerde Kürtlere yönelik düşmanca saldırılar olabileceği konusunda beni ikaz etti. Kısacası Kürtlerin yaşadıkları yerlerden zorla çıkarılması konusunda zincirleme bir reaksiyon baş gösterdi.

Bütün bir halk evsiz, barksız, yurtsuz kaldığında nereye sığınabilir? Kürtler diğer halklar gibi protestoda da bulunamazlar çünkü herhangi bir eylemleri topraklarında yaşadıkları insanlarda kontrol etmesi güç bir öfke patlamasına yol açabilir.

Bu ağır şartlarda “yaşıyorlar”. Her an, yiyecek ve içecek stoklayarak, bir sonraki pogromun endişesi içindeler. Bu hayat mı?

Fakat sabrın da bir sınırı vardır. Sürekli stres altında olmak bu insanları en trajik sonuçlara gebe bir sınıra getirdi. Yukarıdaki nedenlerden dolayı Kürtler protesto imkanından yoksun olduğuna göre kardeş halkın koruyuculuğu rolü en azından kitle iletişim araçları tarafından üstlenilmeliydi. Ancak basın, radyo, televizyonlar Kürtlerin gerçekleştirmeye çalıştığı tamamen haklı ve ölçülü eylemleri bile görmezden geliyor. Geçenlerde Moskova’da düzenlenen, “SSCB Kürtleri: Tarih ve Şimdi” adlı bilimsel konferansla ilgili sadece “Komsomolskaya Pravda” haber yaptı.

Bu ağır sessizlik insanlarda yalnızlık, unutulmuşluk, umutsuzluk hissi doğuruyor.

Bu içinden çıkılmaz durumun çözümü nedir? İdeal çözüm otonominin restorasyonudur. Bu sorunun yukardan baskıyla çözülemeyeceğinin bilincindeyim. Burada ihtiyaç duyulan tek şey bir zamanlar Kürdistan’ın bulunduğu kavşakta her şeyden önce Azerbaycan ve Ermenistan’ın iyi niyet göstermesidir. Bildiğim kadarıyla Azerbaycan’ın yeni yönetiminin politikalarında bu iyi niyetin ışığı görülüyor.

Ancak bu karmaşık sorun çözümlünceye kadar Kürtlere bugün en azından bir umut verilmelidir. Çok saygıdeğer Mihail Sergeyeviç! Hem söz konusu görüşmede

hem de adını andığım konferansta Kürtler, benden acilen temsilcileriyle en azından birkaç dakika görüşmeniz talebini iletmem ricasında bulundular. İddialarına göre bu konuda sizden defalarca ricada bulunmuşlar.

İnanılmaz meşguliyetinizin bilincinde olarak, yine de bu cesur ve sabırlı halkın temsilcilerinin talebini destekleme cesaretinde bulunuyorum. Bu toplantının gerçekleşmesinin kritik bir noktaya ulaşan gerilimi büyük ölçüde ortadan kaldıracığından eminim.

Derin saygılarımla

İmza

Boris Oleynik

El yazısıyla not. “26. 4.1990’da sevk edildi.”

Kaynakça

- Averyanov P.I. Kurdy v Voynakh Rossii s Persiyey i Turtsiyey v Techeniye KHIKH veka. Tiflis, 1900.
- Arakelova V. K Istorii Formirovaniya Yezidskoy Obshchiny // Iran-name: Armyanskiy Vostokovedcheskiy Zhurnal. Yerevan. 2006. № 40.
- Aristova T.F. Kurdy Zakavkazya. M., 1966. Aristova T.F. Materialnaya Kultura Kurdov XIX – Pervoy Poloviny XX v. M., 1990.
- Babayan D. Krasnyy Kurdistan: Geopoliticheskiye Aspekty Sozdaniya i Uprazdneniya // <http://www.noravank.am/?l=2&d=19&f=245>.
- Vserossiyskaya Perepis Naseleniya 2010 g. // http://www.gks.ru/free_doc/new_site/perepis2010/croc/Documents/Vol4/pub-04-19.pdf.
- Gagenmeyster N.A. Khozyaystvennyy Ocherk Zakavkazskogo Kraya // Kavkaz. 1847. № 7. Gosudarstvennyy Arkhiv Rossiyskoy Federatsii (GARF). F. 9654. Op. 6.
- Zhizn Kurdskey Obshchiny v Turkmenistane // RCA Issue 413, 2005, Nov 05. <http://iwpr.net/ru/report-news/>.
- Kurdy v Krasnodarskom Kraye. Issledovaniya // Sbornik Informatsionno-metodicheskikh Materialov. Krasnodar: YURRTS. 2007.
- Kurdy Tambovskoy Zemli // <http://www.youtube.com/watch?v=Meab-EEemxU>.
- Makhmudov N.KH. Kurdskiy Narod. Yerevan, 1959 (na Armyanskom Yazyke).
- Minorskiy V.F. Istoriya Shirvana i Derbenta. M., 1963.
- Miroye I. Tragediya i Nadezhda Kurdov v SSSR 1930–1950 gg. M., 2012.
- Maamdi S. Pochemu Kurdy Prinimayut Pravoslaviye – <http://www.pravmir.ru/serafi-m-maamdi-pochemukurdy-prinimayut-pravoslavie/>.
- Khalfin N.A. Borba za Kurdistan (Kurdskiy Vopros v Mezhdunarodnykh Otnosheniakh XIX v.). M., 1963.
- Harutyunian, A., Khudoyan, A., Andonian, L., Margarian, A., & Yepiskoposian, L. (2010). Genetic affinity between the Armenian Yezidis and the Iraqi Kurds. *Iran and the Caucasus*, 14(1), 37-42.

Şamil: Li Kurdistanana Qefqasyayê ku, miletê Kurd tê de 2000 salan zêdetir e dijî

Hevpeyvîn: Fırat Sözeri

Nivîskar, rewşenbîr û rojnameger Hejarê Şamil, di vê hevpeyvînê de qala Kurdistanana Sor, têkîliya Kurdan û Rusan, rewşa siyasî û civakî ya Kurdên Qafqasyayê kir. Rewşenbîrê Kurd balkişand vê yekê ku di arşîva Kurdolojiya Sovyetê de di derheqê çar parçe Kurdistanê de berhemên girîng hene. Em ji bo vê dosyayê bi Hejarê Şamil re axivîn.

Hûn bi taybetî bi lêkolînên xwe yên li ser dîroka Kurdistanana Sor tîn naskirin, hûn dikarin -ji me re- behsa xebatên xwe yên niha bikin?

Kurdolojiya Sovyeta Berê û Rûsyayê, nemaze di demên Sovyetê de, rewşa siyasî û civakî ya Kurdên Sovyetê zêde negirtiye dest. Di arşîva Kurdolojiya Sovyetê de, derheqê her çar parçeyên Kurdistanê de pirtûkên girîng hene. Lêbelê, piştî 1937an û pê ve, heya salên 90î, li Sovetistanê, derbarê Kurdistanana Sor de gotarek jî nehatiye nivîsandin, bêtir navê Qezayê Kurdistanê, ango Kurdistanana Sor, nehatiye bilêvkirin. Min bi pirtûka 'Kurdên Diyaspora'yê xwest balê bikişînim ser vê bûyera dîrokî û her wiha rewşa siyasî û civakî ya Kurdên Qefqasyayê.

Çiqas biser ket nizamim lê gaveke zerûrî bû. Bêşik dive xebatên di vê warî de bèn domandin.

Bêguman plan zehf in. Çendîn sal in li ser Ansîklopediya Kurdên Qefqasyayê dixebitim; hezar rûpel derbas bûye. Dil dixwaze pirtûka ‘Kurdên Diasporayê’ berfireh bikim. Ferhenga Rusî-Kurdî ya akademîk amade ye. Li ser malpera ‘Pirtûkxaneya Kurdî’ xebat tê kirin. Hewl dikim ku, hemû pirtûkên ku li Sovyetistanê hatine weşandin di vê pirtûkxaneyê de bèn komkirin. Ji xwe ‘Yekbûn TV’ ji bo parastin û pêşxistina çand û hunera Kurdên Qefqasyayê hatiye vekirin. Karên cuda jî hene...

Bi giştî di nav kurdan de di derbarê Kurdistana Sor de agahiyên rûxalî hene. Hûn dikarin li ser sînor, pêkhatiya nifûsê û rewşa Kurdistana Sor çi bêjin?

Ger em bibêjin ku rûxalîti ji termînolojiyên bi mijarê re têkildar destpê dike, dibe ku, ne xelet be.

Navê herêmên înzîbatî, di salên 1923-1929an de ‘Navçeya Kurdistanê’ ye (Rusî: ‘Kurdistskiy uyezd’, bi tirkî: ‘Kürdistan Kazası’). ‘Kurdistana Sor’ ne navekî fermî ye. Babeteka girîng jî ev e: Navçeya Kurdistanê ji hemû erdên Kurdistana Qefqasyayê ihtîwa nekiriye. Kurdistana Qefqasyayê (erdên dîrokî yên Kurdên li Qefqasyayê) ji Navçeya Kurdistanê, an jî ji Kurdistana Sor gelekî mezintir e. Li Kurdistana Qefqasyayê ku, miletê Kurd tê de 2000 salan zêdetir e diji, di pêvajoyên dîrokî de, bi sedemên asîmîlasyonê, hejmara Kurdan bi hatina Azerî û Ermenîyan re sedsal bi sedsal kêmtir bûye. Lê, bîra netewî nayê windakirin. Îro erdên Kurdistana Qefqasyaya dîrokî, di nav sînorên komara Azerbaycan û Ermenistanê de mane û li ser vê erdê Azerî û Ermenî ji Kurdan gelek zêdetir in; bişaftin û koçê rola xwe lîstîye.

Li gor hejmartina gelhê di sala 1926an de nifûsa Navçeya Kurdistanê (Kurdistana Sor) 51 hezar 426 bûye, ji wana 37 hezar 182 Kurd in, 13 hezar 745 jî azerî (tirk) ne. Ji 37 hezar 182 kesên tenê 3123 kesên Kurdî zanîbû ye. Mijara qalê ye ku, vê demê di Laçîn û Kalbajara îroyîn de tenê nêzikî 200 tirk hebûne. Wê salê bi giştî li komara Azerbaycanê 41 hezar 193 Kurd hatine qeydkirin. Dema dagirkirina Kurdistana Sor, di destpêka salên 90î de, hejmara gelheyên herêmê û yên ku ji vê herêmê derketibûn û li derve dijîyan bi giştî, kêmtir û zêde, 250 hezar bû. Niha dibe ku, 300 hezar bin. Îstatîstîka jorîn (sala 1926) jî nîşan dide ku, hemî gelheyên Navçeya Kurdistanê Kurd nînin. Her wiha piraniya nevwî û nevwîçirkên wan kesên ku di sala 1926an de xwe Kurd dihesibandin, îro xwe Kurd nahesibînin.

Gelo rola Tirkîyê di hilweşandina Kurdîstana Sor de heye?

Ji bo ku, li Qefqasyayê Herêma Kurdîstanê nemîne Tirkîyeyê ji destê wî çî hatiye, kiriyê. Tirkîyeyê, Kurdîstana Sor ji bo berjevendiya xwe ya millî wekî xetere didît.

Kronolojîyê binêrin:

Salên 1922-1938an him di dîroka SSCByê de, him jî di dîroka TCyê de dema vejîn û xwe avakirinê ye. Yekîtiya Sovyetê (20.12.1922) û Komara Tirkîyeyê (20.10.1923) hema hema di heman demê de hatin damezrandin.

Her du jî lawaz in. Di navbera her du dewletan de kêşeyên erd û sînoran hene, her wiha her du jî hewceyî hevkarîyê ne. Vê deme li Sovyetîstanê şerê navxweyî (1918-1922) berdewam dike, li ser erdê Tirkîyeyê yê îroyîn jî tevliheviya siyasi û civakî di asta bilind de ye (1919-1922), di navbera Tirkan û çend dewletên Ewropî de şer dimeşe. 16ê Adara 1921an de di navbera Rûs û Tirkan de Peymana Moskova'yê tê îmzekirin. Moskova bi pere û çekan alîkariya tirkan dike da ku wan bê zirar bike û bikişîne aliye xwe. Rûs û Tirk di navbera xwe de nakokîya erdê jî çareser dikin; Batûm di destê Rûsan de dimîne, Qers û Erdexanê didin Tirkan.

Herêma Kurdîstanê li Qefqasyayê vê demê (1923) tê avakirin. Di destpêka salên 20an de Kurd û pîrsgirêka Kurdîstanê di navbera Tirk û Rûsan de zêde ne qalê gotinê ye; têkiliyên Kurdan û kemalîstan ne xirab in, Atatirkî soza otonomîyê daye Kurdan. Di navbera Kurdan û Tirkan de peywendiyên îslamî jî hene.

Lêbelê, Atatirk çawa ku, lingê wî ji erdê digire, piştî serketina 'şerê felat'ê lêbokî û fêlbaziya xwe ya siyasî, bi şewazeke din didomîne; soza otonomîyê jibîr dike, bingehê stratejiya înkarkirina hebûna Kurdan diavêje. Di ser de, Xelîfeti jî ji holê tê rakirin, qanûna Tehvîd-î Tedrîsat tê derxistin. Di encama van kiryanan de 1925an serhildana Şêx Seîd destpê dike, pêla serhildanan heya 1938an didome.

Ji xwe piştî 1925an Tirkiye û Atatirk, Kurdîstana Sor ji bo berjevendiyên xwe wekî xetere dibînin û di têkiliyên xwe yên bi Rûsyayê re statûya Kurdan ya li Qefkasyayê dikin mijara bazarê.

Di sala 1926an de, bi hezaran Kurd ji zordariya Tirkîyeyê, ji Bakûrê Kurdîstanê direvin diçin Qefqasyayê (piraniya wan 1937an li Asyaya Navîn û Qazaxîstanê tên mişextkirin / nefî kirin).

Di sala 1929an de Herêma Kurdîstanê li Qefqasyayê, di encamên listik û bazarên navbera Rûsya, Tirkiye û Îranê de tê betal kirin. Bêguman bi vê biryara xwe re hikumeta Sovyetê li dijî prensîbên xwe yên îlankirî, siyaseta xwe ya millî û kêmneteweyan derdikeve. Bi gotina kurt û kurmancî Sovyetîstana Stalîn, li rûxarê peywendiyên bi dewletan re Kurdan dike qurbanî.

Têkiliyen Rûs û Tirk û Farisan di dema Serhildana Agiriyê (1929-30) de digihêje asta bilind. Sovyet ji aliyekî ve, Îran ji aliyekî ve derdorê Çîyayê Agirî dorpeç dikin, bi alikariya aktîf ya her du dewletan Serhildan tê fetisandin...

Kurdistana Sor di sala 1930an de bi himlî ji holê tê rakirin lê Moskova qarta Kurdên Qefqasyayê di destên xwe de digire û heya sala 1937an bi awayekî aktîf bikartîne.

Heya sala 1937an li Azerbaycanê zimanê Kurdî qedexa nîne; rojname derdikeve, pirtûk tên çapkirin hwd. Ji vê rewşê ne tenê Tirkiye bêhizur e, her wiha rêveberên Azerbaycanê yên neteweperest jî hebûna Kurdan û pêşxistina ziman û çanda Kurdî xeternak dibînin. Em îro dizanin ku, Serokê Partiya Komunist ya Azerbaycanê Mîrcefer Bagirov ne tenê li hebûna Kurdan, her wiha heyîna Taliş, Tat û kêmeteweyên din jî bi çavên dijminatîyê nihêriye. Bagirov, berê Kongreya XIII ya Partiya Komunist a Azerbaycanê (6-ê Hezîrana 1937an) di civîna berfireh de wiha dibêje: 'Dem hatiye ku, em ê ji zimanên Tatî, Kurdî, Talişî derbazî zimanê Azerîyê bibin. Divê Komîseriya Gel a Perwerdeyê însîyatîf nîşan bide ku, ew hemû Azerî (tirk – H.Ş.) ne'. Û di sala 1939an de li Azerbaycanê pasaport û nasnameyên hemî hemwelatîyan tê guhertin, di demekê kin de ji kêmeteweyan *miletê azerbaycanî* tê avakirin. Ji vê salê şûnda zimanê Kurdî û hebûna gelê Kurd li Azerbaycanê tê qedexekirin. Bi awayekî vekirî tê dîtin ku, serokkomarê Azerbaycanê yê wê çaxê Bagirov, xizmetî 'berjewendiyên' Tirkiyeyê kiriye.

Bi şerê dawî yê di navbera Azerbaycan û Ermenîstanê de, her çiqas lawaz jî be, pirsgirêka Kurdistana Sor dîsa hat rojevê, gelo îro pekanê ku Kurdistana Sor bê vejandin?

Di derheqê Kurdistana Sor de herî zêde ez dinivîsim, dipeyivim lê hema vê rastiyê jî bînim ziman: Îro ji nû ve avakirina Qezayê Kurdistanê li Qefqasyayê pêkan nîne. Hûn jî dikarin vê pirsê ji min bikin: 'Ger wisa ye, heger îro vejandina Kurdistana Sor mimkun nîne, ji ber çî xwe ewqas diwestîni?'

Bersiv du pirsên jêrîn de veşartîye:

1. Çima îro li Qefqasyayê ji nû ve avakirina Kurdistana Sor û bidestxistina statûya siyasî û înzîbatî pêkan nîne? Ji ber ku, piraniya (99 selef) nîştetîhên Kurdistanê Sor ji Kurdiyatiyê dûr ketine, ziman û çanda xwe wînda kirine, ew xwe wekî beşekî *miletê azerbaycanî* dibînin. Fikra ji nû ve avakirina Kurdistanê Sor wekî planeke dijminan hesab dikin.

2. Çima em çend kes tim û tim rastiyên dîrokî bi bîr tînin, parçeya Kurdistanê ya pêncemîn diparêzin, li ser Kurdistanê Qefqasyayê lêkolînan dikin? Li vir bersiv di nav pirsan da heye û eşkere ye; Ji ber ku, Kurdistanê Qefqasyayê (Kur-

distana Qefqasyayê ji Kurdistan Sor çendekî mezintir e) erdê Kurdan e. Dema Kurdan li Qefkasyayê dewlet ava kirin, li van axan yek Azerî û Ermenî jî tunebû. Kurd li erdên Kurdistan Qefqasyayê de herî kêr 3 hezar sal in dijîn. Tirk herî zêde 600 sal berê hatine Qerebaxê (60-70î selef erdên Kurdistan Qefqasya di Qerebaxa îroyîn de ye), hatina Ermenîyan 400 sal jî nîne.

Baş e, li Kurdistan Sora a berê Kurd heliyane, ji kesayetiya xwe ya gelêrî û netewî dûr ketine. Divê em çî bikin? Du rê hene; yan rastiya dîrokî esas bigirin, têkoşînê xwe di qadên zanistî û civakî de berdewam bikin, yan jî rastiya îroyîn qebûl bikin û navê Kurdistan Sor ji bîr bikin. Rêya yekem zehmet e, zor e, 'ne pêkan'e, lê, bi rûmet e. Rêya duyem hêsan e, bê rûmet e.

Rêya rûmetê me dike mirov.

Ma piştî hilweşîna Yekîtiya Sovyetê Kurd mecbûr mabûn ku welatê xwe biterikînin? Hûn dikarin hinekî behsa vê pêvajoyê bikin?

Dema hilweşîna Yekîtiya Sovyetê di navbera Azerî (tirk) û Ermenîyan de şerê Qerebaxê destpê kir. Li gorî îstatîstîkên fermî yêrî ve çaxî, li ser erdên Kurdistan Sor a berê 180 915 kes dijîya. Ji wan çiqas Kurd, çiqas Azerî bûn, peyitandin pêkan nîne, ji ber ku, ve çaxî 99 selefên Kurdan êdî asîmîle bibûn.

Di salên 1993-94an de hemî erdên Kurdistan Sor a berê, yanê navçeyên Laçîn, Kalbajar, Qubadlî û Zengîlana îroyîn ji aliyê artêşa Ermenîstanê ve hate dagirkirin. Hemî gelheyên ve herêmê mecbur man ku, mal û halên xwe bihêlin û ji mirinê birevin. Dema dagirkirina Ermenîyan de bi dehan mirovên sîvîl hatin qetilkirin. Hemû gelheyên herêmê heya niha li bi dehan navçe û bi sedan gundên Azerbaycanê wekî penaber dijîn.

Ji sala 1994an heya 2020an erdên Kurdistan Sor a berê di destê artêşên Ermenîstanê de ma; tê de mirovekî sîvîl jî nedijîya. Di payîza 2020an, di şerê '44 rojî' de, artêşa Azerbaycanê dîsa erdên Qerebaxê û Kurdistan Sor a berê ji destê Ermenîstanê paşda stand. Gelheyên ve herêmê hêj jî nezivirîne li ser erdên xwe. Ji ber ku, di 30 salên dawiyê de artêşa Ermenîyan li vir kevir li ser keviran ne hiştine. Niha de karên avakirina binesaziyê berdewam dike.

Di fikra Kurdên parçeyên din de dîroka Kurdên Kafkasyayê bi Kurdistan Sor dest pê dike, lê em dizanin ku Kurd yek jî gelên qedîm ên Kafkasyayê ne, hûn dikarin ji me re hinekî behsa dîroka kurdên Kafkasyayê bikin?

Ne tenê Kurdên parçeyên din, Kurdên Qefqasyayê bi xwe jî dîroka xwe baş nizanin. Dema Sovyetê ji bo eşkerekirina dîroka Kurdên me tu lêkolîn nehatine kirin. Ev nêzîkbûnekî zanedar bûye; Moskoyê nexwestiya Kurd dîroka xwe ya

rast bizanibin. Dixwazim dubare bikim ku, erdên Kurdistana Qefqasyayê ji Kurdistana Sor, a ku di sala 1923an de wekî herêma otonom hatibû avakirin, çend qat mezintir û berfirehtir e.

Helbet em nikarin li vir hemû daneyên dîrokî bi hûrgilî binin zimên. Dîroka Kurdên Qefqasyayê herî kêma ji dema Qutiyan (Gutî, Kutî) destpê dîke. Qutiyan, B.Z. dawîya hezarsalên 3yan de piştî Împaratoriya Akad, Xanedaniyên Sumeran Qutî avakiribûn. Şopa Qutiyan li Kurdistana Qefqasyayê kêma be jî, hatiye lêkolînkirin. Dema Împaratoriya Medyayê (B.Z. 727 – 549) û dagiriya Aleksandr Makadonskî (B.Z. 356 – 323) şopa Kurdan li vir dibînin. Dema Sasaniyan (224-651) Kurd li herêmê aktîf in.

Di destpêka sedsala 7an de (sala 603), xanedana Kurdan Mîhranî li Albaniyaya Qefqasyayê bûn hêzeke girîng û di demeke kurt de karîbûn eşîrên din ên îraniaxêv û Kurd li dora xwe bikin yek. Di salên 630î de Mîhranî bi hêz bûn û azadiya leşkerî-siyasî bi dest xistin.

Salnameger Teeberî dinivîse ku, di sedsala 7an a mîladî de yekemîn serbazên artêşa îslamî gihîşt bakurê Azerbaycanê, li wê derê rastî berxwedana Kurdên Balasîcanê / Balasakanê hat. Navê wê herêmê îro Beylegan e. Di dema kampanyaya êrîşkar a fermandarê Ereba Selman ibn Rebiyeyî de, Kurdên Balasîcanê bi serhişkî li hember biyaniyan li ber xwe didin da ku serxwebûna xwe ya nisbî biparêzin.

Çavkaniyên erebî jî şahidiya dewleta Kurdî ya Deysemiyê dikin, ku li Azerbaycana îroyîn, li erdê Kurdistana Qefqasyayê, di sedsala 9emîn de ji aliyê mîrê Kurd Deysem Îbrahîm El Kurdî ve hatiye damezrandin. Paytexta Deysemiyê bajarê Berdê bû. Berde li bakurê rojhilatê Kurdistana Sor, li qeraxa çemê Kurê ye.

Pereyên metal ên dewleta Deysemî li muzexaneyên Ewropa û Transkafkasyayê tên parastin.

Dewleta Kurd a Şedadîyan (951–1164), ku li Bakurê Azerbaycanê hatiye damezrandin, di dîrokê de şopeke girîng hişt. Nûnerên eşîra kurdên Revvadî, ku li herêma Dvînê (Dibin, Debil, Dibil) ya Qefqasyaya Başûr dijiyan, bi qelsbûna Salariyan re di sala 951an de li Divînê hikumeta xwe bi serokatiya Mihemed Ben Şeddad ava kirin. Di sala 971an de kurê Mihemedê Yekem Elî Leşkerî piştê ku bajarê Genca bi dest xistibû, ew bajar wek paytexta dewleta xwe îlan kiribû.

Ev jî rastiyeke din a dîrokî ye ku, di sedsala 13emîn, serdema şahê dewleta Xaçin-Arsax, Hesên Celal de gelê Kurd li Kurdistana Sor û tevahiya Qerabaxê desthilatdar bû. Kurd li herêmê xwedî gotin bûn. Peywendiya Hesên Celal ya xizmayetiye bi Kurdan re hebû. Diya Hesên Celal, Xêrî şah (Hurîşah), xwişka şahbanûya Gurcistanê Tamara (serdestî: 1184-1212/13), birayên Kurd Îvanê (Îvo) û Zaxarê (Zaxo) Mxargrdzelî bû.

Di sala 1587an de di serdema Şah Abasê şahê Îranê de, bi koçkirina 24 eşîrên mezin ên Kurdan ya ji Rojhilatê Kurdistanê ber bi Qefqasyayê ve, nifûsa kurdan li Kurdistana Sor û sînore wê zêdetir kir.

Têkilî û nêzikatiya Kurdên Kafkasyayê bi Kurdên parçeyên din re çawa ye?

Piştî hilweşîna Sovyetê peywendî xurt bû, çûyîn û hatinê destpê kir. Karên hevbeş hatin kirin. Bi taybetî têkilîyên siyasî derketin pêş.

Bi ya min, têkilîyên çandî û hunerî hêj pir lawaz in. Di vê aliyê de projeyên hevbeş û behredar kêmin.

Dema ku penaberên Kurd li ser sînore Polonya û Belarusyayê asê man, reaksiyona ewil Kurdên Kafkasyayê nîşan dan û bi piştgirîya xwe alîkariya rizgarkirina gelek kesan kirin. Em dizanin ku hûn di vê pêvajoyê de -him ji aliyê însanî him jî aliyê dîplomatîk de- mirovekî çalak in. Li gorî Kurdên Kafkasyayê, Kurdên Başûr û Bakur ji vê pêvajoyê kêmtir hestiyar bûn. Divê em vê cudahiye çawa rave bikin?

Par payîzê bi hezaran Kurdên Başûr, Rojava û hinek jê ji Rojhilat li sînore Belarus û Polonyayê asê mabûn, erê. Kêmin û zêde hewldana me jî hebû.

Kurd hemû yek in; him bi qedera xwe ve, him derûnîya xwe ve, kêmin û zêde bi rêwişt, reftar û exlaqên xwe ve, him jî bi girêdayibûna kevneşopiyên xwe ve. Lê, perwerde û bîrûboçunên me hinekî cuda cuda nin. Em di nav dewletên curbicur de mezin bûne, bandora sîstem û perwerderdehiyên wan dewletan li ser me bandora xwe hiştine. Polîtîzebûna me jî – ku, di nav Kurdan de polîtîzebûn her tim rolên erenî nalîze – wekhev nîne.

Li Kurdistanê ‘partîcîtî’ nexweşiyekî giran e. Bi taybetî di demên dawî de ev diyarde ji feydeyê zêdetir zerar û zîyanê dide me. Her çiqas Kurdên Qefqasyayê jî bi hewldana partiyên me ji ‘partîcîtî’yê nesîbê xwe standiye jî, piraniyên me li pişt berçavkên îdeolojîyan li Kurdayetiyê û li bûyerên qewimî nanêrin.

Çare Kurdayetî ye, Kurdîzm e!

Îdeolojîyên curbicur me wekî millet, wekî mirovên Kurd ji hevûdu dûr dixê. Bila endam û kadroyên partiyan bi îdeolojîyên xwe ve mijûl bibin, li piş pence-reyê bîrdoziyên xwe li dinyayê binêrin, heqê wan e. Lê, divê ew gelê me qurbanî îdeolojîyên xwe nekin. Her wiha pêwîst e mirovên me jî ji bîrdoziyên wan re nebin alet.

Rusça Kaynaklar Işığında Medler

Dr. İsmet Konak

Küçük Asya ve Kafkasya tarihi denilince akla gelen kadim unsurlardan biri şüphesiz Medlerdir. Med devletinin kuruluş süreci, etnik karakteri ve akıbeti bilim dünyasında yıllardır tartışılmaktadır. Tartışmaların merkezinde özellikle Zerdüştlük ve Kürt etnosunun Med dönemiyle bir bağı olup olmadığı meselesi bulunmaktadır. Kimilerine göre Zerdüştlük, Persler döneminde ortaya çıkmıştır ve Med devleti ile arasında bir “rabıta” yoktur. Kimilerine göre ise Zerdüş’tün “nübüvveti” Medler dönemine dayanmaktadır. Yine bir grup araştırmacıya göre Medler, herhangi bir suretle Kürtlerin “arketipi” değildir. Bir diğer gruba göre ise iki dinamik arasında “monofiletik” bir yapı söz konusudur.

Bu makalede arlık Rusya ve SSCB’de yapılmış bazı araştırmaları esas alarak Med devletinin bir fenotipini çıkarmaya çalışacağız. Bilhassa Zerdüştlük ve Kürt etnisitesinin Medlerle bir münasebet içinde olup olmadığı konusunu büyüteç altına almaya çalışacağız.

I) Med Sözcüğünün Kökeni

Rusya sahasında Med sözcüğünün kökeni veya etimolojisi ile ilgili incelemelere baktığımızda karşımıza öncelikle V.F. Minorskiy’in bazı tespitleri çıkmaktadır. Asur kaynaklarını esas alan Minorskiy, “Mada” ismine M.Ö. 836 yılında tesadüf edildiğini yazmaktadır (Minorskiy, 2013, ss. 206-211). Yine Asur ves-

kalarında Perslere dair M.Ö. 844 yılında “Parsua” tabirinin geçtiğini kaydeden Minorskiy, Persler ve Medler arasında bir “hısmılık” olduğunu düşünmektedir (Minorskiy, 2013, ss. 206-211). Minorskiy’in görüşlerine benzer bir tespit, Sovyet oryantalist V.V. Struve’nin incelemelerinde fark edilmektedir. Tarihçi Struve, Asur kaynaklarının M.Ö. IX. yüzyılda Med yöneticilerinden bahsettiğini ama bu dönemde henüz bir devletin kurulmadığını kaleme almaktadır (Struve, 1941, s. 367). Aynı şekilde Sovyet araştırmacı O.L. Vilçevskiy, Asur kaynaklarında “Maday dannuti (güçlü Medler)” ve “Maday rukuti (uzak Medler)” gibi bazı epithetlerin geçtiğini yazmaktadır (Vilçevskiy, 1961, s. 49). Yine Rusya cenahında araştırma yapan İ.M. Dyakonov, Med sözcüğünün yeni Elamcada “mata”, eski İbranicede “mâdaj”, eski Farsçada “mâda”, eski Yunancada “medoi/mâdoi” şeklinde kullanıldığını aktarmaktadır (Dyakonov, 2012, I, s. 165). Tarihçi İğrar Aliyev ise sözcüğün eski Ermeni kaynaklarındaki izini sürmüştür. Ermeni tarihçi Moses Khorenatsi’nin Medlerden bahsederken “mar” sözcüğünden istifade ettiğini ve bu kelimenin kökeninin Partça’daki “mada” sözcüğüne dayandığını yazmaktadır (Aliyev, 1960, s. 70). Med sözcüğünün etimolojisini teşrih masasına yatıran araştırmacılardan biri de Nikolay Marr’dır. Dilbilimci Marr, sözcüğün “mard>mad>mid>med” şeklinde bir transformasyon geçirdiğini varsaymaktadır (Nikitin, 1964, s. 356).

II) Medya Devletinin Kuruluşu

Medler tarih sahnesine çıkmadan önce mevcut bölgede birçok etnik dinamik tezahür etmiştir. Hurriler,¹ Mittaniler, Kassitler, Elamlar,² Lulubiler/Lullubiler/Lololar, Muşkiler/Moskhiler, Subarrular/Subartular, Gutiler/Kutiler (Avdiyev, 1970, s. 61) ve Mannaların söz konusu bölgede yaşadığı hatta bazı devletler kurduğu bilinmektedir (Dyakonov, 2012, I, ss. 108-109). Bahsi geçen etnik unsurlar arasında linguistik ve kültürel anlamda yakın bağlar olduğu düşünülmektedir. Özellikle Lulubi-Kuti kökeninden gelen Mannaların, Medler üzerinde doğrudan bir etkide bulunduğu kaçınılmazdır. M.Ö. IX. yüzyıldan VI. yüzyıla kadar bölgede hüküm süren Mannalar, Medlerin kültürel ve ekonomik çekirdeğini oluşturmuşlardır (Dyakonov, 2012, I, ss. 160-161).

Medlerin kuruluş süreci oldukça ihtilafli bir husustur. Özellikle kronoloji ve hükümdarların isimleri Sovyet araştırmacılar tarafından özenle tartışılmıştır. Bu

- 1 Rus araştırmacı ve filolog O.L. Vilçevskiy, otokton Hurri kabilelerinin Kürt etnosunun ortaya çıkışında bir “substrat” rolü üstlenebileceğini yazmaktadır. Vilçevskiy ayrıca Lulubiler ve Barzan Kürtleri arasında bir yakınlık olabileceğini ileri sürmektedir (Vilçevskiy, 1961, ss. 10-11).
- 2 Muşkiler konusunda bazı icmalî bilgiler veren Kafkasolog ve dilbilimci Nikolay Marr, Akamenid/Ahameniş çivi yazılarına göre Elamlar ve Medler arasında linguistik anlamda bir bağ olduğunu iddia etmektedir (Marr, 1933, s. 310).

bağlamda tarihçi İğrar Aliyev'in "Medya Tarihi" adlı eseri dikkat çekmektedir. Aliyev, Medlerin kuruluşunu incelerken iki Yunan tarihçi Ctesias (Ktesias) ve Herodot'un verilerini mukayese etmektedir. Bu bağlamda Ctesias, Medlerin 317 yıl hüküm sürdüğünü, yani 867 yılında kurulduğunu ve 550 yılında yıkıldığını yazmaktadır. Tarihçi Ctesias Med krallarının isimlerini ise Arbak (Arbakos [28 yıl]), Mandauk (Maudaukos [50 yıl]), Sosarm (Sosarmos [30 yıl]), Artık (Artukas [50 yıl]), Arbian (Arbianes [22 yıl]), Artey (Artaios [40 yıl]), Artin (Artunos [22 yıl]), Astibar (Astibaras [40 yıl]), Aspand (Aspandas/Astuigus [35 yıl]) şeklinde sıralamaktadır (Aliyev, 1960, s. 192; Dyakonov, 2012, I, s. 165). Lakin İğrar Aliyev, bu bilgiye yeterince itibar etmemekte ve "kurgusal" olduğunu düşünmektedir (Aliyev, 1960, s. 193). Ona göre Herodot'un verdiği malûmat daha ampiriktir. Herodot'un nazariyesine göre Fraort'un (Phraortes) oğlu Deioces³ kendi aşiretleri içinde hakkaniyeti ile bilinen biriydi (Aliyev, 1960, s. 190). Kanunsuzluğun hakim olduğu Med toplulukları içinde nizam sağladığı için hem güven kazanmış hem de otorite sahibi olmuştu (Aliyev, 1960, s. 190). Herodot'un verdiği bilgilerin de özellikle kronoloji bağlamında bazı paradokslar ihtiva ettiğini kabul eden İğrar Aliyev, yaptığı analizler sonucunda Deioces'in M.Ö. 700 yılı dolaylarında kral seçildiğini ve 6 Med aşiretini birleştirip Medya'yı kurduğunu yazmaktadır.⁴

Med devletinin kuruluş tarihi konusunda Rusya sahasındaki araştırmacılar arasında bir fikir birliği olmadığı gözlenmektedir. Bu bağlamda Rus şarkiyatçı V.F. Minorskiy, Medlerin 175 yıl hüküm sürdüğünü yani devletin M.Ö. 725 yılında tesis edildiğini aktarmaktadır (Minorskiy, 2013, ss. 206-211). Diğer tarihçi İ.M. Dyakonov ise Med devletinin kuruluş tarihini M.Ö. 727 yılına taşımaktadır (Dyakonov, 2012, I, s. 165). Bu hipotezini Herodot'a dayandırmaktadır. Fakat Herodot'un bu şekilde bir malûmat verdiği muammadır. Med krallarının tahtta kaldığı süreleri ayrıntılı şekilde tasvir eden tarihçi Herodot Deioces'in 53, Fraort'un 22, Keyaksar'ın (Cyaxares/Kiaksar/Huvaxşatara/Uksitar) 40 ve Astyages'in 35 yıl taht sürdüğünü yazmaktadır (Herodotus, 2013, ss. 47-60). Keyaksar döneminde 28 yıllık bir İskit egemenliğinin yaşandığını kaydeden Herodot, bu süreyi Keyaksar'ın 40 yıllık iktidarına eklemektedir (Herodotus, 2013, s. 49). Lakin Yunan tarihçi bu bağlamda yanlışlıklar vermektedir. Bir taraftan İskitlerin egemen olduğu süreyi çıkardıktan sonra Medlerin 128 yıl hüküm sürdüğünü

3 Rusça kaynaklarda "Deyok: Дейок" olarak da geçmektedir (Dyakonov, 2012, I, ss. 196-197; Aliyev, 1960, s. 190).

4 Tarihçi İğrar Aliyev, aslında Herodot'un bazı tarihlerde yanlışlık yaptığını düşünmektedir. Herodot'un Medya'nın kuruluş tarihini M.Ö. 708, yıkılış tarihini M.Ö. 558 olarak verdiğini, lakin bu tarihlerin bazı tenakuzlar içerdiğini kaydetmektedir. Zira Aliyev'e göre Akamenid/Aşamenid Kralı Büyük Kyros (Kiros/Kir) veya II. Kyros'un Med tahtına son verdiği tarih M.Ö. 550'dir. M.Ö. 558 ise II. Kyros'un tahta geçtiği tarih olarak bilim camiasında kabul görmektedir (Aliyev, 1960, s. 190).

yazmakta, diğer taraftan Med krallarının tahta kaldığı toplam süreyi 150 yıl olarak formüle etmektedir (Herodotus, 2013, s. 60). Herodot'un formülasyonunun çelişkili olsa da son kertede Dyakonov'un hipoteziyle uyum sağlamadığı gözlenmektedir.

Yukarıda da zikredildiği gibi Med devletinin temelde 6 büyük aşiretten müteşekkil olduğu düşünülmektedir. Hem İgrar Aliyev hem de İgor Dyakonov bu konuda ayrıntılı analizlerde bulunmaktadır. Buna göre Bousai, Paretakenoi, Stroukhates, Arizantoi, Boudioi, Magoi gibi aşiret isimlerinden istifade edilmektedir (Dyakonov, 2012, I, s. 162; Aliyev, 1960, s. 190).⁵ Mezkûr unsurlar içerisinde özellikle Paretakenoi ve Arizantoi gibi aşiretlerin sarih bir şekilde İranî etimolojiye sahip oldukları düşünülmektedir (The Geography of Strabo, 1961, ss. 308-309). Paretakenoi unsurunun ekseriyette bugünkü İsfahan tarafında meskûn olduğu varsayılırken, Arizantoi unsurunun Aryan veya Arilerin arketiplerinden biri olduğu üzerinde durulmaktadır (Dyakonov, 2012, I, ss. 162-163; Vilçevskiy, 1961, s. 86).

Med devletinin coğrafik sınırlarına bakıldığında ise genel olarak kuzeyde Aras Nehri'nden Elbruz Dağları'na ve oradan Hazar Denizi'ne uzanırken, doğuda Deşt-i Kebir'e (Büyük Tuz Çölü) kadar yayılmaktaydı (Dyakonov, 2012, I, s. 91). Batı ve güneyde ise Zağros sıradağları Medlerin ülkesini çevrelemekteydi. Bir anlamda günümüzdeki Ermenistan, Gürcistan, Azerbaycan ve dört parça Kürdistan toprakları Med sınırları içindeydi. Medlerin başkenti birçok kaynakta Ekbatana (Agbatana) olarak geçmektedir (Aliyev, 1960, s. 201).⁶ Terminolojik olarak "toplama yeri, fuar" gibi anlamlara gelen Ekbatana'nın günümüzdeki adının İran sınırları içinde kalan Hamedan olduğu düşünülmektedir (Dyakonov, 2012, I, ss. 198-199).

III) Medlerde Yayılma ve Hegemonya Krizi: Keyaksar Dönemi

Med Kralı Deioces'in M.Ö. 700 yılında başlayan iktidarı, 53 yıl sürmüş ve 647 yılında oğlu Fraort tahta geçmiştir. Fraort'un diğer adının Kaştariti olduğu da varsayılmaktadır (Aliyev, 1960, s. 229). Fraort iktidarının alamet-i farikalarından biri Asurlulara karşı verilen egemenlik mücadelesiydi. Bu dönemde Asur Kralı Aşurbanipal'a (Asurbanipal/Aşurbanapal) karşı kardeşi Şamaşşumukin isyan etmişti. Bu kargaşadan istifade eden Fraort, M.Ö. 625 yılında Asurlulara sal-

5 Herodot'un İngilizceye tercüme edilen ilgili kitabında bahsedilen 6 aşiret "Busae, Paretaceni, Struchates, Arizanti, Budii, Magi" şeklinde geçmektedir (Herodotus, 2013, s. 47).

6 Deioces kral seçildikten sonra öncelikle kişisel güvenliğini sağlamak ve taht görevini ifa etmek için bir saraya ihtiyaç duymuştu. Bunun üzerine Med halkı kendi arasında karar vermiş, büyük ve sağlam bir saray yaptırmıştı. Daha sonra Deioces için bir de mazgallı siperlerden oluşan, duvarları yüksek ve dayanıklı bir şehir inşa edilmişti. Şehrin adı Agbatana'ydı (Herodotus, 2013, s. 46).

dırmıştı (Struve, 1941, s. 367). Mezkûr saldırıda İskitler, Asur ülkesine yardım etmiş ve Fraort'un ölümüne sebebiyet vermişlerdi (Struve, 1941, s. 367).

Fraort'un ölümünden sonra oğlu Keyaksar tahta geçti. Babasının ölümü onda büyük bir "tehevvür" yaratmıştı. Bu bakımdan Keyaksar için Asur hükümranlığına son vermek bir *finis ultimis* haline gelmişti. Nitekim M.Ö. 612 yılında Asur başkenti Ninova'da vuku bulan etkili bir taarruzda Asur egemenliğine son verilmişti (Piotrovskiy, 1954, ss. 141-158). Rus araştırmacı B.B. Piotrovskiy, Asurlularla yaşanan çarpışmada bazı Babil birlikleri ve Umman Mandaların⁷ da Keyaksar'a yardım ettiğini yazmaktadır (Piotrovskiy, 1954, ss. 141-158).⁸ Asur egemenliğine son verilmesi, Keyaksar veya Medlerin selamet-i umumiyesi için yeterli olmamıştı. Zira çarpışmaların yaşandığı süreci araçsallaştıran İskitler, Keyaksar'ı boyunduruk altına almış ve Med toprağında 28 yıllık bir "vassallık" tesis etmişlerdi (Struve, 1941, s. 367; Aliyev, 1960, s. 231).⁹

Bir taraftan İskitlerin vassal bir oluşumu olarak varlığını sürdürmeye çalışan Med ülkesi, diğer taraftan Küçük Asya'da mevcut topraklarını genişletme siyaseti gütmekteydi. Nitekim Keyaksar'ın ordusu M.Ö. 590 yılında Urartulara saldırmış ve Tuşpa'daki Urartu iktidarına son vermişti (Dandamayev ve Glukonin, 1980, s. 84). Lakin Urartuların bir idarî merkezi de Güney Kafkasya'da Teişebaini'de (Teşebani/Karmir-Blur) bulunmaktaydı. Dolayısıyla Medlerin, Urartu egemenliğine mutlak şekilde son verdikleri konusu büyük tartışma uyandırmaktadır. Bu bağlamda İskitler üzerine önemli incelemelerde bulunmuş araştırmacı Piotrovskiy, Teişebaini kalesinin duvarlarında elde edilen bulguların bu kaleye İskitler tarafından bir saldırı düzenlendiğine işaret ettiğini yazmaktadır (Piotrovskiy, 1954, ss. 141-158). Piotrovskiy'in aksine Dyakonov, Teişebaini'nin İskitler tarafından bertaraf edildiğine dair yeterli bir "hüccet" olmadığını ileri sürmektedir (Dyakonov, 2012, II, ss. 30-31). Eğer Piotrovskiy'in hipotezi esas alırsa iki hasmın Urartulara karşı "kerhen" ortak bir tutum takındığı ortaya çıkmaktadır.

7 Umman Mandaların kökeni henüz kanonik bir nitelik kazanmamıştır. Kimi kaynaklarda kuzeyden Küçük Asya'ya gelen Hint-Avrupa asıllı unsurlar olarak betimlenirken, bazı kaynaklarda Medler olarak geçmektedir. Bu bağlamda Keyaksar ve Astyages gibi Med krallarının kimi vesikalarda "Manda kralı veya hükümdarı" şeklinde adlandırıldıkları bilinmektedir (Dandamayev ve Glukonin, 1980, s. 81); Rus oryantalist Basil Nikitin ise Umman Mandaların "Manda aşiretinden müteşekkil bir grup" olduğunu, Asurluların onları Kimmer veya İskitli olarak adlandırdığını yazmaktadır. Umman Mandaların Medler ve Mannalar ile karıştırılmaması gerektiğinin altını çizmektedir (Nikitin, 1964, s. 55).

8 Doğu halkları bu dönemde "aslanlar yuvası" olarak bilinen Asur ülkesinin yıkılmasını ve "kan şehri" olarak da nam salan Ninova'nın düşmesini büyük bir istekle hayal etmişlerdi. Bu yüzden Asur ülkesi içinde ve çevresinde meskün aşiretler, köleleştirilen gruplar ve yapılar arasında bir dayanışma ruhu canlanmıştı (Dyakonov, 2012, II, s. 8).

9 Basil Nikitin ise İskitlerin M.Ö. 643-615 tarihleri arasında Asya'da hakimiyet kurduklarını iddia etmektedir (Nikitin, 1964, s. 55).

Keyaksar döneminde Medlerin bekasını tehlikeye sokan dış dinamiklerden biri şüphesiz Lidyalıydı (Vilçevskiy, 1961, s. 80). Bu dönemde Lidyalıları Alyattes (Aliatt) yönetmekteydi. İki aktörün ordusu M.Ö. 590-585 yılları arasında savaşmıştı (Dandamayev ve Glukonin, 1980, s. 85). Lakin her iki taraftan biri, söz konusu savaşta mutlak şekilde galebe çalmadı.¹⁰ M.Ö. 28 Mayıs 585 tarihinde bilhassa Babillilerin özel teşebbüsüyle bir antlaşma imzalanmış ve Kızılırmak nehri iki taraf arasında sınır olarak kabul edilmişti.¹¹ Aynı yıl Keyaksar, yaşamını yitirmişti.

Med Kralı Keyaksar dönemiyle ilgili derin münakaşalar uyandıran konulardan biri kuşkusuz Zerdüştlüktür. Zerdüş peygamberin ne zaman yaşadığı ve Avesta'nın hangi yıllara ait olduğu sorusu hâlâ ampirik bir cevap beklemektedir. Bu konudaki muğlaklık, Rusya sahasında bazı araştırmacılar tarafından giderilmeye çalışılmaktadır. İran cenahında Farslı tarihçilerin genel kanısına göre Zerdüştlük veya Mazdeizm'in kökeni Akamenidlere dayanmaktadır. Bu tezin bilhassa Sasaniler tarafından vücuda getirildiği düşünülmektedir (Struve, 1948, ss. 5-34). Söz konusu tezin mimarları, Avesta'da adı geçen Viştaspa'nın (Gustasp/Hystaspes [Zerdüş'tü koruyan ve dini yayan kimse]) aslında Akamenidlere tabi Baktria (Bactria) bölgesinin satrapı Viştaspa olduğunu ileri sürmektedir (Mamoyan, 2020, s. 25). Bu çerçevede Rusya'da yapılan incelemelerde bu tezin "illiyet bağından" yoksun olduğu fikri baskın hâle gelmiştir. Sovyet-Kürt tarihçi Ezizê Cewo (Mamoyan), Avesta'yı Akamenidlere dayandıran tezi kat'i surette reddetmekte ve Avesta'da hiçbir Akamenid yöneticinin adının geçmediğini yazmaktadır (Mamoyan, 2020, s. 25). Yine Sovyet araştırmacı V.V. Struve, benzer görüşü savunmaktadır. Akamenid kralları I. Darius ve oğlu I. Serhas'ın (Kserkses/Haşayarşa) adlarının, Zerdüştlüğe muazzam bir hizmette bulunmalarına karşın Avesta'da yer edinmediğini aktarmaktadır (Struve, 1948, ss. 5-34). Benzer şekilde Dyakonov da Sasanilerin geleneksel tezinin bilimsel teamüllere aykırı olduğunu düşünmektedir (Dyakonov, 2012, II, s. 97). Zerdüştlüğün menşeyini Medler dönemine dayandıran Dyakonov'un hipotezine göre Keyaksar ve oğlu Astyages'in türbelerindeki rölyeflerde Mazdeist ritüeller göze çarpmaktadır (Dyakonov, 2012, II, s. 110). Keyaksar'ın selefi Fraort'un dahi Zerdüş olabileceğini varsayan Dyakonov, bu konuda W.B. Henning ve El-Biruni'nin gö-

10 Medler ve Lidyalılar, Kızılırmak (Halys/Alis) taraflarında karşı karşıya gelmişti. Ancak aynı gün zuhur eden bir güneş tutulması, olumsuz duruma işaret eden ilahî bir emare olarak kabul edilmiş ve iki taraf savaşa son vermişti (Struve, 1941, ss. 367-368).

11 Keyaksar ve Alyattes arasındaki antlaşmanın gerçekleştiği tarih, ihtilafli bir mevzudur. M.A. Dandamayev ve V.G. Glukonin tarafından yapılan incelemede M.Ö. 28 Mayıs 584 tarihi geçmektedir. Lakin Dyakonov ve Struve gibi araştırmacılar 28 Mayıs 585 tarihini esas almaktadır. İki taraf arasında imzalanan antlaşmayla birlikte Keyaksar'ın oğlu Astyages ile Lidya Kralı Alyattes'in kızı Arieniya arasında bir evlilik zemini oluşmuştu (Dyakonov, 2012, II, s. 34).

rüşlerinin bilimsel ölçütlerle yeterince uyuşmadığı kanısındadır. Bilindiği üzere araştırmacı Henning, Zerdüş'tün Büyük İskender'in tahta çıkış tarihinden (M.Ö. 336) yaklaşık 258 yıl önce peygamberliğe erişmiş olabileceğini ileri sürmektedir (Henning, 1951, s. 38). Bu da M.Ö. 594 tarihine yani Keyaksar dönemine denk düşmektedir. Bu bağlamda Zerdüş'tün tam olarak hangi yıl peygamber olduğu veya Avesta'nın ne zaman zuhur ettiği konusunda Henning'in bir "iltibas" yaşadığını düşünen Dyakonov'un tutumu tartışmalıdır (Dyakonov, 2012, II, s. 109). El-Biruni ise Zerdüşlüğün Seleukos (Selefkos/Selevkos) İmparatorluğu'nun kuruluşundan (M.Ö. 312) 258 yıl önce yani M.Ö. 570'li yıllarda tebarüz ettiği görüşündedir (Struve, 1948, ss. 5-34).

Araştırmacı Ezizê Cewo ise Dyakonov'a göre daha farklı bir yol izlemektedir. Genelde Ermeni vesikalarını dikkate alan Cewo, Ermenilerin Med Kralı Keyaksar döneminde Frigya'dan Medya'ya göç ettiklerini ve Güney Kafkasya'ya "yerleştirildiklerini" yazmaktadır (Mamoyan, 2020, s. 38). Ermeni kaynaklarında Medlerin "Vistaspazun" yani Viştaspa'nın (Vistaspa) torunları şeklinde geçtiğini aktaran Ezizê Cewo, Viştaspa'nın aslında "Keyaksar" olduğunu düşünmektedir.¹² Yaptığı tahlillerde bilhassa Amerikalı tarihçi Richard N. Frye'nin analizlerinden yararlanan Cewo, Zerdüş'tün Viştaspa'yı kendi öğretisine M.Ö. 588 yılında davet ettiğini varsaymaktadır (Mamoyan, 2020, s. 52). Bu varsayımına göre Zerdüş'tün peygamber, M.Ö. 630-553 yılları arasında yaşamıştır (Mamoyan, 2020, s. 52).

IV) Medya'nın Akıbeti

Yayılmacı politikanın zirveye çıktığı Keyaksar dönemi bazı müelliflere göre M.Ö. 585, bazılarına göre ise 584'te son buldu.¹³ Yerine oğlu Astyages geçti (Struve, 1941, s. 368). Astyages döneminde iç ve dış dinamikler değişmeye başlamıştı. Küçük Asya'da eskisi gibi güçler arasında bir "muvazene" yoktu (Aliyev, 1960, s. 249). Babilliler, Lidyalılar, Medler ve Mısırlılar arasında egemenlik mücadelesi gittikçe ivme kazanmıştı. Bu yüzden Astyages'in babası Keyaksar'dan tevarüs eden yayılmacı politikayı yeterince uygulayamadığı düşünülmektedir (Aliyev, 1960, s. 249). Onun döneminde ülke içindeki manzara-i umumiye de değişime

12 Viştaspa'nın terminolojik olarak "çar, hükümdar" gibi anlamlara geldiğini yazan Ezizê Cewo'nun hipotezine göre Keyaksar, Kavi Viştaspa lakabına layık görülmüştü. Frigya'dan gelen Ermenilere toprak tevdi eden ve bir Ermeni devleti kurduran Keyaksar, Ermeniler arasında Med halkının sembolü ve soyluluğun simgesi olarak iz bırakmıştı. Bu çerçevede Medler, Ermeniler tarafından Keyaksar'ın soyundan gelen bir unsur yani "Vistaspazun" şeklinde tasvir edilmişlerdi (Mamoyan, 2020, s. 75).

13 Dandamayev ve Glukonin'in kaleme aldıkları çalışmada Keyaksar'ın M.Ö. 584 yılında öldüğü yazılırken Ezizê Cewo ve İğrar Aliyev gibi müellifler M.Ö. 585 tarihini işaret etmektedir (Dandamayev ve Glukonin, 1980, s. 85; Mamoyan, 2020, s. 135; Aliyev, 1960, s. 248).

uğramıştı. Aşiretlerin üst tabakası veya soylular ile Astyages arasında bir sınıfsal çatışma yaşandığı ve merkezi yönetimin bundan oldukça etkilendiği bilinmektedir (Aliyev, 1960, s. 249).

Astyages döneminde her ne kadar etkili bir “fütuhat” siyaseti tatbik edilmiş olsa da Babillilere karşı hakimiyet mücadelesi verildiği malûmdur. Aslında Babilliler, Keyaksar döneminde müttefik bir unsurdu. Lakin Astyages’in Elam ülkesini egemenlik altına almasıyla birlikte iki taraf arasındaki ittifak, “husumete” dönüştü (Dandamayev ve Glukonin, 1980, s. 85). Özellikle Babil Kralı II. Nebukadnezar’ın ölümünden sonra Babil yönetiminde yaşanan 6 yıllık “keşmekeş”, Astyages tarafından bir fırsat olarak kullanılmıştı (Aliyev, 1960, s. 250). Daha sonra tahta geçen son Babil Kralı Nabonidus (Nabu-Na’id) döneminde Med-Babil çatışmaları hız kazanmıştı. Bu çatışmalarda Astyages idaresinin oldukça zayıf düştüğü, mevcut durumun içte ve dışta onun iktidarına son vermek isteyen aktörleri ümitlendirdiği düşünülmektedir (Aliyev, 1960, s. 251). Bu çerçevede Astyages sarayında üst düzey görevlerde bulunan Harpagos ve bazı aşiret ileri gelenleri, ayaklanma hazırlığı yapmışlardı (Aliyev, 1960, s. 253). Ancak güçleri Astyages’i devirmeye yetmiyordu. Bu bakımdan Medlerin vassalı konumundaki II. Kiros’un (Büyük Kiros [Kyros]) ayaklanmasını teşvik etmişlerdi (Aliyev, 1960, s. 253). II. Kiros aynı zamanda Astyages’in kızı Mandane’nin oğluydu. Mandane ise Pers Kralı I. Kambises (Cambyses) ile evliydi (Dyakonov, 2012, ss. 63-64).

Nitekim M.Ö. 553 yılında Medler ve Persler arasında bir savaş patlak vermişti. Yaklaşık 3 yıl süren savaşın sonucunda Persler galebe çalmıştı (Struve, 1941, s. 368). Söz konusu savaşta Med ordusunda ve aristokrasi arasında vuku bulan “komplolar” belirleyici olmuştu. Harp esnasında Med ordusunun bir kısmının Pers cephesine geçtiği ve özellikle Harpagos’un komuta ettiği çarpışmalarda Medlerin ağır bir yenilgi aldığı düşünülmektedir (Aliyev, 1960, s. 254). Harpagos’un Astyages’e karşı icra ettiği hamle, Med tarihine “ihamet” olarak geçmiştir. Hâsılı kelim M.Ö. 550 yılında Med devletinin varlığı son bulmuştur (Minorskiy, 2013, ss. 206-211).¹⁴ Mevcut topraklarda Perslere mensup Akamenid hanedanlığı dönemi başlamıştır. Lakin “Medya” ismi sonraki süreçte coğrafik bağlamda kullanılmaya devam etmiştir. Örneğin Atropatena devleti, tevatürde aynı zamanda Küçük Medya veya Medya Atropatena olarak yer edinmektedir (Nikitin, 1964, s. 54).

14 Pers ordusu başkent Ekbatana’yı ele geçirmiş, şehri yağmalamış ve halkın bir kısmını köleleştirmişti. Yunan tarihçi Ctesias’ın verdiği malûmata göre Astyages, bu esnada Ekbatana’da saklanmaktaydı. II. Kiros, şehirde Astyages’in kızı Amitida ile kocası Spitama’yı alıkoymuştu. Her ikisine ve çocukları Spıtak ile Megabern’e işkence yapılması emrini vermişti. Asıl amaç Astyages’in saklandığı yeri bulmaktı. Kızının ve ailesinin işkenceye uğramasını istemeyen Astyages, kendi arzusuyla II. Kiros’a teslim olmuştu (Dyakonov, 2012, ss. 142-143; Dandamayev, 1985, ss. 273-274).

V) Medler ve Kürtler

Medlerin etnik yapısı, akademik çevrede yıllarca büyük bir tartışma konusu olmuştur. Medya devletinin tesis edildiği toprakların büyük bir kısmında günümüzde ekseriyette Kürtlerin iskân ettiği bilinmektedir. Bu açıdan Medlerin, Kürtlerin etnogenezinde ne tür bir rol oynadıkları sorusu birçok araştırmacının ilgisini çekmiştir. Çarlık Rusya ve Sovyetler Birliği sahasında yapılan bazı incelemelerde bu soruya ampirik bir cevap aranmaya çalışılmıştır.

Med unsurunun Kürtlerin bir “prototipi” olduğu tezi, Rusya’da bazı çalışmalarda göze çarpmaktadır. Genelde bu tezin V.F. Minorskiy’e ait olduğu düşünülmektedir. Lakin Minorskiy’den önce Çarlık Rusya sahasında bu konunun Haçatur Abovyan tarafından ele alındığı müşahede edilmektedir. Abovyan, 1848 yılında *Kavkaz* gazetesi için kaleme aldığı makalede Kürtlerin Med kökenli olduğunu yazmaktadır (Abovyan, 1848, s. 184). Bu nazariyeyi ileri sürerken Çamşıyan ve İndşindşıyan gibi Ermeni tarihçilerin tanımlamalarını referans olarak göstermektedir. Ermeni kaynaklarında uzun süre Medlerden “Mark” olarak bahsedildiğini aktaran Abovyan, Ermeni Bagratuni Krallığı (885-1045) döneminde artık “Kürt” sözcüğünün öne çıktığını aktarmaktadır (Abovyan, 1848, s. 184). Bu krallık döneminde Kürtlerin meskûn olduğu bölge, “Kordik” veya “Kord” gibi adlarla anılmaya başlamıştır (Abovyan, 1848, s. 184).¹⁵ Bu bağlamda Abovyan, ilgili makalesinde tarihçi Çamşıyan’ın Kürtlerin Bagratuni Krallığı döneminde Van, Muş ve Bitlis gibi paşalıklarda yaşadığı yönündeki bilgisini iktibas etmektedir (Abovyan, 1848, s. 184). Çamşıyan’ın mezkûr çalışmasında Medler ve Kürtlerin aynı etnisite olarak tanımlandığını bilmek gerek (Abovyan, 1848, s. 184).¹⁶

Medlerin Kürt etnosunun bir prototipi olduğu tezini formüle eden araştırmacılardan biri hiç şüphesiz Minorskiy’dir. Bu konu Minorskiy’in öncelikle 1915 yılında yayımlanan “Kurdy: Zametki i Vpechatleniya (Kürtler: Notlar ve İzlenimler)” adlı makalesinde az da olsa yer edinmiştir. Mevcut makalede Kürtlerin, Medlerin mirasçısı olduğu ve Kürt dilinin Med dilinden çok sayıda element ihtiva ettiği yazılmaktadır.¹⁷

15 “Kordik” sözcüğüne O.L. Vilçevskiy de değinmektedir (Vilçevskiy, 1961, s. 66).

16 Bu konuda çeşitli örnekler verilebilir. Mesela Celilê Celil’in tevdi ettiği malûmata göre Ermeni yazar G.V. Srvantzyanz, XIX. yüzyılda Rindwanlı Mirza Ağa ile ilgili betimlemesinde Kürt sözcüğü yerine “Med” sözcüğünü kullanmaktaydı. (Celil, 2007, s. 14).

17 Türkiye’de makalenin yer yer yanlış tercüme edildiğini belirtmekte yarar var. Örneğin Komal Yayınları tarafından 1977 yılında basılan “Kürtler” başlıklı eserde Ermenilerin Kürdistan’a “Kortecya” adını verdikleri yazılmaktadır. Lakin makalenin orijinalinde Minorskiy, “Kortecya” tabirini kullanmaktadır. Bahsi geçen kitapta Minorskiy’in bazı fikirleri çok kere ya abartılı ya da yanlış yansıtılmıştır (Minorskiy, 1915, ss. 189-231).

Minorskiy, Medler ve Kürtler arasındaki tarihsel bağı sonraki yıllarda incelemeye devam etmiştir. Yaptığı araştırmaları bir makalede kısaca teorize etmeye çalışmıştır. Makalenin daktiloda yazılmış bir kopyasını ise 1958 yılında Leningrad'ta bulunan Kürdolog Kanat Kurdoyev'e (Qanadê Kurdo) göndermiştir. Minorskiy, söz konusu makalede ekseriyette Ermeni tarihçi Moses Khorenatsi'nin (410-490) verdiği malûmatı göz önünde bulundurmaktadır. Khorenatsi'nin Kürtleri Medlerin torunları olarak gördüğünü yazmaktadır (Minorskiy, 2013, ss. 206-211). Söz konusu makalede Minorskiy, Medler ve Kürtler arasındaki münasebetin bir nişanesi olarak İran'ın "Maku" kentinin demografisini ve etimolojisini ele almaktadır. Maku'ya bağılı Dambat kasabasında yüzyıllardır Kürtlerin meskûn olduğunu kaydetmekte, buradaki popülasyonun Medlere kadar uzanabileceğini düşünmektedir (Minorskiy, 2013, ss. 206-211). Ayrıca Maku'nun etimolojisine odaklanan Minorskiy, bahsi geçen sözcüğün *mah* ve *kuh* kelimelerinden oluştuğunu, "mah" tabirinin ise "Med" kelimesinin farklı bir formu olduğunu varsaymaktadır (Minorskiy, 2013, ss. 206-211).

Şarkiyatçı Basil Nikitin de Minorskiy'in hipotezini desteklemektedir. Özellikle "Kurmanc" sözcüğünün anatomisi üzerinden Minorskiy'in görüşlerini yansıtmakta ve mevcut hipotezi pekiştirmeye çalışmaktadır. Bilindiğı üzere Minorskiy, Kurmanc kimliğinin terminolojik olarak *Kurtiler* ve *Mardların* bir sentezi olduğunu düşünmektedir (Nikitin, 1964, s. 57).¹⁸ Bu iki unsurun Medleri oluşturan elementlerden birkaçı olduğu ve Med diyalektlerini konuştukları yönünde yaygın bir görüş vardır. Bilhassa Mardların, Mannaların halefi oldukları ve Medlerle doğrudan bir ilişkisi olduğu tahmin edilmektedir (Nikitin, 1964, ss. 57-58).

Hâsıl-kelam yaklaşık 150 yıl hüküm süren Med devleti Asurlular, Urartular, İskitler, Lidyalılar, Babilliler, Persler vb. topluluklar ile muhtelif münasebetlere girmiştir. Uzun yıllar bir "terra incognita" yani bilinmeyen ülke olan Medya'nın tarihi XIX. ve XX. yüzyıllarda Çarlık Rusya ve Sovyetler Birliğı sahasında kapsamlı bir şekilde tetkik edilmiştir. İncelemeler yapılırken bilhassa Herodot, Ctesias, Berossus, Strabo, Moses Khorenatsi gibi Yunan, Babil ve Ermeni tarihçilerin tasvirleri dikkate alınmıştır. Bunun yanı sıra dönemle ilgili rölyefler, yazıtlar, türbeler, tabletler, kale duvarlarındaki kalıntılar da göz önünde tutulmuştur. Söz konusu incelemelerin bir kısmında Medler, Zerdüştlük ve Kürtler arasında bir "korelasyon" olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Gelecekte elde edilecek yeni bulgular, şüphesiz bu konuya daha fazla ışık tutacaktır.

18 Minorskiy gibi Marr'ın da Kürdi diller ve Med dili arasında linguistik bazı bağlar tespit ettiği bilinmektedir (Nikitin, 1964, s. 61; Viļçevskiy, 1961, s. 76).

Kaynakça

- Abovyan, H. (1848). Kurdy (Kürtler). *Kavkaz*, 46, 184.
- Aliyev, I. (1960). *Istoriya Midii (Medya Tarihi) I*, Baku: Izdatel'stvo Akademii Nauk Azerbaydzhanskoj SSR.
- Avdiyev, V.I. (1970). *Istoriya Drevnego Vostoka (Kadim Doğu Tarihi)*. Moskva: Izdatel'stvo "Vysshaya Shkola".
- Celil, Celilê. (2007). *Kürt Halk Tarihinden 13 İlginç Yaprak*. (Hasan Kaya, Çev.). İstanbul: Evrensel Basın Yayın. (2002).
- Dandamayev, M.A. (1985). *Politicheskaya Istoriya Akhemenidskoj Derzhavy (Akamenid İmparatorluğu'nun Siyasî Tarihi)*, Moskva: Izdatel'stvo "Nauka".
- Dandamayev, M.A. ve Glukonin, V.G. (1980). *Kul'tura i Ekonomika Drevnego Irana (Eski İran Ekonomisi ve Kültürü)*. Moskva: Izdatel'stvo "Nauka".
- Dyakonov, I.M. (2012). *Istoriya Midii (Medya Tarihi)*, Baku, I: Nagyl Evi.
- Dyakonov, I.M. (2012). *Istoriya Midii (Medya Tarihi)*, Baku, II: Nagyl Evi.
- Henning, W.B. (1951). *Zoroaster: Politician or Witch-doctor? (Zerdüş: Siyasetçi mi Yoksa Büyücü mü?)*, London: Oxford University Press.
- Herodotus. (2013). *The Histories (Tarih)*, (George Rawlinson, Çev.). Moscow: Roman Roads Media. (1502).
- Mamoyan, A.D. (2020). *Prorok Zaratushtra po Stranitsam "Poteryannoy" Istorii (Kayıp Tarihin Sayfalarında Zerdüş Peygamber)*, Moskva: Izdatel'stvo "Pero".
- Marr, N.Y. (1933). *Izbrannyye Raboty (Seçilmiş Eserler)*. Leningrad, I: Izdatel'stvo GAIMK.
- Minorskiy, V.F. (1915). Kurdy: Zametki i Vpechatleniya (Kürtler: Notlar ve İzlenimler). *Izvestiya Ministerstva Inostrannykh Del*, 3, 189-231.
- Minorskiy, V.F. (2013). Kurdy — Potomki Midyan (Medlerin Ardılları Kürtler). *Pis'mennyye Pamyatniki Vostoka*, 1 (18), 206-211.
- Nikitin, B. (1964). *Kurdy (Kürtler)*. (I.O. Farizova, Çev.). Moskva: Izdatel'stvo "Progress". (1956).
- Piotrovskiy, B.B. (1954). Skify i Drevniy Vostok (İskitler ve Eski Doğu). Doklad na Konferentsii po Skifo-Sarmatskoj Arkheologii. *Sovetskaya Arkheologiya*, XIX, 141-158.
- Struve, V.V. (1941). *Istoriya Drevnego Vostoka (Eski Doğu Tarihi)*, Moskva: Gospolitizdat.
- Struve, V.V. (1948). Rodina Zoroastrizma (Zerdüşlüğün Vatanı). *Sovetskoye Vostokovedeniye V*, Moskva: Izdatel'stvo Akademii Nauk SSSR, 5-34.
- The Geography of Strabo* (4. bs.). (1961). (Horace Leonard Jones, Çev.). London, V: William Heinemann Ltd. (1928).
- Vilçevskiy, O.L. (1961). *Kurdy: Vvedeniye v Etnicheskuyu Istoriyu Kurdsogo Naroda (Kürtler: Kürt Halkının Etnik Tarihine Giriş)*. Moskva-Leningrad: Izdatel'stvo Akademii Nauk SSSR.

'1917 Devrimi Donanımlı Kürt Yetiştirdi'

Röportaj: Fırat Sözeri

Rusya'da 1917 yılında vaki olan Ekim Devrimi, birçok etnonimin kaderini değiştirdiği gibi Kürt etnonimini de etkilemiştir. Özellikle eğitim ve öğretim mecrasında Çarlık dönemine kıyasla bazı köklü değişimler yaşanmıştır. Çarlık düzeninde soyluluk, aristokrasi, saray elitizmi yani "mülk sahibi olmak" eğitimde belirleyici saik iken, sosyalist düzende eşit yurttaşlık belirleyici olmaya başlamıştır. Tüm Sovyet halkı eğitim ve öğretim hakkından eşit ölçüde yararlanma olanağına kavuşmuştur. Şüphesiz Kürt etnisitesi de bu haktan belli ölçüde istifade etmiştir. Söz konusu sahada hâsıl olan değişimleri araştırmacı Laçın Redkan ile konuştuk.

Öncelikle Kafkasya sahasındaki Kürtlere olan ilginiz nasıl başladı. Sizi özellikle eğitim alanına hangi saikler itti?

Türkiye, İran, Irak ve Suriye'de yerleşik olan Kürtlerin bir diğer yaşadığı önemli bölge Kafkaslardır. Özellikle şimdiki Ermenistan'dır. Kürtlerin o bölgedeki varlığı birçok araştırmacı tarafından da dile getirildiği üzere yeni değildir. Benim de bir ferdi olduğum Redki (Zilan) aşireti Revan bölgesinden Iğdır, Kars başta olmak üzere Serhad bölgesinin diğer kentlerine yüzyılın başlarında göç etmiştir. Aşiretimiz altı yüzyıldan fazla o bölgede yaşamış, en son 1918 yılında bu tarafa bazı aileler göç etmiştir. Aile büyüklerimizden olan, aynı zamanda Çar-

lık Rusya ordusunda general rütbesine sahip olan, o bölgedeki Kürtlere liderlik yapan Guli Cewar Axa, yine bir diğer aile büyüğümüz Çongdeve Hüseyin Axa ile ilgili anlatılanlar, ailemizin yayla olarak kullandıkları Elegez dağı çevresi ile ilgili, Şamiran, Seetili gibi yerleşim birimleriyle ilgili büyüklerimin anlattıkları, sonrasında Erivan radyosu ile ilgili anlatılanlar ata topraklarına olan ilgimi hep yüksek tutmuştur. Hecîyê Cindi, *Hewari* adlı romanında zorunlu göçe maruz kalan Êzidî Kürtlerin yardımına giden ailemizle ilgili şöyle der: “Hesen Ağa ve Guli Cewar Ağa, aşiretleri ile birlikte yardımımıza geldiler.” Bu bakımdan Kafkaslardaki Kürt çalışmalarına yoğunlaşılmasını ve tüm eserlerin Latin alfabesine çevrilerek halkın hizmetine sunulmasını zaruri görüyorum.

Ekim Devrimi öncesinde Aras nehrinin her iki tarafında meydana gelen demografik değişimler, Ermenilerin ve Êzidî Kürtlerin yaşadıkları topraklardan çıkıp Rusya’ya sığınması, o bölgeden de Müslüman Kürtlerin Aras’ın bu yakasına geçmesi önemli problemlere ve travmalara sebep olmuştur. Tüm bu süreci sözlü ve yazılı takip eden bir eğitimci olarak baktığımda bu durumun mağduru olan çocuklar ilgimi çekmiştir. Nitekim o yıllar için ebeveynini savaşta, göçte vb. durumlarda kaybetmiş önemli bir çocuk nüfusundan bahsetmek mümkün.

Çarlık Rusya döneminde eğitim adına herhangi bir “terakki” söz konusu muydu? Kürtler açısından nasıl bir panorama vardı?

Çarlık Rusya’sında eğitimin sınıfsal bir sorun olduğu, tüm halklarda genel itibariyle eğitim düzeyinin düşük olduğu fakat Kürtler açısından bu durumun görece daha kötü olduğu bilinmektedir. Eskerê Boyîk, bu konuda halkın yüzde 85-90’ının okuma-yazma bilmediğini ve herhangi bir eğitim almadığını yazmaktadır. Kentlerden kırsala geçişlerde bu oranın daha da yükseldiğini bildirmektedir. Kürtler özelinde göçebe ve yarı-göçebe yaşam biçiminden (koçer) dolayı binde bir okuryazar Kürt olduğunu, onların da Kürtçe değil sadece Rusça eğitim aldığını belirtmektedir. Haliyle o dönemde Kürtçe herhangi bir alfabe veya eğitimden söz etmek mümkün değildir. Diğer coğrafyalardaki Kürtlerin durumu da benzer bir seyir izlemiştir. Kürtlerin nüfus olarak en yoğun olduğu Osmanlı İmparatorluğu’nda da o dönem için herhangi bir kurumsal Kürtçe eğitimden veya alfabeden bahsedilememektedir. Osmanlı’da özellikle Kürtlerin yaşadığı bölgelerde Nakşibendî ve Kadirî gibi büyük İslamî tarikatlarla bağlı medreselerde Arap alfabesiyle Kürtçe eğitimler verildiği, sadece o alanlarda Kürtçenin varlığını sürdürdüğü bilinmektedir. Hâlâ medreselerde bu gelenek kısmen de olsa devam etmektedir. Fakat kurumsal bir çalışmadan bahsetmek mümkün değildir. Çarlık Rusya’sında ise Kürtlerin yaşadıkları bölgelerde 1900 ile 1904 yılları arasında ilkokul düzeyinde dört yıllık üç adet okul açıldığı (Zor, Qundexasaz

ve Bacelu köylerinde) bilinmektedir. Fakat bu okullarda eğitim dili Rusçadır. İşte bu şartlarda Ekim Devrimi ile birlikte kültürel hakların bizzat siyasî irade tarafından sağlanması büyük bir kazanımdır. Diğer tüm halklar gibi Kürtlerin de kendi anadillerinde, çoğunluğu Kurmanci konuştuğundan Kurmanci lehçesinde eğitim görmesi için çalışmalar başlatılmıştır. Gürcistan ve Azerbaycan'a oranla Sovyet Ermenistanı'nda bu konuya daha fazla önem verilmiştir.

Ekim Devrimi'nin kazanımlarından bahsettiniz. Bu konuyu biraz açabilir misiniz? Kafkasya'da devrim sonrası nasıl bir eğitim politikası icra edildi?

Kafkaslardaki eğitim ve kültürel çalışmalar, sahanın uzmanları tarafından üç döneme ayrılmaktadır. İlki 1920 yılında başlayan ve 1937 yılına kadar devam eden süreyi kapsamaktadır. Ekim Devrimi ile aslında çalışmalar başlıyor. İlk zamanlarda görece daha geri kaldığı düşünülen halkların eğitim ve kültürlerini geliştirici alt yapı çalışmalarından bahsedilebilir. Fakat o dönem için ortada Kürtler açısından çok önemli bir sorun vardır. Eskerê Boyîk buna "ruhundan, köklerinden kopmuş olmak" demektedir. Kürtler yerinden olmuş, demografik bir değişime maruz kalmışlardır. Dolayısıyla tarih ve kültür açısından eğitilmiş bir kitleden bahsedemiyoruz. Bu hususta o dönem Ermenilerden Kürtçe bilenlerin sürece katkısı şüphesiz çoktur. Birçok yerleşim biriminde iyi Kürtçe bilen Ermeniler görev almış ve Kürtlerin kendi dillerinde eğitim almasına yardım etmişlerdir. Bu kişilerden en önemlisi, Kürtlere ve Kürtçeye katkısı sözlerle ifade edilemeyecek kadar çok olan Lazo'dur (Hakop Xazaryan/Akop Kazaryan). Kürt çocukları ona "apo" yani amca der o dönem ve "Ape Lazo" olarak bilinir Kürtler içerisinde.

Ermenistan hükümeti, 23 Mart 1921'de aldığı bir kararla çocuklar için kendi anadillerinde temel eğitim almalarını sağlamıştır. Bu eğitimlerde kullanılan başlıca materyallerinden biri Lazo'nun hazırlamış olduğu ve Ekim 1921'de yayınlanan *Şems* adlı okuma-yazma kitabıdır. Bu kitap Ermeni alfabesi ile hazırlanmış Kürtçe bir kitaptır. Sağolsun sayın Sevan Nişanyan bu kitabın bir nüshasını bana iletmiş, inceliyorum bir süredir. *Şems* adlı kitap resimlerle desteklenmiş, öğrenmeyi kolaylaştırma adına bizzat insanların yaşam çevrelerinden sözcüklerle donatılmıştır. Bu kitabın öğretimdeki etkisi, 1929 yılına kadar devam etmiştir. Tiflis'te, diğer kentlerde ve köylerde bu kitap temel öğretim kitabı olmuş, Ermeni alfabesi ile Kürtçe eğitim sürdürülmüştür. Bir de yetim/öksüz çocuklar konusuna gelirse Lazo ve arkadaşlarının çabalarının kıymetini daha iyi anlarız diye düşünüyorum. Tiflis, Batum ve Ermenistan'ın bazı kentlerinde yetimhanelerde birçok yetim Êzidî Kürt çocuğu bulunmaktaydı. Daha sonra bu isimlerin Sovyetler'de ve özellikle Ermenistan'da entelektüel bir Kürt kuşağı oluşturacağı gerçeğinden dolayı bu konuyu önemsiyorum. Zira Lazo ve Ahmedê Mîrazî, hükümetin desteğiyle Tiflis'te bu çocuklara yönelik yatılı bir okul açıyorlar. Hem

teknik anlamda iş öğreten hem de okuryazarlık ve diğer derslerin öğretildiği bir okul. O dönemin şartları gereğince, kendi kaderini tayin hakkı, kendi dilinde eğitim görme hakkı vd. haklar hükümet tarafından sağlanmıştır. Eğitimciler aynı zamanda Komünist Parti üyesidir. Az önce dediğim gibi, bu okulda yetişenlere bakacak olursak eğitimin niteliği ve Kafkas Kürtleri açısından önemi daha iyi anlaşılır. Cerdoyê Genco, Qanadê Kurdo ve ulusal kahraman olarak Sovyet tarihinde yer edinen Semendê Sîyabendov sadece bunlardan birkaçıdır. Cerdoyê Genco, daha sonra kurulacak olan Rêya Teze gazetesinin ilk Kürt editörüdür. Sovyet hükümeti, gazetenin editörlüğünü öncelikle Kürtçe bilen Ermenilere veriyor, ta ki yetmiş Kürtler sahaya ininceye kadar. Dört yıl sonra gazetede Cerdoyê Genco görev alır. O dönem Kürtler açısından çok nitelikli geçmiştir. Konferanslar; kültür, edebiyat sanat ve eğitime dair çalışmaların olduğunu görüyoruz. Lazo o yıllarda bu kez başka bir konuda karşımıza çıkıyor. Zarê/Zerê adlı Kürt filmi 1926 yılında çekiliyor ve Lazo'nun bir öyküsü filme uyarlanıyor. Anadilinde eğitimle ilgili çabalar Lazo'nun kitabından sonra da devam ediyor. Bu kez Latin harfleriyle Kürtçe öğretme çabalarını görüyoruz. Latin harflerinin yanı sıra Ermenice ve Rusça'dan da harfler kısmen alınarak oluşturulan yeni alfabe ile sürece devam ediliyor. Erebê Şemo ve İshak Maragulov tarafından oluşturulan alfabe ile "Xwe bi xwe hîne Kurmançî bibe/Kendi kendine Kurmançî Öğrenme" adlı okuma-yazma öğretme kitabı yayınlanıyor. Bu kitap, Latin harfleri ile basılan ilk Kürtçe kitap olarak bilinmektedir.

Yetimhanelerde ve Ermeni alfabesi ile Kürtçe öğretimde bir sorun çıkıyor karşımıza bu arada. Literatürde o çocukların aile ve sosyal çevrelerinden uzakta yetimhanede büyüyor oluşlarının bazılarında Kürtçeyi unutturduğu ifade edilir. Hatta işin ilginç bunlardan birinin Hecîyê Cindî bir diğerinin de Emînê Evdal oluşudur. Kürt yerleşimleri olan Elegez ve Qundexsaz'a gidip öğretmenlik yaptıkları ve çocuklara ders verirken kendilerinin de anadillerini daha iyi öğrenmek için pratik yaptıkları anlatılmaktadır.

Bahsettiğimiz ilk dönem 1937 yılına kadar sürüyor. Hem çocuklar için hem yetişkinler için birçok alanda ders kitapları basımı bizzat hükümet tarafından yapılıyor. Eğitim süreci sonrasında önemli bir Kürt kuşağının doğduğunu demiştim. Hecîyê Cindî, Emînê Evdal, Cerdoyê Genco, Wezîrê Nadîrî, Qanadê Kurdo, Casimê Celîl vb... Ermenistan hükümeti Kürtçe kitaplar için bir yayınevi açıyor ve orada edebiyatla ilgili basılan ilk kitap "Serhatya Casim". Benim de ilk okuduğum kitaplardandır, tabii ki o da Lazo'nun kitabıdır. Daha sonra tiyatro eserleri, romanlar, şiir kitapları başta olmak üzere birçok alanda kitap basımı yapılıyor. Ders kitapları başlı başına bir konu. Temel eğitimden yetişkin eğitime birçok kitap yayınlanıyor. Kitapların ortak özelliği Ekim Devrimini ve kazanımlarının farklı biçimlerde metinlere serpiştirilmiş olmasıdır. Anadilde eğitimin ilk dönemi bu anlamda verimli geçmiştir.

İkinci dönem ise 1937 yılında başlayan ve 1955 yılına kadar devam eden süreçtir. Bir eğitimci ve yetişkin eğitimi uzmanı olarak sürece baktığımda ilk dönemdeki çalışmaların bu dönemde kısıtlandığını görmekteyim. İkinci Dünya Savaşı şartları da göz önüne alınınca Kürtler diğer Sovyet yurttaşları gibi savaşa katılmak durumunda kalmışlardır. Bu dönemin Kürtler açısından olumsuz olan kısmı Latin alfabesinin terk edilerek Kiril alfabesine geçilmesi, Kürtçe eğitimin yer yer kısıtlanması, bazı Kürt ileri gelenlerinin sürgüne veya hapse gönderilmesidir. Ekim Devrimi'ne olan katkıları ve Kürtler arasındaki politik çabaları herkesçe bilinen Erebe Şemo Sibirya'ya sürgüne gönderilir mesela.

Bu dönemde tüm olumsuzluklara rağmen mesela 1937 yılında Elegez'de Kürt tiyatrosu kurulur. Ermeni olup Kürtçe bilenlerin sürece katkıları o dönemde de devam etmektedir. Mesela Taronsi isimli Ermeni tarafından o dönemde Mem u Zin adlı tiyatro eseri hazırlanır ki Taronsi aslen Muş Bulanıklı bir Ermenidir ve Kürtçeyi çok iyi bilmektedir. Sonrasında Latin alfabesinin yerine Kiril alfabesi ile Kürtçe eğitim yapılması için Hecîye Cindî görevlendirilir ve 1941'de başlar çalışmaya. 1946 yılında Kiril'e uyarlanmış alfabe yayınlanır. 1990 yılına kadar bu alfabe ile devam edildiği bilinmektedir. İkinci dönem her ne kadar "kısıtlanma" olarak ifade edilse de zaman zaman Kürtçe kitaplar basılmaya devam etmiştir. Kürtlerin yaşadığı diğer devletlere bakıldığında bu süreç daha iyi anlaşılabilir. Türkiye Cumhuriyeti kurulduğunda mesela eğitim dili ve resmî dil, Türkçe olarak belirlenmiştir. Osmanlı bakiyesi olan, birçok etnik kökenden insanın yaşadığı ve farklı dilin konuşulduğu bu topraklarda ulus devlet Türklük üzerinden şekillenmiştir. Türk yönetimi süreci millet mektepleri, halk odaları, halkevleri ve Latin harflerine geçişle yönetmiştir.

Üçüncü dönem 1955 yılında başlayıp SSCB'nin dağılmasına kadar geçen süreçtir. Bu dönemde Rêya Teze gazetesi yayına devam etmiş, Erivan radyosu üzerindeki kısıtlama kalkmış, Kürtçenin önündeki engeller kalkmış ve akademik anlamda Kürtçeye yönelik bölümler açılmıştır. SSCB'nin dağılışıyla Kürtlerin kazanımları da sekteye uğramıştır. Halihazırda günümüzde o topraklarda Kürtçe ve Kürt kimliğine dair bazı çabaların olduğunu görüyoruz.

Sonuç olarak Ekim Devrimi, daha önce de belirttiğim üzere her anlamda donanımlı bir Kürt neslinin yetişmesine katkı sunmuştur.

Eğitim çalışmaları sadece çocuklara yönelik miydi yoksa yetişkin eğitimi konusunda da adımlar atılmış mıydı?

Eğitim sürecinde yapılanlardan anlıyor ve görüyoruz ki tek başına çocuk veya yetişkine dair bir çaba başarıya götürmemektedir. Nitekim Sovyetler'deki çalışmaların hem çocukların temel eğitimi hem de yetişkinlerin devrime adap-

tasyonu için yapıldığı aşikâr. Temel eğitim bağlamında okuma-yazma ve diğer bilim dallarında kendi anadilinde öğrenim gören çocukların ebeveynlerine yönelik çalışmalar da çok önemli. Sovyetler Birliği tüm yurttaşları okuryazar yapma anlamında dünyada ödül almış bir devlet olarak karşımıza çıkmaktadır. Çarlık döneminde daha önce de belirttiğim üzere yüzde 90'dan fazla eğitimsiz yurttaşın varlığı bu konudaki çabaların temel gerekçesidir. Yetişkin eğitimlerinde hem iyi bir işçi veya emekçi hem de iyi bir komünist olmanın yüceltildiği birçok metinle karşılaşırız. Kısacası hem çocuk hem de yetişkinlere yönelik önemli çalışmalar var o dönemde.

Sovyetler Birliği'nde hazırlanan Kürtçe ders materyallerine dair bize neler söylersiniz? Bu materyaller içinde dikkatinizi çeken kaynaklar nelerdir?

Ders materyallerini çocuk ve yetişkinler diye ikiye ayırabiliriz. Çocuklar ve yetişkinlere yönelik kitaplarda ortak nokta, devrim yurttaşı olunmasının temel amaç edindiğidir. Zira her kitapta metinler arasında Lenin'in resmi ile "hîn be hîn be hîn be, hevalê Lenîn dibêje hîn be, em bi gotina heval Lenîn dikan. Em hîn dibin, hîn dibin/öğren, öğren, öğren, Lenin yoldaş öğren diyor. Biz yoldaş Lenin'in dediğini yapıyoruz, biz öğreniyoruz, öğreniyoruz." sözleri bulunmaktadır. Yer yer Stalin de metinlerde yer almaktadır. Ekim Devrimi'ne övgüler, şiirler, kolhoz yaşamının gerekliliği ve güzelliği, kooperatiflerin önemi, dayanışmanın gerekliliği en çok vurgulanan konulardır. Kürtler açısından özellikle kulak denilen feodal beylere, şeyhlere yönelik olumsuz tavır içeren cümleler, eskinin kötü yeni düzenin ise çok güzel olduğuna dair anlatılar sıkça karşılaştığımız şeyler oldu. Özellikle kıvılcık bayrak vurgusu, okuma-yazma metinlerinde aralara serpiştirilen orak ve çekiç göze çarpmaktadır. Çiftçilikle ilgili metinlerde traktöre olan övgüler de az değildir. Daha doğrusu eskiyi anımsatan her şey metinlerde olumsuz olarak yer bulmaktadır. Kız çocuklarının okula gönderilmemesi ile ilgili kısa metinler bulunmaktadır. Hatta bir metinde cezai müeyyide olduğu, kızını göndermeyen bir kişinin tutuklandığı belirtilmektedir. Tüm çalışanların arkadaş ve yoldaş olduğu fikri tekrarlanıyor her metinde. Çocuklara pioneer olmayı özendiren metinler var. Kadın sağlığı, hayvan bakımı, tarla yetiştiriciliği, kolhoz yaşamı, temizliği ve diğer birçok alana dair kitaplar yayınlanmıştır. Özellikle yetişkin kitaplarında detaylı anlatımlar göze çarpmaktadır; bir hayvanın nasıl sağılacağından vücut temizliğinin nasıl olacağına kadar.

Yine Susîka Sîmo'nun "Lenîn rabû em xelasbûn (Lenin geldi, biz kurtulduk)" adlı şarkısı devrimin her platformda önem arz ettiğini göstermektedir. Hakikaten sürece bu açıdan bakıldığında yeni yönetim şeklinin Kafkas Kürtlerine çok şey kazandırdığı görülmektedir.

Sovyet Kürtleri açısından çeşitli tarihlerde farklı alfabeler kullanıldığını belirttiniz. Bu alfabelerin hazırlanış süreçleri ve kullanım alanlarını biraz daha açar mısınız?

Daha önce de belirttiğim üzere hepsi birbiriyle ilintilidir. Ekim Devrimi sonrasında ilk alfabe çalışması Lazo tarafından yapılmıştır. Aslında Mesrop Mashots tarafından hazırlanan Ermeni alfabesi, yüzyıllar sonra Kürtçeye uyarlanmıştır. Lazo'nun *Şems* adlı okuma-yazma kitabı biraz önce bahsettiğim gibi Kürtçe eğitimin temel kitabıydı. Erebê Şemo, alfabe değişikliğinin "Ermeni alfabesinin Kürtçeye tam uyumunun olmamasından dolayı" gerekli olduğunu belirtmiştir. Hükümet yetkilileri bu kez Latin alfabesinin kullanılması için çalışmalar başlatmıştır. 1928 yılında Erebê Şemo ve Maragulov -ki kendisi bir Asuridir- Orbeli'nin desteği ile Latin alfabesini hazırlamışlardır. Bazı kaynaklarda Orbeli'nin aslen Kürt olduğu da ifade edilmektedir. Rêya Teze gazetesinin Latin alfabesiyle basılan ilk Kürtçe gazete olduğu da unutulmamalıdır.

Hazırlanan yeni alfabe ile "kendi kendine Kurmanci öğrenme" kitabı okullarda okutulmaya başlanmıştır. Hem yetişkinler hem de çocuklar için artık bu alfabe kullanılmaktadır. Daha sonra Latin alfabesinden Kiril alfabesine geçiş zorunlu hale gelmiştir. Biraz önce adlarını zikrettiğim Hecîye Cindî, Emînê Evdal ve Wezîre Nadirî alfabe hazırlama sürecinde görev almışlardır. Kiril alfabesine dönüş yılını bazı kaynaklar 1944 olarak verirken, bazıları ise 1946 yılını işaret etmektedir.

Bu dönemde kullanılan kaynaklar ve metodoloji, günümüzdeki Kürtçe eğitim materyalleri için yarar sağlayabilir mi?

Özellikle ders kitapları bağlamında dikkatimi çeken şey tüm metinlerin yakından uzağa ilkesiyle hazırlanmış olmasıdır. Hem temel eğitim kitaplarında hem yetişkinlere yönelik kitaplarda bilinenden bilinmeyene, yakından uzağa ilkesi hep gözetilmiştir. İlk alfabeden günümüze bakıldığında bu eğitimlerin dönüştürücü etkisinden bahsetmek mümkündür. Travmalar yaşamış, ezilmiş bir halkın bir zaman sonra hak sahibi bireylerden oluşan bir halka dönüşmesi kuşkusuz eğitimle doğrudan ilişkilidir. Zira burada bir perspektif değişiminden bahsedilebilir. Hiçbir şey artık eskisi gibi değildir Kafkas Kürtleri için. Paulo Freire'nin bildiğiniz üzere "özgürleştirici eğitim kuramı" vardır ve eğitimin tarafsız olmayacağını vurgular. Bahse konu kitaplarda bunun öyle olduğunu net fark edebiliyoruz. Ders kitapları hazırlanırken bizzat insanların sosyal yaşamlarındaki sözcüklerin seçilerek metinlerde kullanıldığını görmekteyiz. Freire'nin Brezilya ve diğer çevre ülkelerdeki ezilen köylü sınıfına yönelik çalışmalarda kullandığı yöntemin kırk yıl önce SSCB'de Kürtçe kitaplarda kullanıldığını

tesadüf etmekteyiz. Çocuk ve yetişkin kitaplarındaki metodoloji ayrı bir araştırma konusudur. Üzerinde durulmalı. Sorunuza tekrar dönersek, evet! günümüz şartlarında benzer biçimde bireylerin kendi yaşam alanlarından sözcükler seçilerek hem yetişkin hem çocuklara yönelik Kürtçe eğitimler düzenlenebilir. Mesela Amerikalılar tarafından yapılan bir çalışma var 1957-58 yıllarında. Daha çok askeri bir projedir. Birçok yerleşim biriminde farklı yerlere (berber, cami, dükkan vb.) konulan ses kayıt cihazlarıyla sözcüklerin ve cümlelerin frekans değerleri bulunmuş, okuma-yazma kitapları en çok kullanılan sözcüklerden oluşan metinlerle donatılmıştır. Bu proje kapsamında Türkiye’de de askerlik bünyesinde Ali okulları (er eğitim okulları) açılmış ve on beş yıl boyunca Türkçe eğitime önemli katkılar sunmuştur. Kürtçe eğitim için Sovyet Ermenistanı’ndaki çalışmalar iyi bir örnektir. Bu anlamda hazine değerinde bir kaynağa sahibiz. Yetişkin eğitimi bağlamında o dönem hazırlanan kaynaklar bugüne uyarlanarak, güncellenerek sözcükler ve metinler kullanılabilir diye düşünüyorum.

Kentleşme, yasal zorluklar, göçe maruz kalma vb. etkenler Kürtçenin sosyal yaşam dili olmasını sekteye uğratmıştır. Bakanlığa bağlı okullarda verilen Kürtçe (Kurmanci, Zazaki) çocuklar açısından önemli fakat hem öğretim hem de ders seçme konusundaki zorluklar geleceğe yönelik umudu azaltmaktadır. Temel eğitimdeki okullarla yetinmek yerine hem çocuklar hem de yetişkinler için halk eğitim merkezleri (ki ülkenin her yerleşim biriminde varlar) aracılığıyla öğretim yapılabilir. Öncesinde mevcut yaygın eğitim programının öğretmeyi/öğrenmeyi kolaylaştırıcı olması ve bizzat bireylerin sosyal çevresindeki sözcüklerden oluşturularak yeniden yapılandırılması önem arz etmektedir. Bu açıdan Kafkaslardan ve o deneyimlerden öğreneceğimiz çok şey var.

Rus Ordusunda Bir Kürt Generali: Guli Cafer Ağa

Fırat Sözeri

I) Rusya'nın Güney Kafkasya'yı İlhakı ve Rus-Kürt İlişkilerinin Başlangıcı

Güney Kafkasya'nın yerli halklarından biri olan Kürtler çok eski dönemlerden itibaren bölgede meskûndur. Kürtlerin ön ataları olan Gutiler, Mittaniler ve Medlerin, Kura ve Aras Havzası'na kadar yayılım gösterdiği bilinmektedir (Vertayev, 2018, ss. 13-17). Dahası Kürtlerin, Kafkasya'da MS 4. yüzyılda Kafkas Albanyası (Bogomolov, 1847, s. 127), 6. yüzyılda Mihrani, 9. yüzyılda Deysemi Kürt devletlerinin yanı sıra 10. ve 11. yüzyıllarda Şeddadiler ve Revvadiler döneminde de çeşitli devletler kurdukları bilinmektedir. 11. yüzyılda Selçukluların Kafkasya'da hakimiyet kurmaları sonrasında Kürt hanedanlıkları zayıflamış, 1119 tarihinde Gürcü devletinin güçlenmesi ve söz konusu alanları etkisi altına almasıyla da Kürt hanedanlıkları siyasi egemenliklerini büyük oranda yitirmiştir. Bu dönemde bölgenin idaresi Gürcü hükümdarların himayesindeki Kürt kökenli Gürcü komutanlar eliyle yürütülmekteydi. Güney Kafkasya 16-18. yüzyıllarda ise İran'ın egemenliği altında bulunmaktadır (Bedirxan, 2022, s. 18).

Resim 1: Şemdin Ağa Oğlu Ali Ağa Oğlu Cafer Ağa

Guli Cafer Ağa'ya ait bu resim Gürcistan Parlamentosu Ulusal Kütüphanesi'nde ve başka bazı kaynaklarda hatalı biçimde Ali Eşref Ağa Şemsedinov'a aitmiş gibi sunulmaktadır.

Bkz. <https://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/134375>

Rusya İmparatorluğu Kuzey Kafkasya'yı istila ettikten sonra, Güney Kafkasya'daki siyasi ve askeri etkinliğini arttırmıştır. 18. yüzyılın sonlarından itibaren bölge üç imparatorluğun (Rusya, Osmanlı, İran) rekabet sahası haline gelmiştir. Rusya'nın bölgeye ilk olarak İmparatorluk Bilimler Akademisi bünyesinde görev yapan S. Pallas, Anton Güldenstädt gibi Avrupa kökenli araştırmacılar aracılığıyla keşif çalışmaları için girdiğini söylemek mümkün. Bu araştırmacılar Rusya'nın bölgeye askeri ve politik müdahalesinden önce demografi, etnografi, tarih vb. alanlarda zengin araştırmalar ve derlemeler yapmıştır. Daha sonra V.F. Dittel, P. Berezin, H. Abovyan, P. Lerch ve A. Jaba gibi araştırmacılar ise Kürt dili ve tarihi üzerine yoğunlaşmıştır. Rusya Bilimler Akademisi başta olmak üzere, Kafkasya ve Kafkas halklarıyla ilgili Rus kökenli çalışmalar doğrudan Rusya'nın bölgedeki hakimiyetini sağlamak ve bölgeyi yeniden şekillendirmek amacıyla yapılmıştır. Bu bağlamda sözü edilen Avrupalı araştırmacıların *Rus oryantalizmini* şekillendirmedeki rolü özel bir ilgiyi hak etmektedir (Said, 1989, s. 15; Leezenberg, 2011).

Kafkasya, Rusya'nın Asya'ya geçişini sağlayan bir köprü işlevi görmeyen yanı sıra bölgedeki büyük iki imparatorlukla arasında (İran ve Osmanlı) bir set işlevi de görmüştür. 16. yüzyılın ortalarından itibaren Kuzey Kafkasya'da görülmeye başlayan Kosak¹ *stanitsa*'larını² Rusların bölgeyi istilasının başlangıcı olarak değerlendirirsek, Rusların Güney Kafkasya'ya geçişleri yaklaşık 150 yıllık bir sürecin sonunda mümkün olacaktır. Güney Kafkasya'da etkisini belirgin olarak göstermesi ise ancak 19. yüzyılın başlarına tarihlenmektedir (Çatalkılıç, 2022).

Rusya İran'la 1804'te başlayan bir dizi savaş ve antlaşmanın ardından 1828'de İran'a üstünlüğünü kabul ettirip egemenliğini pekiştirirken, bölgede gerçekleşen Rus-Osmanlı savaşları belli aralıklarla I. Dünya Savaşı'na kadar sürmüştür. Yaklaşık yüzyıl boyunca adeta bir savaş alanına dönen Güney Kafkasya'nın yerli halkları yani Kürtler, Gürcüler, Ermeniler vd. kaçınılmaz olarak bu savaşlardan etkilenmiştir. Söz konusu halklar bu savaşlarda bazen doğrudan taraf olurken bazen de kendi konumlarını muhafaza edebilmek için tarafsız kalma çabası içinde olmuşlardır. Çetoyev (1985, s. 68), İran ve Osmanlı'nın aksine Rusya'nın dinsel farklılıkları önemsememesi nedeniyle Kafkasya'daki Ermeniler, Gürcüler, Azeriler ve Kürtlerin büyük bir bölümünün askeri çatışmalarda Rusların yanında yer aldığını söylese de Kürtler açısından bu genelleme gerçeği yansıtmamaktadır.

- 1 İsim benzerliğinden dolayı Türkçe literatürde genellikle Kazakistan'da yaşayan Kazak halkıyla karıştırılan Kosaklar, yoğunluklu olarak Don ve Zaporijya bölgelerinde yaşayan ve Slav dili konuşan bir topluluktur.
- 2 Rusya'nın yayılma politikasına hizmet eden, işgal edilen bölgelerin içlerine ve sınır bölgelerine kurulan Kosak köyleri.

Söz konusu savaşlarda Ermeni ve Gürcü halkların politik çıkar, dinsel yakınlık, tarihsel ilişkiler gibi nedenlerle genellikle Rusya'nın yanında yer aldığını söylemek mümkündür. Ancak Kürtler açısından Ruslarla konjonktürel olarak kesişen politik paydaları dışında tarihsel bir ilişki ya da inançsal bir yakınlıktan söz etmek mümkün değildir. İmparatorluklar arasındaki savaşlarda Kürtlerin tutumlarını belirleyen şey yurtlarında "gelenekle kutsanmış" konar-göçer yaşam biçimlerini, temel geçim kaynaklarından olan hayvancılık için gerekli arazilerini koruma motivasyonu olmuştur (Vasilyeva, 2021, s. 29).

Rus-Fars (1804-1813 ve 1826-1828) ve Rus-Türk (1806-1812 ve 1828-1829) savaşları, Gülistan (1813) ve Türkmençay (1828) Antlaşmalarından sonra Gürcistan, Kuzey Azerbaycan ve Doğu Ermenistan Rusya'nın egemenliğine girmiştir. Bu sayede Çarlık Rusya'nın güney sınırları Güney Kürdistan'a kadar genişlemiştir. Böylelikle Rus-Kürt ilişkileri de başlamıştır. Her ne kadar 18 Kasım 1805'te 400, Kasım 1807'de 600 Kürt aile, Kasım 1816 tarihinde İran'dan Çelebi

Harita 1: MÖ 16. yüzyılda Mittaniler

Kürtlerinden 1000 aile vd. Rusya topraklarına geçerek Rus uyruğunu kabul etmiş de Rus-Kürt ilişkilerinin miladı, belli bir yoğunluk ve süreklilik arz etmesi bakımından Erivan'ın Rusya tarafından ilhak edilmesiyle başlamıştır. Bu ilişki doğası gereği askeri bir nitelik taşımaktaydı (Çetoyev, 1985, s. 71; AKAK. T. III. s. 443).

Rusların bölgedeki hakimiyetinin “geleneksel yaşamlarını” engelleyeceğini bilen Kürtler Erivan savunmasında büyük bir direniş göstermişlerdir. Kont Paskeviç önderliğindeki Rus birlikleri bu direnişe rağmen 1 Ekim 1827 yılında Erivan Kalesi'ni ele geçirerek Erivan Hanlığı'nı Rusya'ya bağlamıştır. Bu sayede

Resim 2: Kürt Aşiret Reisleri

Büyük bir Kürt aşiretinin ağası olan Hüseyin Ağa'yla kampımızı birkaç akrabasıyla sık sık ziyaret etmesi üzerine tanıştık. Bu adamların çehreleri kendilerine has bir biçimde öylesine sertti ki içlerinden en dikkat çeken üç kişinin portrelerini karikatürize ederek çizmeye çalıştım. Elinde mızrak tutan adam evlilik bağıyla Serdar'la akrabaydı ve çok güçlü olduğu için Öküz (bull) lakabını almıştı.

Kaynak: James Morier, Second Journey Through Persia, Armenia, and Asia Minor, to Constantinople, Between the Years 1810 and 1816: With a Journal of the Voyage by the Brazils and Bombay to the Persian Gulf, s. 330.

Erivan'da yoğun bir nüfusa sahip olan Kürtler, kendini Rusya'nın egemenliğinde bulmuştur. Aynı dönemde Osmanlı paşalarının ve diğer bazı Kürt aşiretlerinin baskısından dolayı başta Êzidî Kürtler olmak üzere diğer bazı Kürt toplulukları Erivan'a geçmek zorunda kalmıştır (Averyanov, 2010, s. 46).

Yeni egemenlik alanlarında Kürtlerin aşiret odaklı ilişkilerini ve konar-göçer yaşam tarzını yönetim açısından engel olarak gören Rusya, Kürtleri denetim altına alıp belirli sınırlar içerisinde yaşamaya zorlamak için birçok askeri operasyon ve saldırı gerçekleştirmiştir. Rus askeri yetkilileri Kürtlerle yaşadıkları ihtilaflarda sistematik olarak sığırlarına el koyma, bu mümkün olmadığında telef etme ve yaylalarını talan etme yolunu izlemişlerdir. Averyanov (2010, s. 37) bu uygulamalardan Kürtleri "uslandırmanın" etkin bir uygulaması olarak övgüyle söz etmektedir.

Bölgedeki savaşları sadece imparatorluklar arasındaki bir senaryoya indirgenen araştırmacıların aksine Vekil Mustafayev (2011, s. 93), Güney Kafkasya'nın egemenliği için yaşanan askeri süreçleri imparatorluklar arasındaki savaşların yanında, daha lokal düzeyde de olsa yerli halklarla sözü geçen imparatorluklar arasındaki bir çerçevede değerlendirir. Bu bağlamda genel olarak Güney Kafkasya, özel olarak Kürtler açısından kritik olarak gördüğü bazı askeri olayları şu şekilde sıralamaktadır.

-1796'da Rus ordusu Derbent'i ele geçirdi.

-1801'de Tiflis düştü.

-1804'te Ruslar Erivan Hanlığı'na saldırdı.

-Kasım 1804'te Gümrü yakınlarındaki çarpışmada General Puçkov komutasındaki Rus birlikleri, Kürtleri yendi.

-1807'de Mareşal Gudoviç, Arpaçay Nehri yakınında Nahçıvan Kürtlerini yendi.

-1809'da Ruslar Kürtleri Gümrü'de bir kez daha yenilgiye uğrattı.

Rusya, Güney Kafkasya'da egemenliğini pekiştirip "sınır tanımayan" Kürtleri belli ölçüde denetim altına aldıktan sonra Kürtlerin askeri ve politik potansiyelinden faydalanmayı amaçladı. Zira her Kürt aşireti başlı başına bağımsız bir askeri-politik örgütlenmeydi. Normal zamanlarda sosyal ve politik bir kurum olan Kürt aşiretleri savaş zamanında, askeri bakımdan oldukça maharetli binlerce deneyimli savaşçıyı bir araya getirebilecek birer orduya dönüşebiliyordu. Kafkas Kolordusu Komutanı General Paskeviç'e göre Kürtler Asya'nın en iyisi olarak kabul edilen çok sayıda süvariye sahipti. Rus bürokratları ayrıca Kafkasya'daki Kürtler aracılığıyla diğer bölgelerdeki Kürtler üzerinde de etkilerini yoğunlaştıracaklarını düşünüyorlardı. Paskeviç, Kont Nesselrode'a sunduğu 3 Haziran 1829 tarihli raporda, "Türkiye'nin mülkü, Batı'nın yanı sıra Yukarı ve

Aşağı Kürdistan'ı da kapsıyor. Ancak bu ülkelerde padişahın gücü tamamen önemsizdir... Batı Kürdistan bağımsız beyler tarafından yönetilmektedir ve Yukarı Kürdistan son Rusya-Pers savaşına kadar tamamen Erivan serdarının etkisi altında bulunuyordu." ifadelerini kullanmaktadır (AKAK, 1878, s. 786; Çiçkin, 2013, ss. 91-92).

11 Ocak 1829 tarihli başka bir raporda ise Rusların ilerdeki askerî harekâta başarılı olması Kürtlerin kesinlikle Rusya tarafında bulunması gerektiği, aksi takdirde "bu cesur süvarilerden oluşan büyük kalabalık" savaş esnasında Rus ordusunun arkasında ve kanatlarında kalacağından harekâtın başarısının tehlikeye gireceği belirtilmektedir. Ruslar bu perspektifle Erivan ve çevresinde meskûn Kürt liderlerle ilişkiler kurma çabası içine girmiştir. Rusya ile sınırları içinde yaşayan Kürt nüfusu arasındaki ilişkileri düzene sokmak amacıyla Kürtler için bir tür "yerel özyönetim" yaratma önerisi dahi ortaya çıktı. Bu amaçla "Kürt kabilelerini yönetme kuralları" üzerine özel bir belge hazırlandı (AKAK 1888. T. XI. C. 427). Bu faaliyetler sonucunda 1855'te 2 Kürt süvari alayı ve birkaç piyade bölüğü Rusya tarafında savaşa katılmıştı. Halihazırda 1804-1813, 1826-1828 Rus-İran savaşları sırasında bazı Kürt aşiretleri Ruslarla iş birliği yapmıştı. Ancak Erivan'ın Rus egemenliğine girmesinden sonra Şemsedinov Kürtlerinin, bilhassa da Guli Cafer Ağa'nın ön plana çıktığı görülmektedir.

II) Tümgeneral Guli Cafer Ağa

Redkan aşiretinin Erivan ve çevresinde meskûn kolu, Guli Cafer Ağa'nın dedesi olan Büyük Şemdin Ağa'ya istinaden Rus kaynaklarında Şemsedinov Kürtleri olarak anılmıştır. Rusya, İran ve Osmanlılarla savaşlarında bölgesel müttefik olarak Kürtlerin askeri güçlerini yanlarına almak ve yeni egemenlik alanlarındaki Kürt nüfusun idaresini sağlamak için Kürt ileri gelenleriyle bir dizi görüşme gerçekleştirmiştir. Bu bağlamda hem Erivan'da yoğun bir nüfusa sahip olmaları hem de sınırın öte tarafındaki akrabaları ve diğer Kürt aşiretleri üzerindeki etkileri nedeniyle Şemsedinov Kürtleri ön plana çıkmaktadır (Memmed, 2011).

Ruslar aradıkları ittifakı Guli Cafer Ağa şahsında buldular. Guli Cafer Ağa'yla başlayan bu ilişki yaklaşık yüz yıl boyunca kesintisiz olarak sürdü. Şemsedinov Kürtleri Güney Kafkasya'nın askeri ve politik bakımdan etkili bir unsuru olarak Rusya İmparatorluğu'nun yanında yer almalarının haricinde, dönemsel gerilimler dışında, komşu halklarla (Gürcü, Ermeni) ve Êzidi Kürtlerle de iyi ilişkilere sahiptiler.

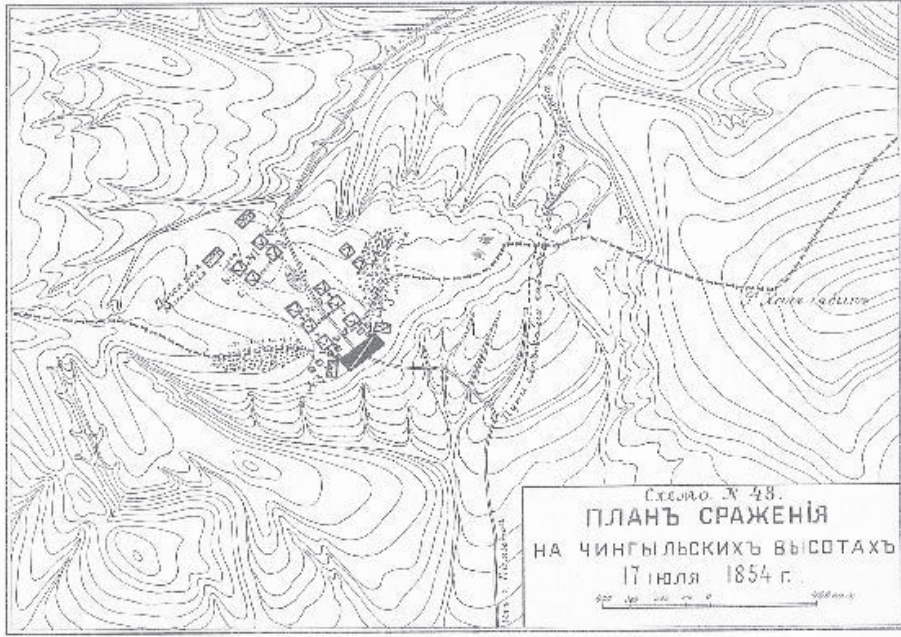
Guli Cafer Ağa'nın savaşçılığıyla ünlü ve seyyahların gravürlerine konu olan amcası Çongdeve Hüseyin Ağa 1826-28 savaşında Erivan serdarının yanında Ruslara karşı savaşmıştı.* Kont Paskeviç bir raporunda Kürtlerin önde gelen-

lerinden Süleyman Ağa ve Hüseyin Ağa'yla görüştüğünü ve iş birliği yapmaya eğilimli olduklarını belirtmektedir (AKAK, 1878, s. 775). Buna rağmen Hüseyin Ağa, Erivan'ı savunurken gösterdikleri direnişten dolayı olası bir cezalandırmadan çekindiğinden ve yeni Erivan Eyalet Valisi Tümgeneral Krasovski'nin danışmanı Katolikos Nerses'in Kürtler de dahil olmak üzere Müslüman halklar aleyhine faaliyetlerinden dolayı aşiretinden yaklaşık iki bin haneyle birlikte İran topraklarına geçmiştir.³ Bunun ardından Erivan'da kalan Redki aşireti mensuplarının yeni lideri Guli Cafer Ağa olmuştur* (Averyanov, 2010, s. 55).

1806 yılında Erivan'da doğan Guli Cafer Ağa, 10 Mart 1853'te bir *praporşçik** olarak Rus ordusunda göreve başladı. 24 Ağustos 1853'ten 26 Ekim'e kadar Orgov Birliği'nde Kürtlerden oluşan bir bölüğü yönetti. Mayıs 1854'e gelindiğinde emrinde iki yüz Kürt vardı. 5 Mayıs'ta Orgov Birliği ile birlikte, Erivan Müfrezesi'ne katıldı ve 25 Kasım 1854'e kadar burada görev yaptı. Bu dönemde General Bebutov'un emriyle biri Erivan diğeri Kars Müfrezesi'nde olmak üzere Rus ordusu bünyesinde her biri beş yüz savaşıdan oluşan iki Kürt alayı kurulmuştur. Erivan Müfrezesi'ne bağlı olan alayın bir kısmı Erivan Kürtlerinden oluşurken bir kısmı ise Ağrı Dağı çevresindeki koçer aşiretlere mensuptu. Bu alayın başında binbaşı rütbesiyle Guli Cafer Ağa bulunuyordu. Kars Müfrezesi'ne bağlı alayın başında ise Ahmet Ağa bulunmaktaydı. Her iki Kürt alayında Kürt komutanların emrinde Kosak komutanlar da bulunuyordu. Ancak 1856 yılına gelindiğinde Kürt alaylarındaki asker sayısının ölümler ve ayrılmalarla bağlantılı olarak 200'e kadar düşmüştü. Kürt alayları esas olarak ele geçirilen bölgelerin düzene getirilmesi ve idaresi için düşünülmüşse de Guli Cafer Ağa bizzat sıcak çatışmalarda yer almıştır (Averyanov, 1900, ss. 136-137; İvanov, 2018, ss. 298-299; Mosaki ve Pirbari, 2018, s. 237).

Guli Cafer Ağa'nın askeri olarak öne çıktığı ilk olay 17 Temmuz 1854'te Çengel Muharebesidir. Cafer Ağa, Kırım Savaşı'nda gösterdiği komuta yetenekleri ve gözü peklik nedeniyle çarlık kararnamesi ile *praporşçiklik*ten hemen binbaşılığa terfi ettirilmiştir. Çengel Muharebesi'nde Rusların safında Cafer Ağa komutasında 125 Kürt süvari yer alırken, Osmanlı ordusunda ise 5 bin Kürt bulunmaktaydı. Bu durum Kürtlerin Rus-Osmanlı savaşlarındaki katılımı açısından karakteristik bir durumdur (Averyanov, 1900, s. 97; İvanov, 2018, s. 299).

3 Erivan Serdar'ı kastedilmektedir.

Harita 2: 18 Haziran 1854 Çengel Muharebesi planı.

Kaynak: https://runivers.ru/mp/maps-detail.php?ID=467964&SECTION_ID=8208

Cafer Ağa'nın binbaşı olarak görev aldığı Erivan Müfrezesi ile Osmanlı ordusu 12 Haziran 1854'te Beyazıt dolaylarında karşı karşıya geldi. Burada 1. Kürt Alayı kritik bir rol oynadı. Osmanlı birliklerinin geri çekildiği muharebeler, Behlül Paşa komutasındaki Osmanlı süvarilerinin yenilgisiyle sonuçlandı. Behlül Paşa yakın çevresi ile birlikte Kürtlerin de yer aldığı bir grup tarafından esir alındı. Bu muharebelerdeki başarılarından dolayı 1. Kürt Alayı'ndan üç süvari Miho oğlu Mısto, Resul oğlu Ahmo ve Halo oğlu Yusuf, başkomutanın emriyle madalyalar aldılar. Guli Cafer Ağa ayrıca Beyazıt'ın idaresi için, Ahmed Ağa başkanlığında iki Müslüman ve iki Ermeni'den oluşan dört kişilik bir divanın kurulmasına katkıda bulundu (Çetoyev, 1985, ss. 79-83; İvanov, 2018, ss. 298-299).

Cafer Ağa askeri hiyerarşi içinde hızla yükselmesi, II. Aleksandr'a yakınlığıyla bilinen ve bakanlık yapan General Muravyov ile yakın ilişkileri nedeniyle bölgedeki bazı Rus subayların (General Suslov, Yarbay Lihutin) ve diğer halklardan bazı ileri gelenlerin nefretini kazanmıştı. Bu sebeple kendisine verilen rütbe ve ayrıcalıklara rağmen etkisinin aşiretinin dışına çıkmayacağına, Osmanlı ile gizli ilişkiler geliştirdiğine dair söylentiler çıkarılmaya başlanmıştı. Bununla birlik-

te Cafer Ağa Rus askeri çevrelerinde ve komşu halklar nezdindeki saygınlığını muhafaza etti (Averyanov, 2010, ss. 300-308, Mosaki ve Pirbari, 2018, s. 240).

Cafer Ağa, Ahmet Ağa'yla birlikte 7 Eylül 1856 tarihinde II. Aleksandr'ın taç giyme törenine Kürt halk lideri olarak katılmıştır. 24 Haziran 1856'da askeri liyakat nedeniyle verilen 3. derece Aziz Anna Nişanı (Kılıçlı) almıştır. 26 Kasım 1871'den itibaren tümgeneral olan Cafer Ağa, 30 Ağustos 1875'de 3. derece Aziz Vladimir Nişanı ve 2. derece Aziz Stanislav Nişanı'na layık görülmüştür. Ayrıca Kırım Savaşı'na katılımı nedeniyle kendisine bir de madalya verilmiştir. (http://www.rusgeneral.ru/general_d2.html).

Resim 3: Moskova'da II. Aleksandr'ın taç giyme törenine katılan dağlı halkların temsilcileri (Sağdan beşinci kişi -oturur vaziyette- Guli Cafer Ağa).⁴

Kaynak: Pauli Theodore, Description ethnographique des peuples de la Russie, Peuples de Caucase. Par T. de Pauly. Publie a l'occasion du jubile millenaire de l'Empire de Russie. Saint-Petersbourg, 1862, s.6.

4 Söz konusu savaşta Ali Han liderliğindeki Dunbili Kürtlerinin bir kısmı Rusya tarafında yer almıştır. 1828 yılında Hoy'un Ruslar tarafından alınması sonrası bölgenin yönetimi Ali Han'a devredilmiştir. Hasan Ağa liderliğindeki bazı Êzidi Kürtler ve Celali aşiretinden belli sayıda Müslüman Kürt Rusya tarafında yer almıştır (bkz. Çetoyev, 2011, s. 75).

Resim 4: 7 Eylül 1856 tarihinde II. Aleksandr'ın taç giyme töreni münasebetiyle Moskova'da bulunan Asya halklarından temsilciler: Albay Cafer Ağa ve yeğeni⁵ (Sağdan ikinci kişi: Guli Cafer Ağa, Sağdan dördüncü kişi: Ahmet Ağa)

5 1828 ile 1832 yılları arasında Hüseyin Ağa İran'dan Muş'un Bulanık ilçesine geçmiştir. Burada bir yıl kalmıştır (Ahmet Öner, kişisel görüşme, 30 Temmuz 2022).

Savaşın akabinde Cafer Ağa, Rusya topraklarındaki Kürtleri Rusya'nın yerel idari amirlerine denk yetkilerle yönetmeye devam etti. 1861'de halihazırda ailesinin elinde bulunan köylerin yanı sıra Erivan'ın Rusya tarafından ilhak edilmeden önceki mülklerinin gelirini alma hakkı da tanındı.

Savaşın sonrasından sonra Rusya'ya tabi olan Kürtlerin sayısı Osmanlı'dan göç edenler nedeniyle belli bir artış göstermiştir. Bu nüfus artışına rağmen Kürtlerin politik ve askeri etkinliği Guli Cafer Ağa'nın yaşamını yitirmesi sonrası bir daha eski seviyesine ulaşamadı. Yerine geçen oğulları ve kardeşleri Guli Cafer Ağa'nın Kürtler üzerindeki saygınlığına ve etkisine sahip olamadı. Guli Cafer Ağa'nın 11 Mart 1877'de ölmesinin ardından Rusların Beyazıt üzerindeki planları da boşa çıkmış oldu (Mosaki ve Pirbari, 2018. 241).

Kırım Savaşı'na da katılan, 93 Harbi'nde Kafkas Kolordu Komutanlığı bünyesinde Kafkasya-Osmanlı sınırındaki milisleri ve bağımsız birlikleri yönetmekle görevli olan Prens İvan Giviç (Yegoroviç) Amilahvari Mart 1877'de günlüğüne Guli Cafer Ağa'nın son günlerine ilişkin şu notları düşmektedir (Amilahvari, 1908):

7 Mart, Pazartesi, Erivan

Sağlık durumuna bakmak için Cafer Ağa'nın yanına gittim. 80 yaşındaki adam şiddetli ateşten perişan oldu ve çok zayıfladı. Doktorlarımıza güveni olmasa da ona bir doktor çağırmasını salık verdim. Kabul etti. Bizzat kendim Dobrov'un yanına giderek onu hastanın yanına getirdim. Detaylı ve dikkatli bir muayeneden sonra doktor bana hastanın nabzının çok zayıf olduğunu söyledi. Hemen Madeira⁶ ile birlikte içmesini öğütlediği bir toz ilaç ve bir tür damla reçete etti. Cafer Ağa tutkulu bir Müslüman olarak başlangıçta son tavsiyeye uymak istemediyse de ikna etmeyi başardım. "Şeriatımız tüm katılığına rağmen, sadece en zorunlu halde ilaç olarak şarap almamıza izin veriyor" dedi. İlacı ve Madeira'yı alıp kendisine ilettim... Karargâh komutanının bana verdiği belgeleri imzaladıktan sonra Cafer Ağa'nın yanına gittim, onu yemekte buldum. "Toz karışımı içtin mi?" diye sordum. "Hayır" dedi. Sonra ilacı kendim hazırladım ve alması için ısrar ettim. Bu esnada kararsızlığımı ve şüphesini ifade etmesinden karışımı önce benim içmemi istediği anlaşılıyordu. Hasta olduğum zamanlarda dahi hiçbir ilaca dayanamazsam da zavallı hastayı sakinleştirmem gerekiyordu, bu yüzden ilacı içtim. Sonra ihtiyarın yüzü mutlu bir güvenle parladı ve her iki ilacı da aldı.

6 Ruslar bölgedeki egemenliğine dayanak olması için yerel aşiret ve toplulukların liderlerine belirli ayrıcalıklar tanımıştır. Bu bağlamda bölgedeki Êzidilerin lideri olarak Hesini Aşireti Reisi Hasan Ağa kabul edilirken yerel Kürtlerin tamamının lideri olarak ise Cafer Ağa kabul edilmiştir.

9 Mart, Çarşamba, Erivan

Bugün Müslümanların yeni yılı vesilesiyle yerel hanları ziyaret ettim...Ziyaretlerim bittikten sonra sağlık durumunu öğrenmek için Cafer Ağa'ya uğradım. Biraz daha iyiydi.

14 Mart, Pazartesi, Evcilyar

... Markar'dan Von der Nonne'yi yanıma alarak, gece Evcilyar'a döndüm. Zavallı Cafer Ağa'nın ölümüyle ilgili üzücü haberi orada aldım. Servetinin büyük kısmını yoksullara dağıttığı ve herkesin onun için çok üzüldüğü söyleniyor.

Guli Cafer Ağa'nın mezarı Iğdır'ın Aralık ilçesi Karahacılı Köyü'nde bulunmaktadır. Mezar, oğlu Ali Eşref Bey tarafından 1905 yılında kümbete dönüştürülmüştür.

III) Ali Eşref Bey

Guli Cafer Ağa'nın beş oğlu bulunmaktaydı; Eyüp Paşa, Memed, Mehmûd Beg, Ali Eşref Bey (Eleşref Beg), Ahmed Axa.⁷ Cafer Ağa'nın ölümünden sonra yerine büyük oğlu Eyüp Paşa geçer ancak Eyüp Paşa'nın bazı aşiret mensuplarıyla birlikte Osmanlı tarafına geçmesinin ardından yerini kardeşi Ali Eşref Bey almıştır. Eşref Bey resmi kayıtlara göre 20 Mart 1851 tarihinde dünyaya geldi. Babasının ölümünden iki ay sonra 10 Mayıs 1877'de Rus ordusunda göreve başladı. Bu durum Rus yetkililerin Cafer Ağa'dan boşalan yeri doldurma çabasını ve Kürtlerle kurdukları askeri-idari pozisyonu sürdürmeyi amaçladıklarını gösteriyordu. Ali Eşref Bey, Aleksandropol Müfrezesi bünyesinde Kürt birliklerin başında 93 Harbi'ne katıldı. Bu savaşta *praporşçik* rütbesi aldı. 6 Aralık 1903 tarihinde albaylığa terfi etti. Ali Eşref Bey Rus ordusunda bulunduğu süre içerisinde 3. derece Aziz Stanislav (1883), 3. derece Aziz Anna (1896), 2. derece Aziz Stanislav (1901), 2. derece Aziz Anna (1907) ve 3. derece Aziz Vladimir (1912) nişanları aldı (Çiçkin, 2013, ss. 90-93).

7 Çarlık ordusunda ve Sovyetler Birliği'nde gedikli ile subay arasında bir rütbe.

Fotoğraf 1: 93 Harbi'nde Aleksandropol Müfrezesi'nde görevli Kürd askerler (Ali Eşref Bey ortada elinde kılıçla oturur vaziyette).

Fotoğraf 2: 93 Harbi'nde Aleksandropol Müfrezesi'nde görevli Kürd askerler.

Fotoğraf 3: 93 Harbi'nde Aleksandropol Müfrezesi'nde görevli Kürt askerler.

Ali Eşref Bey, 1877 yılı 10 Ağustos ve 8 Ekim ayları arasında Kürt birlikleri komutanı, 8 Ekim 1877 ve 14 Ocak 1878 tarihleri arasında Kağızman bölgesi idari amiri, 21 Nisan-17 Eylül 1878 tarihleri arasında Düzensiz Kürt Süvari Birliği komutanı olarak hizmet etti. 2 Temmuz 1886-3 Ocak 1914 tarihleri arasında Kafkas askeri bölgesi bünyesinde. 06.12. 1914 tarihinde tümgeneralliğe terfi eden Ali Eşref Bey 2 Ocak 1915 ve 10 Temmuz 1916 tarihleri arasında ise Kafkasya askeri karargahında görev yaptı.

93 Harbi'nden sonra bölgenin askerî açıdan durağanlaşması, Kürtleri esas olarak askeri bir müttefik olarak gören Rusya'nın devlet düzeyinde Kürtlere karşı ilgisinde de bir gerilemeye neden oldu. Ancak I. Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı'yla olası bir savaş nedeniyle Rusya yüzünü tekrardan Kürt aşiret liderlerine çevirecekti. Bu ilginin yeniden alevlenmesinde savaş tamtamlarının sesi kadar Rusya'nın Urmiye ve Van konsolosluklarından gelen, Kürtlerin bölgedeki etkinliğinden dolayı Rusya'nın ilişkilerini sıkı tutmasına dönük raporların da payı vardı. Sonuç olarak Ali Eşref Bey 6 Aralık 1914'te tümgeneralliğe terfi etti ve maaşı iki katına çıkarılarak 2 bin ruble oldu. Bunun yanında aşiretin başka bazı ileri gelenlerine de ödenek tahsis edildi (Pirbari, 2012, s. 4; Minorski, 1915, s. 42).

Çarlık döneminde ordu ve bürokraside görev almış, bu nedenle çeşitli ayrıcalıklara sahip olan Kürt aşiret liderleri Bolşeviklerin takibatından çekindikleri ve yeni iktidarı benimsemedikleri için maiyetlerinde bulunan bazı aşiret üyele-

riyle birlikte Türkiye ve İran'a yerleşmiştir. Ali Eşref Bey ve Şemsedinov ailesi de söz konusu dönemde Sovyetler Birliği'nden ayrılarak Türkiye'ye geçmiştir. Türkiye'ye geçtikten sonra Ramazankent'e yerleşen Ali Eşref Bey 1928 yılında ölmüş, naaşı babasının yanına gömülmüştür (İvanov, 2014, s. 385; Memmed, 2011; Alakom, 2012, s. 34).

Şemsedinov Kürtlerinin büyük bölümünün Sovyetler Birliği topraklarını terk etmesi Kürtlerin bölgedeki politik ve askeri varlığının sonu değildi. Zira başta Zengezur ve Elegez bölgesi olmak üzere "Kızıl Kürt Süvarileri" iç savaşta kendinden söz ettirecekti. Çoğunlukla Bolşeviklerin safında yer alan Kürtlerden yerel komünist yayın organlarında övgüyle söz ediliyordu ("V Svobodnom Kurdistane", *Bakinskiy Raboçiy*, 22 Temmuz 1921, No: 190). İç savaş döneminde "Özgür Kürdistan" olarak anılan bölgede (Laçın, Kelbecer, Kubatlı, Zengilan vb.) 1923 yılında resmi adı Kürdistan Uyezdi olan Kızıl Kürdistan kuruldu. Böylece Güney Kafkasya Kürtlerinin önünde, inişli çıkışlı deneyimlerle dolu 70 yıllık yeni bir dönem açılıyordu.

Kaynakça

AKAK (1869). T. III. Tiflis.

AKAK, 1878). T.VII. Tiflis

AKAK (1888). T. XI. Tiflis.

Alakom, R. (2012). Şemsedinov Kürtleri, *Kürt Tarihi*, 1, ss. 30-36.

Amilahvari I.G. (1908). Iz Zapisok Knyazyia Amilahvari // Kavkazkiy Sbornik, Tom. 28. Tiflis.

Averyanov, P.I. (1900). *Kurdy v Voynakh Rossii s Persiyey i Turtsiyey*. Tiflis: Tipografiya Ştaba Kavkazskogo Voyennogo Okrugua.

Averyanov, P.İ. (2010). *Osmanlı İnan Rus Savaşlarında Kürtler (19. Yüzyıl)*, İbrahim Kale (çev.) İstanbul: Avesta.

Bedirhan, E.Z. (2022). *Kızıl Kürdistan*, Hejare Şamil (çev). Diyarbakır: Dara.

Bogomolov, N. (1847). Ag-Vaniya. Kurdı. *Gazeta Kavkaz*, № 32, ss. 127- 128.

Çatalkılıç, D. (2022). *Kafkasya'da Rus Yayılmacılığı: Mozdok Hattı 1552- 1832*. Ankara: Koyu Siyah.

Çetoyev, H. M. (1985). Iz Istorii Ryssko-kurdsih Svyazey, *Vostokovedçeskiy Sbornik*, 13, ss. 68-92.

- Çiçkin, A.A. (2013). *Druzya i Vragi za Kavkazkim Hrebetom*. Moskva: Veçe.
- Erişim tarihi: 17.07. 2022, https://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Kavkaz/XIX/1840-1860/Amilachvari_I_G/text12.htm?fbclid=IwAR0DC-cxqeEwsXEaWg8uQ5tLzWU-3E3P3UMarYbRSkFwmi_i3731H8DWr34Y
- Erişim tarihi: 23.07.2022, <https://www.pukmedia.com/RU/details/?Jimare=48396>
- Erişim tarihi: 25.07.2022, http://www.rusgeneral.ru/general_d2.html
- Erişim tarihi: 03.08.2022, https://kurdistan.ru/2011/04/24/articles-10115_Kurdskie_generaly_Rossii_Ali-Ashraf-Aga_SHamshadinov.html.
- Ivanov, S. M. (2014). *Sudba Sovetskih Kurdov, Mejdunarodniye Otnoşeniye*, 3, ss. 384-391.
- Ivanov, S.M. (2018). *Cafar Aga Ali Bek Şamşadin Aga Oğlu (1806-1877)*. V. Naumkin & I.F. Popova, *Zemlya Legend* içinde (ss. 298-299). Moskva: Arbor.
- Leezenberg, M. (2011). *Soviet Kurdology and Kurdish Orientalism*: M. Kemper, S. Cornemann (Ed.). *The Heritage of Soviet Oriental Studies* içinde (pp. 98-114). Routledge.
- Memmed, L. (2011, Nisan 23). *Kurdskiye Generalı Rossii: Ali-Eşref- Aga Şamşadinov*. Erişim tarihi: 22. 08. 2022, <http://kurdistan.ru>
- Minorski, V.F. (1915). *Kurdi: Zametki i Vpeçatleniya. İzvestiya Ministerstva Inostrannih Del*, 3, ss. 189-231.
- Morier, J. (1818). *Second Journey Through Persia, Armenia, and Asia Minor, to Constantinople, Between the Years 1810 and 1816: With a Journal of the Voyage by the Brazils and Bombay to the Persian Gulf*. London: Longman.
- Mosaki, N.Z. ve Pirbari, D. (2018). “Naçalnik Naşih Kurtin”: Perviy General Rusckoq Imperatorskoy Armii Kurdsкого Proisxijdeniya - Cafar Aga // *Dialog so Vremenem*. Vıp. 63. ss. 234-247.
- Mustafayev, V. (2011). *Istoriya Kavkazskogo Kurdistana*, Bişkek: Zangezur.
- Pauli, G.F. (1862). *Description Ethnographique des Peuples de la Russie. Par T. de Pauly. Publie a l'occasion du Jubile Millenaire de l'Empire de Russie*. Saint-Petersbourg: Imprimerie de F. Bellizard.
- Pirbari, D. (2012, Mayıs 5). *General Rossiyskoy Imperii Cafar-Aga. Noviy Vzгляд*.
- Said, E.W. (1989). *Oryantalizm: Sömürgeciliğın Keşif Kolu*, Selahattin Ayaz (çev.) İstanbul: Pınar.
- Timm, V.F. (2017). *Russkiy Hudojestvennyy Listok*: No: 16. St. Petersburg.
- Vasilyeva, Y. İ. (2021). *Eve Giden uzun Yol Şerefxanê Bedlisê Çağı Yaşamı ve Ölümsüz Kişiliği*, Fırat Sözeri (çev.) İstanbul: Avesta
- Vertyayev, K.V. (2018). *Istoriya Kurdistana*. V. Naumkin & I.F. Popova, *Zemlya Legend* içinde (ss. 12-26). Moskva: Arbor.

Kürt Gazeteciliğinde Bir Köşe Taşı: **Rêya Teze (1930-2022)**

Rohat Alakom

Çeviren: Hoşeng Nizari

Rêya Teze (Yeni Yol) gazetesi Kürt gazetecilik tarihinde Latin harfleriyle 1930 yılında Erivan'da yayına başlayan ilk ve en uzun ömürlü Kürtçe gazete olarak kabul edilir. 20. yüzyılda Kürt kültürünün iki kulesi olarak kabul edilen *Rêya Teze* (1930) ve *Radyoya Rewanê* (1955), tüm Kürtler için büyük bir mutluluk kaynağı ve kendine güvenin sembolü haline gelir. Kürtler uzun yıllar, Erivan'da yayına başlayan bu Kürt yayınların hasretiyle yaşamışlar. Tehdit edilmiş bir kültür olarak Kürt kültürü, böylece Erivan'da kendine küçük bir yuva ve koranak bulmuştur. Rahatlıkla denilebilir ki Erivan, 20. yüzyılın ilk yarısında Kürt kültürünün başkenti olmuştur. Fakat aynı yüzyılın ikinci yarısının sonlarında, Kürtlerin bu küçük saltanatı Sovyetlerin çökmesiyle büyük ölçüde son bulmuştur. Aşağıda da göreceğimiz gibi, Kürtlerin bu kültürel kazanımları artık tarihin bir parçası haline gelir.

I) *Rêya Teze*'nin Tarihi Sovyet Kürtlerinin de Tarihidir

Ermenistan'ın başkenti Erivan'da 25 Mart 1930'da çıkan *Rêya Teze* gazetesi, en uzun ömürlü Kürtçe yayın olarak kabul edilir. Gazete, 90 yıllık tarihinde birçok dönem ve konaktan geçmiştir. Birkaç alfabeye çıkmıştır: Latin alfabesi, Kiril

alfabesi ve yine Latin alfabesi. Eskisi gibi olmasa da varlığını 21. yüzyılın başlarına kadar korumuş, adını duyurabilmiştir. *Rêya Teze'nin* tarihi, şematik olarak şu bölümlere ayrılabilir:

- * Başlangıç Yılları (1930-1937)
- * *Rêya Teze'nin* Kapatılması (1938-1954)
- * İlerleme Yılları (1955-1988)
- * Perestroyka ve Glasnost Döneminde *Rêya Teze* (1989-1991)
- * *Rêya Teze'nin* Buhranlı Yılları (1992-2022)

Rêya Teze'nin başlangıç yılları (1930 - 1937), birkaç nedenden ötürü en zorlu ve zahmetli yıllardır. Bu organın işlerini yürütebilecek kadrolar, bu yıllarda Kürtler içinde oldukça azdı. Kürtlerin çoğunluğu o zamanlar okuryazar değildi. Alfabe ve dil gibi sorunları devam ediyordu. Ayrıca Sovyet Kürtleri ve Kürdistan Kürtleri arasındaki iletişim tamamen kesilmişti.

Şüphesiz *Rêya Teze'nin* tarihindeki en karanlık yıllar, onun kapatıldığı yıllardır (1938 - 1954). Sadece Kürtler değil, Sovyetlerin tüm halkları da o zamanlar bu baskı ve zulüm karşısında şoka uğrar. “Sağır ve dilsiz” bırakılır. Stalin’in ölümünden (1953) iki yıl sonra, *Rêya Teze* yeniden yayımlanmaya başlar (1955). Bu sırada gazetenin başına getirilen Mîroyê Esed’in adından ötürü, Mîroyê Esed dönemi olarak da tanımlanabilecek bu huzur ve ilerleme yılları (1955-1989), şüphesiz *Rêya Teze'nin* tarihindeki en parlak dönemdir. 34 yıl süren bu dönemde, *Rêya Teze* periyodik olarak haftada iki defa çıkmış ve okurlarına ulaşmıştır. Şimdiye kadar yaklaşık 5 bin sayı çıkmış olan *Rêya Teze'nin* yarısından fazlası Mîroyê Esed döneminde yayımlanmıştır. Kısacası Mîroyê Esed’in ismi *Rêya Teze'nin* tarihine kazınmıştır. Sonrasında tüm Sovyetlerde büyük değişiklikler meydana gelir. Mîroyê Esed ise 1989 yılında emekli olur. Denilebilir ki aynı zamanda Sovyet rejimi de “emekli olma” yoluna girer ve sonrasında zaten yıkılır.

Rêya Teze 1989-1991 yılları arasında, perestroyka (yeniden yapılanma) ve glasnost (açıklık) hareketleriyle büyük değişikliklere şahid oluyor. Bu süreç, etkisini birkaç yönden Kürtler ve *Rêya Teze* üzerinde gösteriyor. Fakat Sovyetler yıkıldıktan sonra sistem yok oluyor ve *Rêya Teze'nin* varlığı da tehlikeye giriyor. Olumsuzluklar birbiri ardına geliyor ve sorunlar yıllarca sürüyor. Biz de bu yüzden son uzun periyodu “*Rêya Teze'nin* Buhranlı Yılları (1992 - 2022)” olarak adlandırdık.

Rêya Teze, 25 Mart 1930, Salı, 1. Sayı.

II) İlk Sayılar (1930)

Rêya Teze'nin ilk sayısı 25 Mart 1930'da Kürtçe olarak Erivan'da yayımlanır.¹ Bu sayıda birbirinden farklı birçok yazı yer almıştır. Erebe Şemo'nun bir yazısı, Kürdistan'ın parçalarındaki direniş ve ulusal hareketlerden tarihsel bir bakış açısıyla bahseder.² Uzun bir yazıda o zamana kadar Ermenistan'da Kürt kültürü için yapılan çalışmalar konu edilir. Yine kısa bir yazıda Kahire şehrinde çıkan *Kürdistan* gazetesinden bahsedilir. "Gelî Kurdan (Ey Kürtler)" başlıklı bir yazı, 1 Mart 1930'da Tiflis'ten gönderilmiştir. Belki de bu yazı, o zamanlar Tiflis'te kalan Kâmil Bedirhan tarafından kaleme alınmıştır. Bu ilk sayıda "Dengê Kurdan (Kürtlerin Sesi)" başlığıyla bir şiir de görebiliyoruz. İkinci sayfada büyük harflerle Lenin'in şu sözleri göze çarpıyor: "Sovyet devletinde okumamış kimse kalmamalı." Son sayfada ise radyo dinleyen birkaç kişinin olduğu bir fotoğraf var. Fotoğrafın altında "Kürt köylerinde radyo" şeklinde yazılmıştır.

Diğer sayılarda birkaç uzun yazı dikkatimizi çekmektedir. Örneğin ikinci sayıda Erebe Şemo imzasıyla "Taşnaklar, İngilizler ve Kürdistan" başlıklı bir yazı

- 1 Hejmar 1 (25 Adarê), Hejmar 2 (26 Çiriya Pêş), Hejmar 3 (7 Çiriya Paş), Hejmar 4 (12 Kanuna ewil)...
- 2 "İnqlaba milletiyê li Kurdistan", *Rya Teze*, 25-3-1930 (Bu yazı "ErŞem" imzasıyla yayımlanmış, yazar Erebe Şemo'nun kısaltılmış biçimidir).

yer almaktadır.³ Yazıda Kürdistan'ın durumu, Taşnakların görüşleri ve Ağrı Direnişi üzerinde durulmaktadır. Başka sayılarda da Ağrı Direnişi ve Xoybûn Örgütü'nden bahseden birkaç kısa haber var. İlginç bir nokta *Rêya Teze* gazetesi, Xoybûn kelimesini Kürtçe "Xweybûn" olarak yazmıştır, Xoybûn komitesinin başında Celadet Bedirhan, Kamuran Bedirhan ve Süreyya Bedirhan'ın olduğu belirtilir. *Rêya Teze*, Dersim ve Ağrı Kürtlerinin ilişkilerinden de şöyle bahsediyor: "*Dersim Kürtleri, Kürtlerin Ağrı Dağı savaşına hiçbir destek vermemişlerdir.*"⁴

Üçüncü sayıda, Kürt-Latin alfabesinin kurucularından İshak Marogulov "Ermenistan Kürtlerinin Önceki ve Şimdiki Durumu" üzerine uzun bir yazı yayımlamış, Kürtlerin kültürel hayatında meydana gelen olumlu şeyleri 7 başlık altında sıralamıştır. E. C. H. imzasıyla yayımlanan bir yazıda ise Digor'a bağlı Yemençayır köyü tanıtılmaktadır.⁵ Yine aynı sayıda bazı kısa haberler ve şiirler de yayımlanmıştır. Bunlardan Egîtê Mexso tarafından kaleme alınan bir yazı ilginçtir. Yazar "Okuma Aşk" adlı yazısının bir yerinde şöyle demektedir: "*Okumak güzel bir marifettir.*"

Dördüncü sayıda köylerde yaşayan Kürtlerin hayatı üzerine birçok kısa haber yer almaktadır. O haberlerden birinde belirtildiğine göre, Kürtler arasında hâlâ evlilik sürecinde başlık parası istenmektedir.⁶ Yine dördüncü sayıda Nûrî Hîzanî "10 Salên Şêwra Ermenistanê (Sovyet Ermenistanı'nın 10 Yılı)" ve Etarê Şero "Rewan û Şêwr (Erivan ve Sovyet)" isiminde bazı politik şiirler yayımlar.

Rêya Teze her zaman kısa bilgilendirme ve bildirimlerle, okurların dikkatini gazete okuma, yazı gönderme, dağıtım ve abonelik gibi konulara çekmeye çalışmıştır.

3 Ereş Şamilov, "Daşnak, İnglîs û Kurdistan", *Rya Teze*, 26-10-1930.

4 "Axirya şerê kurmanca", *Rya Teze*, 7-2-1930.

5 "Berê û niha", *Rya Teze*, 7-11-1930.

6 "Hê qelen dstînin", *Rya Teze*, 12-12-1930.

Rêya Teze'de yayımlanan bir reklam
 "Yoldaş Rêya Teze gazetesine abone oldun mu?"
 (Rêya Teze, 19-10-1933)

Rêya Teze sadece abonelerine gönderilmiyordu, bazı merkezlerde de satılıyordu. Têmûrê Xelîl bu konuda şöyle diyor: "Sadece Kürt köylerinin olduğu ilçelerin çarşılarında satılıyordu." Rêya Teze'de çalışan her gazetecinin basın kartı veya kimliği vardı: "Bu kart, röportaj yapmaya gidildiğinde veya makale yazıldığında kişinin gazetenin çalışanı olduğunu göstermek içindi, sadece gazete çalışanlarına veriliyordu."⁷

Rêya Teze 1930'ların başında Ermenistan ve tüm Sovyet Kürtlerinin sesi olmuştur. Aynı zamanda, Kürt kültürünü ve Kürtçeyi bilen Ermeni yazarlar da Kürt dost ve komşularına büyük yardımlarda bulunmuşlardır.

7 Hevpeyvîn ligel Têmûrê Xelîl, Stockholm, 5-6-2022.

Шькьлда: h'эйванхайкьред колхоза сэр наве Жданов гонде Арма-
вире ль нэх'яа Ноктембер'яне.
Шьване пеш, т'эвк'аре виставка малхэбуна гондитие Гэмг'фацие
К'эрэме Сэ'до хэватк'аред ферма ер'а дьхунэ гэгэета «Р'яа т'эзэ».
Фото. Ар. Экек'ян

Keremê Sedo kolhoz çalışanlarına Rêya Teze gazetesini okuyor
(Rêya Teze, 6-2-1955).

III) Rêya Teze Yeniden Çıkıyor (1955)

Rêya Teze uzun bir aradan sonra 1 Şubat 1955'te yeniden çıkıyor. Bu sefer, 1990'ların başlarına kadar aralıksız olarak 35 yıl kadar yayımlanıyor. Yeniden çıkan Rêya Teze'nin ilk sayfasında gazete, "Kürt Basın Çalışanlarının Organi" olarak tanıtılıyor. Aynı yazıda Sovyetler dışındaki Kürtlerin durumunun önemi üzerinde de duruluyor: "Bu öylesi önemli bir olaydır ki sadece Sovyet Kürtlerinin emrinde değil, aynı zamanda başka ülkelerde yaşayan milyonlarca Kürt çalışan içindir de. Kürt milleti dünyanın kadim milletlerinden biri olarak tarihin vahşi çarkına dayanmış, çoğu düşmanına, Arap ve Moğol baskınlarına, Türk ve İnan asimilasyonistlerine karşı yüzyıllar boyunca kahramanlık savaşı vermiştir. Çalışkan Kürt milletinin özgürlük isteyen ruhu, düşman tarafından esir alınmamıştır."⁸

Bu sayıda Komünist, Sovêt Ermenistan, Sovêtakan Hayastan gibi büyük Ermeni gazetelerinin kutlama mesajları da yayımlanmıştır. İkinci sayfada Kürtlerin dos-

8 "Organa Xebatkarên Kurmanca Neřrê", Rya Teze, 1-2-1955.

tu, ünlü yazar Avetik İshakyan'ın bir yazısı yer almıştır. İshakyan, burada bir anısından da bahseder. Kendi köyünde, bir zamanlar Sürmeli'nin Qereqele ve Palemût köyünden olan iki Kürt çoban varmış. Mexso kavalıyla, Haco ise dengbêjliğiyle tanınmış. İshakyan, yazısının sonunda gazete ile ilgili şöyle diyor: *"Rêya Teze'nin yayımlanmasından ötürü sizlere yeni ilerlemeler, güç, Kürt milletimize kardeşlik, saadet ve mutluluk diliyorum. En içten selamlarımla."*⁹

Hecîye Cindî, Emînê Evdal, Casimê Celîl ve Êsivê Beko'nun şiirleri de bu sayıda yayımlanmıştır. Casimê Celîl "Berê û Niha (Eskiden ve Şimdi)" adlı şiirinde sosyalizmin kazanımları, Kürtlere ne getirdiği gibi konular üzerinde duruyor:

*"...Küçük milletler için
Vardır bugün gazete, kitap
Çalışma vardır, izin vardır
Gidiyorlar komünizme doğru."*¹⁰

Bu yıllarda Sovyet Kürtlerinin dilinde gazete kelimesi yerine bu şiirde de görüldüğü gibi "gazêt" kullanılmıştır.

Diğer yazılarda da Kürtlerin durumu, yaptıkları işler ve talepleri üzerinde duruluyor. Başka bir yazı, bir kolhozda "çêlekdoşa pêş (öncü inek sağıcı)" olarak tanınmış Geveza Xudo isimli Kürt bir kadının çalışkanlığından bahsediyor.¹¹ Mart ayı sayılarının birinde Qaçaxê Mirad'ın gazetenin yeniden çıkışını kutladığı "Rêya Teze'ye" adlı şiiri yayımlanmıştır:

*"Rêya Teze'ye
Nihayet dağıtıldı
Rêya Teze orada
Yüreğimiz coştı onunla
Sade o haber üstüne..."*¹²

Genç bir şair de 1932'de "Rêya Teze'ye Selam Olsun" isimli bir şiir yazmış ve çıkışını kutlamıştır.¹³

9 Avetik İshakyan, "Pizmamê mine kurmanca", *Rya Teze*, 1-2-1955.

10 Casimê Celîl, "Berê û niha", *Rya Teze*, 1-2-1955.

11 "Çêlekdoşa pêş", *Rya Teze*, 1-2-1955.

12 "Rya Teze ra", *Rya Teze*, 10-3-1955.

13 *Efrandina ewlin*, Yêrêvan 1932, s. 57.

Rêya Teze yeniden çıkıyor (1-2-1955)

IV) Rêya Teze Yeni Bir Yolda

Rêya Teze her on yılda bir kendi tarihine dikkat çekmiş, özel sayılar çıkartmış ve farklı yazılarla çıkışını kutlamıştır. İlginç bir nokta da özel sayılarda, kısa da olsa gazetenin tarihi hakkında çeşitli yazılar yayımlanmıştır. Özel sayılar, araştırmacılar için uzun ömürlü gazetenin tarihini yazmalarında bayağı yararlı olmuştur. Bilindiği üzere Rêya Teze, 1938-1954 tarihleri arasında kapatıldığı için sırasıyla 1940'da 10. yılını, 1950'de ise 20. yılını kutlayamamıştır. Gazetede 30. yılına dair de bir şeye rastlayamıyoruz. Fakat Rêya Teze, 4 Nisan 1970 tarihindeki sayısıyla 40. yılını kutlamıştır. Bu sayı, açık mavi bir renkte çıkmıştır. İlk sayfalarda "Ermenistan Komünist Partisi Merkez Komitesi, Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Yüksek Sovyeti, Ermenistan SSC Bakanlar Konseyi" isimli siyasi örgüt ve kurumların kutlama mesajları yer almıştır.¹⁴ Bu sayıda ünlü Pravda gazetesinin "Bizim kalem yoldaşımız" isimli kutlama mesajı ve birkaç haber daha vardır. Farklı cumhuriyetlerdeki gazetelerin "Rêya Teze'yi Selamlıyoruz" başlıklı kutlamaları; birkaç Kürt, Ermeni yazar ve akademisyenin mesajları da diğer iki sayfayı süslüyor. Erebe Şemo, Hecîyê Cindî, Qanadê Kurdo ve Nado Mexmudov gibi Kürt yazar ve Kürdologlar da kısa mesajlarıyla Rêya Teze'nin 40. yılını kutlamışlardır. Dördüncü sayfa ise gazetenin hazırlanışı ve yayımlanmasına ayrılmıştır. Bu sayfanın bir köşesinde 1930'larda bir ara Rêya Teze'nin genel yayın yönetmenliğini yapmış Prof. Harutyun Mıgırdıçyan'ın anı-

14 RSS Ermenîstanê: Rêspûblika Sovêtiye Sosyalîtiye Ermenîstanê.

ları yer almaktadır. O, anılarının bir yerinde şöyle yazmaktadır: “*Rêya Teze uzun bir yolu geçmiş ve gerçekten de haberin tam anlamıyla yeni bir yol olmuştur. Kendimi bir zamanlar ‘Rêya Teze’nin genel yayın yönetmenliğini yaptığım için şanslı hissediyorum.*”¹⁵ Aynı sayfada *Rêya Teze’nin* eski emektarı ve çalışanı Nûrî Hîzanî’nin birkaç sözünü de okuyabiliyoruz: “*Gazetenin her ilerlemesi ve kazanımı beni mutlu ediyor. Bugün Kürtlerin yeşeren ömürlerini, zengin sosyalist kültürlerini ve okumuş bilgin Kürt gençlerini gördüğüm zaman, nasıl derler, ayaklarım yerden kesiliyor, mutluluktan uçuyorum.*”¹⁶

Rêya Teze gazetesine bağlı olarak kurulan Özgür Kürt Kadınları Grubu’nun Başkanı Svetlana Bayloz’un bir yazısı da gazetede yayımlanmıştır. Bayloz söz konusu yazıda kendisinin, arkadaşlarının *Rêya Teze’ye* verdiği destekten ve Kürt kadınları ile gerçekleştirdikleri çalışmalardan bahsediyor.¹⁷

Rêya Teze 1980’de 50. yılını doldurduğunda, bunu kırmızı renkle kutlamıştır. Sol tarafta 1980’de *Rêya Teze’ye* verilmiş “hürmet nişanı”nın fotoğrafı yer almıştır (*Rêya Teze*, 3-3-1980).

Rêya Teze 1980’de bu defa 50. yılını dolduruyor. Bir gazetenin hayatında bu zaman dilimi, çok uzun bir süreçtir. Yıldönümü (Sovyet Kürtleri “hobêlyan” diyorlar) için özel bir hazırlık yapılmış ve gazetenin ismi kırmızı renkle yazıl-

15 “Hurmeteke mezin”, *Rya Teze*, 4-4-1970.

16 “Xebera ji dil xuliqî”, *Rya Teze*, 4-4-1970.

17 “Emê dha bi aktîvî bixebitin”, *Rya Teze*, 4-4-1970. (Neşat sözcüğü Rusçada serbest çalışan kişiler için kullanılır).

mıştır. İlk sayfada görüyoruz ki *Rêya Teze'nin* Egîtê Xudo, Mîroyê Esed, Emerîkê Serdar, Egîtê Sinco ve Byûzand Tatosî isimli 5 çalışanı Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Yüksek Sovyeti'nin hürmetnamesiyle ödüllendirilmiştir. Diğer sayfalarda gazete hakkında bazı yazılar ve kutlama mesajları yer almaktadır.

3 Nisan 1980'de *Rêya Teze'nin* 50. yıldönümü vesilesiyle Erivan'daki Gazeteciler Evi'nde büyük bir toplantı düzenleniyor. Bu toplantıya parti, devlet ve parlamento üyeleri, birçok gazeteci, televizyon, radyo temsilcisi ve diğer konuklar katılıyor. *Rêya Teze'nin* Genel Yayın Yönetmeni Mîroyê Esed, bu toplantıda bir konuşma yapıyor.¹⁸ Toplantıda *Rêya Teze'ye* “znak poçeta” (hürmet nişanı) adlı bir nişan veriliyor. Nişan, her sayıda gazetenin isminin sol tarafında yer almıştır. Bu durum 26 Haziran 1991 tarihine kadar yaklaşık on yıl sürmüştür.

Rêya Teze 24 Haziran 1990 tarihli sayısını 60. yılına ayırmıştır. Dördüncü sayfanın tümü Ahmedê Letîf, Grîşayê Memê,¹⁹ Elîxanê Memê, Hesenê Şêx Meh-mûd, Babayê Keleş'in²⁰ yazıları ve gazetenin yıldönümüne dair diğer yazılardan oluşmuştur. Elîxanê Memê anılarında, Erivan Üniversitesi'nde gazetecilik bölümünü okurken *Rêya Teze'nin* tarihini tez konusu olarak çalıştığını anlatır. Tezini savunurken heyette yer alan akademisyenlerden birinin 1930'larda *Rêya Teze'nin* genel yayın yönetmenliğini yapmış Prof. Harutyun Mıgırdıçyan olduğunu belirtir. Nereden nereye!²¹

Rêya Teze 2000 yılında 70. yılı için yine özel bir sayı çıkarmıştır. Gazetenin genel yayın yönetmeni olan Emerîkê Serdar, bu sayı için kaleme aldığı uzun bir yazıyla gazetenin tarihi ve durumu hakkında bilgiler veriyor. Serdar, gazeteyi “Sovyet Kürtlerinin Yaşam Ansiklopedisi” olarak tanımlıyor. Yazısında özet olarak Kürtçe çıkan bu basın organının tanınmışlığını ve uyandırdığı yankıyı konu ediniyor. Emerîkê Serdar, *Rêya Teze'nin* redaksiyonunda yer alan gazetecilerin isimlerini bir bir sıralıyor. Gazetenin hiç iyi olmayan durumu hakkında da şöyle bir bilgi veriyor: “Sovyetlerin yıkılmasından sonra gazetenin durumu da çok kötüleşti. Önceden haftada iki defa çıkıyordu, artık ayda iki defa çıkıyor. Fakat yaklaşık bir yıldan uzun bir süredir finansman olmadığından gazete çıkmıyordu.”²²

Bu özel sayıda dikkat çeken bir başka şey ise *Rêya Teze'de* geçmişte çalışmış olanların birkaç fotoğrafla “*Rêya Teze Topluluğu*” şeklinde tanıtılmış olmasıdır. O fotoğraflardan biri 1957'de çekilmiş ve fotoğrafta şu kişiler görülüyor: Tital

18 “Şuxulê partîa û cmaetêyî mezinra amin-Cvata şaynetî bona 50 salîya ‘Rya Teze’”, *Rya Teze*, 6-4-1980.

19 Grîşa, Rusça Grigoriy'in kısaltılmış biçimi.

20 “60-Rya Teze-60”, *Rya Teze*, 24-3-1990.

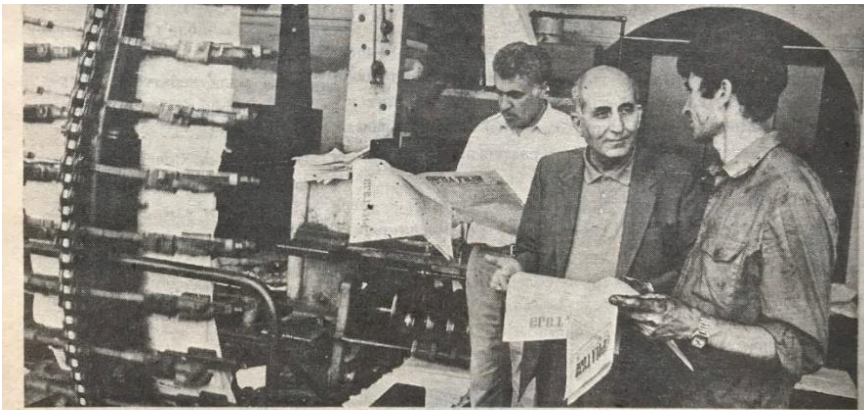
21 “Elîxanê Memê, “Rêber û salnivîsara emrê me”, *Rya Teze*, 24-3-1990.

22 “Rya Teze 70 salîye”, Kanuna Pêşîn-2000.

Mûradov, Mîroyê Esed, Elîyê Ebdilrehman, Şekroyê Xudo, Karlênê Çaçanî, Şerefê Eşîr, Mîkaêlê Reşîd.

Gazetenin 2010'da 80. yılını doldurduğunda özel bir sayı çıkartıp çıkarmadığını bilmiyoruz. 2020'de 90. yaşına basan *Rêya Teze*, bu yıldönümü için özel bir sayı hazırlamıştır. Söz konusu sayıda, gazetenin tarihine ışık tutan birkaç yararlı yazı bulunmaktadır. Têmûrê Xelîl "Kürtçe *Rêya Teze* gazetesinin 90. yılı tüm Kürt halkına kutlu olsun!" başlığıyla bir yazı yayımlar. Bu sayı için Hesenê Mehmed Celîlov da şu başlıkta farklı bir yazı hazırlamıştır: "En uzun ömürlü gazetenin tarihi: *Rêya Teze*." ²³

5 Mayıs, Sovyetler Birliği'nde hep basın günü olarak kutlanmıştır. *Rêya Teze* her yıl, 5 Mayıs tarihi yaklaştığında kendi durumuna da dikkat çekmiştir. 1955'te yeniden çıktığında, bir sayısını bu güne ayırmıştır. Bazı isimler de kısa yazılarıyla bu sayıya katkıda bulunmuştur. Erivan Molotov Devlet Üniversitesi'nin öğrencilerinden Sîma Semend şunu yazıyor: "*Ben *Rêya Teze* gazetesini kendi dilimde okuyorum.*" ²⁴ C. Rojkanî isimli bir başkası da şöyle diyor: "*Gazetenin sürekli olarak dilbilim, etnografya ve Kürt tarihi gibi konulara özen göstermesi çok kıymetli olacaktır.*" ²⁵

ШЬКЛДА: р'едактор Мирое Ё'эсэне Қашэнг (ж' ч'эне) т'эви һажмара газетейә бы сьреда қса
Әсэд (ор'еда), нобәдаре р'о- нәшъркър — бәрәвкър Але-
же — сәрвәре п'ара културае к'сандр Варданян дәрһәқа дькьн.

Soldan sağa: Hesenê Qeşeng (kültür servisi sorumlusu), Mîroyê Esed (*Rêya Teze*'nin genel yayın yönetmeni) ve Aleksandr Vardanyan (matbaa çalışanı) (*Rêya Teze*, 8-10-1988)

23 *Rya Teze*, Adar-2020.

24 Sîma Semend, "Teşkıldara kolektîv", *Rya Teze*, 5-5-1955.

25 C. Rojkanî, "Neşîreta xweyîkirina edlayê", *Rya Teze*, 5-5-1955.

V) *Rêya Teze'nin Genel Yayın Yönetmenleri*

Rêya Teze'nin tarihi boyunca başına getirilen veya devlet tarafından atanan kişiye redaktör yani genel yayın yönetmeni denilmiştir. Başka Kürtçe kaynaklarda zaman zaman şu ifadelere de rastlıyoruz: editör (edîtor), başkan (serek), sorumlu (berpîrs), genel sorumlu (berpîrsê gîştî)...Bu çalışmamızda daha çok genel yayın yönetmeni ifadesi kullanılmıştır.

İlk yıllardaki sayılarda gazetenin genel yayın yönetmeninin adını göremiyoruz. Onların isimleri, gazetenin diğer sayılarının son sayfasının en alt kısmının sağ köşesinde yer almıştır.

Rêya Teze ilk çıktığı zamanlarda Kürtler arasında Kürtçe okuryazarlığı ve gazetecilik tecrübesi olan çok az kişi vardı. O dönem Ermeni yazar ve öğretmenler Kürtlere yardım etmişlerdir. Bunlardan biri Hraçya Koçar'dı (1910-1965). Hraçya Koçar, 1930'da *Rêya Teze* gazetesinin genel yayın yönetmeni oluyor ve 1932 yılına kadar bu görevde kalıyor. Hraçya Koçar edebî metinlerinde tema olarak Kürtleri çokça işlemiştir. Birçok kahramanı Kürt'tür. Emerikê Serdar bir yazısında bu konudan uzunca bahseder.²⁶ Koçar'ın bir kitabı, Emerikê Serdar tarafından ayrıca Kürtçe'ye tercüme edilerek "Hisret (Özlem)" adıyla yayımlanmıştır.²⁷ Bu kitabın Türkiye'de Kürtçe ve Türkçe tercümesi de neşredilmiştir.²⁸

Sonrasında Harutyun Mıgırđıçyan bir süre (1932-1934) *Rêya Teze'nin* genel yayın yönetmeni olmuştur. Mıgırđıçyan Kürt dili, tarihi ve folkloruna oldukça hakimdi. Anılarının bir bölümünde gazeteye katkıda bulunduğu bu yıllardan bahseder.²⁹ Mıgırđıçyan, başka bir sayıda tekrar o yıllara dönüp ilerlemesinde kendisinin de emeği olan *Rêya Teze'nin* 50. yılından bahsediyor.³⁰

1934-1937 yılları arasında ise Cerdoyê Gêncî gazetenin genel yayın yönetmenliğini yapıyor. Gêncî, Kürtçe gazetenin ilk Kürt genel yayın yönetmenidir.³¹

1938'de Hecîyê Cindî ile birlikte tutuklandı ve bir yıl hapiste kaldığı zaman, gazetenin önceki iki genel yayın yönetmeni Hraçya Koçar ve Harutyun Mıgırđıçyan onlara sırt çıkıp savunuyorlar. Hecîyê Cindî bunu yıllar sonra şu şekilde dile getiriyor: "Hraçya Koçar bir seferinde akşam ve sonraki gün de sabah mahkemede konuştu. O, mahkemede bir aslan gibi arkamızda durdu."³²

26 Emerikê Serdar, "Hraçya Koçar û literatûra kurdaye Sovêtî", *Rya Teze*, 23-3-1991.

27 H. Koçar, "Hisret-Kerik ji serhatî", wergêr: Emerikê Serdar, *Rya Teze*, 14-10-1965.; H. Koçar, *Hisret-Serhatî*, wergêr: Emerikê Serdar, Hayastan, 1972.

28 Hraçya Koçar, *Özlem*, Zêl Yayıncılık, 1994.

29 "Hurmeteke mezin", *Rya Teze*, 4-4-1970.

30 Harûtyûn Mıgirtçyan, "Bimbarekbe!", *Rya Teze*, 3-4-1980.

31 Wezîrê Eşo, "Îro roja prêsaêye. Emekdarê kûltûra me: Cerdoyê Gêncî", *Rya Teze*, 5-5-1990.

32 Firîda Hecî Cewarî, *Hecîyê Cindî û Malbata Wî*, Yêrêvan, 2012, s. 63.

Rêya Teze 1955'te yeniden çıkmadan önce, parti yöneticileri Heciyê Cindî ile genel yayın yönetmeni olması için iletişime geçiyorlar. Fakat Cindî, işlerinin çokluğundan dolayı bu sorumluluğu üzerine alamıyor. Nitekim 5 Eylül 1954 tarihli günlüğünde şöyle diyor: “*Ermenistan Komünist Partisi Merkez Komitesi iki gün önce beni ve Emînê Ewdal'ı çağırdı. Beni genel yayın yönetmeni olarak, Emîn'i de yazı işleri müdürü olarak tayin etmek istediklerini söylediler. İşimin olduğunu ve işimi bırakamayacağımı söyledim, Emîn de öyle dedi. Ben, gençlerin çalışması gerektiğini ifade ettim ve Mîroyê Esed'i önerdim. Onlar da düşüneceklerini söylediler.*”³³

Nitekim 1955 yılında Mîroyê Esed (1919-2008) genel yayın yönetmeni oluyor. Esed, 1989'a kadar yaklaşık 34 yıl bu işi yürütüp sonrasında emekli oluyor. Onun gazete tarihinde emeği çoktur. Birkaç üniversite bitirmiş, bilgin bir insandır. Hatıra ve öykü şeklinde birkaç edebî eser de hazırlayıp yayımlamıştır.

Mîroyê Esed, Elegez köyündendir. Eskerê Boyîk, “Gundêd Me (Köylerimiz)” adlı tefrikalarında bizi en büyük Kürt köyü olan Elegez'e götürüyor. 1937'de köyün adı değiştirilerek Camûşvana Mezin yapılıyor, Elegez ismi ise yeni kurulan ilçeye veriliyor. İlçe 1949 yılına kadar varlığını koruyor fakat daha sonra kaldırılıyor. Yıllar içinde Kürt aydınlanmasının bir merkezi haline geliyor. Elegez'den yüzlerce kişi yüksek öğrenimi tamamlıyor. İlk Kürtçe devlet tiyatrosu 1937'de bu köyde kuruluyor. Tiyatrodaki hayatından bahseden Xanim adlı bir kadın, ilginç şeyler söylüyor. Tiyatro oyuncularını toplu olarak birçok köy, şehir ve cumhuriyete gidip oyunlarını sergilemişler. Oyunlarının adı Mem û Zîn'di. Mîroyê Esed o zamanlar bu tiyatrodaki “kötü adam” Bekoyê Eyan rolünü oynuyor. Kendisi rolünü o kadar iyi oynamış ki bazı izleyiciler ona bir şeyler atıp protesto etmek istemişler.³⁴

Mîroyê Esed emekli olduktan sonra Tîtalê Efo (1941-2003) *Rêya Teze'nin* genel yayın yönetmeni görevine getirilir ve 1991 yılına kadar bu görevde kalmıştır. Efo'dan sonra ise Emerîkê Serdar (1935-2018) bu görevi yürütüyor. 2006 yılına kadar yani 14-15 yıl genel yayın yönetmeni olarak çalışıyor. Serdar, daha öncesinde de yıllarca genel yayın yönetmeni yardımcısı olarak görev almıştır. Bu görev, *Rêya Teze'de* Kürtçe “dewsgirtiyê redaktor” olarak geçmektedir. Kısaca denilebilir ki Emerîkê Serdar, genel yayın yönetmeni yardımcı, genel yayın yönetmeni olarak ve başka görevlerde 40 yıldan fazla bir süre gazetede çalışmıştır.³⁵

33 A.g.e., s. 76.

34 Eskerê Boyîk, “Gundêd me: Elegez”, *Rya Teze*, 20-7-1991.

35 “Rya Teze ewledê min e, ez ewledê Riya Teze me!”, Hevpeyvîn bi nivîskar Emerîkê Serdar re Salihê Kevirbirî, *Lêkolîn-Kovara Înstîtûta Kurdî ji bo lêkolîn û zanist*, Hejmar 14-Havîn 2010, ss. 171-175.

Emerîkê Serdar'dan sonra 2006'da Grîşayê Memê *Rêya Teze'nin* genel yayın yönetmeni oluyor. Memê, Erivan Devlet Üniversitesi'nde Türkoloji bölümünü bitirmiştir. Yaklaşık 35 yıl gazetede çalışmıştır. Öncesinde çevirmen, sonra servis sorumlusu, genel yayın yönetmeni yardımcısı olarak görev yapmış olan Grîşayê Memê 2006'da genel yayın yönetmeni olmuştur. Mîroyê Esed ve Emerîkê Serdar gibi o da ömrünün yarısını *Rêya Teze'ye* vermiştir.

Bu dönemde bazı yazar veya aydınlar, Ermenistan'a gidip gazeteyi yakından gözlemliyorlar. Bunlardan birisi de yazar ve sanatçı Recep Maraşlı'dır. 2008 yılında Erivan'a gittiğinde bir süre *Rêya Teze'yi* ziyaret ediyor. Maraşlı, bir gününü Grîşayê Memê ile geçiriyor. Gazetenin durumu hiçbir yönden iyi değilmiş. Maraşlı'ya göre küçük bir yerde iki kişi çalışıyormuş. İki yıl sonra Grîşayê Memê'nin öldüğünü duyduğunda kendi kendine şöyle diyor: "*Wah benim zavalım, şimdi *Rêya Teze'nin* hâli ne olacak?*"³⁶

Grîşayê Memê, 2010 yılında vefat ettiğinde yerine Titalê Kerem (Keremê Seyad'ın oğlu) genel yayın yönetmeni olmuştur ve bu görevi günümüzde devam ettirmektedir.

1980'li yıllarda *Rêya Teze* önünde çekilen tarihi bir fotoğraf. Soldan sağa: Egîte Xudo, Gayanê Hovhannesyan, Porsora Serdar, Grîşayê Memê, Eliyê Evdilrehman, Emerîkê Serdar, Têmûrê Xelîl, Mîroyê Esed, Tital Mûradov

36 Recep Maraşlı, "*Rêya Teze*", <https://www.kurdishinstitute.be/ku-reya-teze-recep-marasli-2010>.

VI) Rêya Teze'nin Çalışanları

1930-1937 yılları arasında *Rêya Teze'nin* yazı işlerinde çalışanların kim oldukları ve ne iş yaptıkları kaynaklarda tam olarak geçmez. Yukarıda zikrettiğimiz gibi ilk yıllarda Kürt aydınları arasında gazetecilik yapabilecek kişi sayısı çok azdı. Hecîyê Cindî'ye göre bundan dolayı Kürtçe'yi iyi bilen Hraçya Koçar, Harutyun Mıgırdiçyan ve Ruben Dirampyan gibi Ermeniler gazetede çalışmışlardır.

Gazetenin ilk çalışanları arasında Hecîyê Cindî de vardır. İlk yıl kültür, edebiyat ve pedagoji servisinden sorumlu olmuştur. Cerdoyê Gêncî genel yayın yönetmeni olduğu zaman ise Emînê Evdal yazı işleri müdürü ve Hecîyê Cindî bir servisin sorumlusu olmuştur.³⁷ Yazı işleri müdürü (katibê cabdar) gazetede genel yayın yönetmeni (redaktör) ve yardımcısı kadar sorumluluk sahibiydi. Her sayının yazıları ile o ilgilenirdi. Yazılar redaksiyon kurulunda tartışıldıktan sonra, o son halini götürüp matbaaya teslim ederdi. Yazı işleri müdürü, genel yayın yönetmeni ve yardımcısından sonra üçüncü kişi olarak kabul edilirdi.

1955'ten 1990 yılına kadar *Rêya Teze'de* çalışanların sayısı 10-17 kişi arasında değişmiştir. Çalışanların çoğu tam mesai çalışıyor ve maaşlarını devletten alıyorlardı. Onlar Ermenistan Cumhuriyeti'nin memur ve çalışanlarıydı. Têmûrê Xelîl'in anlattığına göre, kendisi gazetede çalışmaya başladıktan sonra çalışanların sayısı, matbaadakiler de dahil 17 kişiye kadar ulaşmıştır.

1955 yılının başlarında gazetede görev yapan bazı isimler şunlardır: Mîroyê Esed, Eliyê Evdilrehman, Mikaêlê Reşîd, Şekroyê Xudo, Tîtal Mûradov, Karlênê Çaçanî, Şerefê Eşîr. Bunlardan Şekroyê Xudo 1955-1960 yıllarında servis sorumlusu, yazı işleri müdürü ve genel yayın yönetmeni yardımcısı olarak görev yapmış, ardından gazetecilik işlerini bırakıp Kürdoloji ile ilgilenmiştir.³⁸ Yine Qaçaxê Mirad, Emerîkê Serdar gibi isimler de sonraki süreçte Mîroyê Esed'in yardımcıları olarak çalışmışlardır.

Rêya Teze'de birkaç servis ve sorumluları olurdu. Mesela Mîroyê Esed döneminde gazetenin merkezi, dört servisten oluşuyordu ve her servis de bir sorumlu tarafından yönetiliyordu. Her servisin sorumlusu kendi odasında çalışıyordu. Prîskê Miho'ya göre, 1981'de *Rêya Teze'de* çevirmen olarak çalışmaya başladığında servisler ve başındaki kişiler şöyleydi:

- Edebiyat servisi; bu serviste uzun bir süre Egîtê Xudo görev yapmıştır. *Rêya Teze'de* bu servis "para lîteratûraê" (edebiyat bölümü) olarak tanınmıştır.

37 Cewarî, a.g.e. s. 39.

38 Hesenê Qeşeng, "Endam-mqaledarê Akadêmîa RSS Ermenîstanêye ulmaye nuh (Întervyû tevî Şekroê Xudo)", *Rya Teze*, 28-3-1990.

- Kültür ve mektup servisi - Hesenê Qeşeng
- Köy ekonomisi servisi - Tîtal Mûradov
- Parti ve propaganda servisi - Elîyê Evdilrehman³⁹

Rêya Teze'de aynı zamanda bir grup çevirmen de görev yapıyordu. Mîkaêlê Reşîd, Babayê Keleş, Emerîkê Serdar, Wezîrê Eşo, Hesenê Êso gibi bazı isimler Rusça, Ermenice, Fransızca vb. dillerden Kürtçe'ye çok şey çevirmiş ve gazete de yayımlamışlardır. Bu isimlerden Mîkaêlê Reşîd üç dilde yazıyordu fakat asli görevi çevirmenlikti. Reşîd, şiirlerinin birinde kendi işi çevirmenlikten şöyle bahseder:

*Çevirmenim ben,
Dünya haberlerini tercüme ederim.
Halim nicedir benim?
Haberler uykuya yer vermez.
Nasıl uyurum ben,
Dünyada kan dökülürken,
Nasıl uyurum hâlâ ben
Bir çocuk ölü annenin sütünü emerken.⁴⁰*

Çevirmenler içinde Babayê Keleş'in (1947-2014) ismi de oldukça dikkat çekmektedir. Keleş 1972 yılında Kürdoloji bölümünü bitiriyor, iki yıl sonra *Rêya Teze'de* işe başlıyor. Arkadaşı Babayê Keleş hakkında anılarını paylaşan Prîskê Mihoyî, hem gazete çalışanları hem de Keleş ile ilgili ilginç şeyler söylüyor: “*Ben Rêya Teze gazetesinin yazı işlerine geçtiğim ve çevirmen olarak göreve başladığım zaman gazetenin genel yayın yönetmeni Mîroyê Esed, yardımcısı Qaçaxê Mirad, yazı işleri müdürü Emerîkê Serdar, edebiyat servisi sorumlusu Egîtê Xudo, köy ekonomisi servisi sorumlusu Tîtal Mûradov, parti ve propaganda servisi sorumlusu Elîyê Evdilrehman, kültür servisi sorumlusu Hesenê Qeşeng, genç, yetenekli yazar ve çevirmenler Babayê*

39 Prîskê Mihoyî, “Rojnamevan û nivîskarê welatparêz Babayê Keleş çû li ser dilovaniya xwe”, <https://www.ezidipress.com-ku-rojnamevan-u-niviskare-welatparez-babaye-keles-cu-li-ser-dilovaniya-xwe-> (11-9 2014).; Gazetenin 21-1-1984 numaralı sayısında da gazetedeki servis ve birimler şöyle sıralanmıştır: Redaktor (genel yayın yönetmeni), dewsgirtîê redaktor (genel yayın yönetmeni yardımcısı), katibê cabdar (yazı işleri müdürü), para jîyîna partîaê (parti yaşamı servisi), para kûltûraê û nema (kültür ve mektup servisi), para malhebûna gundîtîê (köy ekonomisi servisi), para lîteratûraê û îskûstvaê (edebiyat ve sanat servisi).

40 Mîkaêlê Reşîd, *We'de - Pencere – Mitale*, Amadekar: İbrahim Bulak, Weşanên Belkî, Amed 2019.

Keleş ve Grîşayê Memê, özel muhabir Têmûrê Xelîl ve diğer çalışanlar beni canı gönülden kabul ettiler. Maalesef o emektarların çoğu artık hayatta değiller. Onların emeği hiçbir zaman unutulmamalıdır... O zamanlar iyi niyetli bir kıskançlıkla arkadaşlarımızın edebiyat ve kültür üzerine olan makalelerini okurduk. Özellikle Qaçaxê Mirad, Emerîkê Serdar, Egîtê Xudo ve Babayê Keleş'in yazıları biz genç gazeteciler için yaratıcı birer rehber olmuştu... Birkaç yıl sonra (Qaçaxê Mirad'ın ölümünden sonra) Emerîkê Serdar genel yayın yönetmen yardımcısı, Babayê Keleş yazı işleri müdürü oldu. Rizganê Cango ve Têmûrê Xelîl de gazeteci olarak resmi anlamda gazeteye geldiler. Hepimiz makale yazıp çevirmenlik yapıyorduk. Peki biz genç gazetecilerin yazılarını kim düzeltiyordu? İncancımız olsun herkesten önce Babayê Keleş tüm makalelerimizi okuyup düzeltir, sonrasında Emerîkê Serdar bakardı ve en sonunda da Mîroyê Esed. Baba makalelerimizi okuyup düzelttikten sonra, artık Emerîk ve dostum Mîro fazla dokunmazlardı. Bu yüzden biz de Baba'nın yanına giderdik. Bu da Baba'nın gazetecilikteki hünerine ve büyük bilgi birikimine işaret eder..."⁴¹

Gazetede Têmûrê Xelîl ve Rizganê Cango gibi muhabirlere çok iş düşüyordu. Bazı kişiler de tashihçi olarak görev yapıyorlardı. Yazıları kontrol edip hata gördükleri zaman düzeltirlerdi. Porsora Sebrî, Letîfê Emer ve birkaç başka kişi daha yıllarca bu işle uğraşmıştır. Keremê Seyad da bir süre yarım gün tashihçi, yarım gün Kürtçe radyoda spiker olarak çalışmıştır. Tashihçilerin işi bayağı zahmetliymiş. Delala Memê'ye göre eksiksiz, sorunsuz çıksın diye herkes büyük bir dikkatle gazeteyi incelemiştir.

Gelen yazılar Gayanê Hovhanêşyan, Porsora Serdar ve Delala Memê gibi sekreterler tarafından daktilo edilmiştir. 1989-1993 yılları arasında çalışmış olan Delala Memê'nin anlattığına göre kendisi hem daktiloda yazılar yazmış, hem de arşivde çalışmıştır. Yazı işleri 12. kattayken, arşiv 2. kattaymış.

Rêya Teze'ye gelen yazıların tümü, gerek yayımlananlar gerekse de yayımlanmayanların hepsi arşivlenirdi. Bir yıl içinde yayımlanmış tüm sayılar muhafaza edilir, sonrasında her yıl bir cilt şeklinde hazırlanırdı. Gazetede çıkan resim, illüstrasyon ve karikatürlerin çoğu genellikle Ermeniler tarafından hazırlanırdı. Çoğu fotoğrafın altında ismine rastladığımız fotoğrafçı Martin Mesropyan, Rêya Teze için yıllarca insan ve mekân fotoğrafları çekmiştir. Fakat ne yazık ki Rêya Teze'de bizzat kendisinin herhangi bir fotoğrafını göremiyoruz!

41 Prîskê Mihoyî, "Rojnamevan û nivîskarê welatparêz Babayê Keleş çû li ser dilovaniya xwe", <https://www.ezidipress.com-ku-rojnamevan-u-niviskare-welatparez-babaye-keles-cu-li-ser-dilovaniya-xwe-> (11-9 2014).

Р'угьре р'ожнэме Володйя Сарангулийан вэхте хэбате.

Rêya Teze'nin mizanpajcısı Volodya Sarangulyan çalışırken.
(Rêya Teze, 24-3-1990)

Rêya Teze gazetesi redaksiyondan sonra yayına hazırlanması için başka bir binaya gönderilirdi. Bu, gazetenin çıkarılmasının ikinci etabı olarak kabul edilebilir. Yazar Têmûrê Xelîl bir yazısında her sayının bu ikinci aşamasından bahseder. Örnek olarak görüyoruz ki Egîtê Abasî, yıllarca yazıların dizgisiyle ilgilenmiştir.⁴² Yine Aramayis Petrosyon⁴³ ve Poxos Nalbandyan⁴⁴ gibi isimler de dizgi yapmıştır. Kürtler, Nalbandyan'a "Apo Poxos/Poxos Amca" derlermiş. Poxos, Erzurum'da doğmuş ve çocukluğu orada geçmiştir. Bazı çocukluk arkadaşları Kürtmüş ve köylerinin adı Krçên'miş. 1915 Ermeni Soykırımı'nda tüm köy yakılmış. Poxos, 5 yaşında anne ve babasını kaybetmiş, sonrasında yetimhanede büyümüştür. Adı Nazik olan annesini Erivan'da bir sokakta görmüştür.

42 Babaê Keleş, "Û herf mîna steyrka dibiriqin", *Rya Teze*, 17-8-1991.

43 Aramayis Petrosyon, "Herfrêzê gazêtêyî pêşin", *Rya Teze*, 4-4-1970.

44 Karlênê Çaçanî, "Apê Poxos" (Poxos Amca), *Rya Teze*, 8-6-1991.

Poxos Nalbandyan, 1929 yılında Erivan'da bir yayınevinde dizgiciliğe başlıyor. Sonrasında *Rêya Teze'de* çalışan Poxos, gazete ile ilgili şu cümleleri sarf ediyor: “*Rêya Teze Ermenistan'da bizim kardeşliğimizin gülü olarak kabul edilir. O, bizim için çok değerlidir.*”

Karlênê Çaçanî, 1991 yılında iş için gittiği bir yerde Poxos Nalbandyan'a rastlar. Çaçanî o dönemde *Rêya Teze'nin* kültür ve edebiyat servisi sorumlusu olarak görev yapmaktadır. Çaçanî ve Nalbandyan, yaklaşık 35 yıldır birbirlerini görmemişlerdir. Görüşmede uzun uzun geçmiş yıllardan bahsederler. Bilindiği üzere 1991'de Irak'ta Kürtlere yönelik saldırılar da artmıştır. Birbirlerinden ayrıldıklarında Poxos şöyle söyler: “*Rabbim sen Kürt ulusunun imdadına yetiş!*”⁴⁵

Dizgicilik dışında bir de gazetenin mizanpajı vardır. Örneğin Byûzand Tatosî, gazetenin mizanpajını yaparmış. Tüm işlemlerden geçtikten sonra gazete matbaaya gidermiş.⁴⁶

Rêya Teze 2000'li yılların başında çalışmalarını dört kişiyle sürdürür: genel yayın yönetmeni Emerîkê Serdar, genel yayın yönetmen yardımcısı Grîşayê Memê, yazı işleri müdürü Rizganê Cango ve muhabir Mirazê Cemal. Son on yılda gazetede Titalê Kerem, Mirazê Cemal ve Hesenê Êso görev yapmıştır. Sonra geriye genel yayın yönetmeni Titalê Kerem ve yazı işleri müdürü Mirazê Cemal kalmıştır.

VII) *Rêya Teze'nin* Muhabirleri Köylerde

Rêya Teze'nin merkezi Erivan'daydı. Fakat Kürtlerin çokça bulunduğu köylerde gazete için büyük bir coşku ile çalışan muhabir, aktivist ve gönüllüler vardı. Geniş bir yayıncılık ağı geliştirilmişti. Bazıları başlangıçtan son yıllara kadar gazetecilik işiyle uğraşmıştı. Muhabirler veya gönüllüler sadece *Rêya Teze'ye* haber ve yazı göndermiyorlar, aynı zamanda gazeteyi sahipleniyorlardı. Bazen köy köy dolaşarak gazete dağıtırlardı. Her türlü zorluktan dolayı, muhabirler bazen köylü ve işçileri toplayıp sesli bir şekilde gazete okurlardı. Kitleyi, bu yayının Kürtçe içeriğinden haberdar ederlerdi. Muhabirlerden bazıları kendi anı ve tecrübelerini de gazetede yayımlarları. Örneğin Egîtê Sinco⁴⁷ ve Fetîyê Îbo'nun⁴⁸ hatıralarını okuduğumuzda, onların ne büyük bir heyecanla çalıştıklarını görebiliyoruz. Egîtê Sinco, öğretmenlik okulunu (Têxnîkûma kurda) bitirdikten son-

45 A.g.m.

46 “Têmûrê Xelil, Rêportaj ji neşirxanê”, *Rya Teze*, 3-4-1980.

47 Egîtê Sinco hakkında *Rêya Teze* gazetesinde iki yazı çıkmıştır: Babaê Keleş, “Xwepêşkêşkirin”, *Rya Teze*, 3-4-1980.; Memê Siabend, “Hogirê meyî qelemê”, *Rya Teze*, 5-5-1990.

48 Fetîê Îbo, “Bira qelema we hê tûjbe”, *Rya Teze*, 4-4-1970.

ra yıllarca Kürtçe öğretmeni olarak çalışmıştır. Öğretmenlik ve gazetecilikteki başarılarından dolayı iki defa ödüllendirilmiştir. İlk yazısı 1931'de *Rêya Teze'de* yayımlanmıştır. Sinco, o yıllardan 1990'lı yıllara kadar hep yazmıştır. Pampa Kurda adlı köyün muhabirlerinden Fetiyê Îbo ise anılarını şöyle anlatır: “Ben bugün gazetemizi okuduğumda ve etrafında toplanmış olan büyük bir ordu büyüklüğündeki bu ilgiyi gördüğümde, aklıma geçen çetin yıllar geliyor ve bu ilerlemeden dolayı yüreğim büyük bir mutlulukla doluyor.”⁴⁹

Rêya Teze'nin bir grup aktif işçi ve köylü muhabiri.
(*Rêya Teze*, 3-4-1980)

Gürcistan'da yaşayan Taharê Biro gibi, Sovyetlerin diğer cumhuriyetlerinden *Rêya Teze'ye* haber ve yazı gönderen muhabirler de vardır. Kısacası *Rêya Teze* okurlar, muhabirler ve Kürt topluluğunun kültürel öncüleri arasında büyük bir ağ oluşturur.

VIII) *Rêya Teze*'nin Merkezi Bir Buluşma Mekânı Oluyor

Rêya Teze 1955'te yeniden çıktıktan sonra Aleverdyan Sokağı 46, sonra Lenin Prospekti⁵⁰ ve uzunca bir süre de Avetîk İshakyan Caddesi 14 adresinde çalışmalarını yürütür. Gazete bu son adreste bulunan binanın ilk katında bulunuyordu. Binanın eski fotoğraflarında, duvarda *Rêya Teze* levhasının asılı olduğu görülmektedir. Fotoğraflarda yazı kurulu ekibi, diğer çalışanlar ve misafirler çoğu zaman bu binanın önünde poz vermişlerdir. Binanın duvarında bulunan levhada, gazetenin ismi büyük harflerle Kürtçe ve Rusça olarak yazılmıştır. Sovyetlerin yıkılması ve siyasi değişikliklerden sonra gazete buradan taşınıp “Basın evi” adlı başka bir yere geçiyor. Buraya, *Rêya Teze* ile birlikte diğer gazete ve yayınlar da taşınır. Burası *Rêya Teze*'nin son adresi olarak biliniyor. Gazetenin

49 A.g.m.

50 “Adrêsa Redaksiâe: Prospekta Lenîn 25”, *Rya Teze*, 29-12-1960.

çalışma ofisi, çoğu zaman bir buluşma merkezi olmuştur. Uzak yerlerden gelip Ermenistan Kürtlerinin kültürünü incelemek isteyen kişiler ve gruplar yönlerini *Rêya Teze'ye* çevirirler. Gazete, gelen misafirleri ya “bizim misafirlerimiz” ya da “gazetenin misafirleri” olarak sayfalarında okuyucuya tanıtmıştır.

Iraklı bakanlarından, aslen Kürt olan Ewnî Yusiv 1960'ta Bağdat Üniversitesi'nin rektörü Dr. Mûrad Ezîz Al-Barzanî ile birlikte Moskova'yı ziyarete gelir. Sonrasında Ermenistan'a gidip orada birçok yeri ve Kürt köylerinden Elegez'i de görürler. Elegezliler misafirlerine karşı büyük bir hürmet gösterirler. Ewnî Yusiv, duyduğu mutluluğu şu şekilde dile getirir: “Ben, bir Kürt olarak, Ermenistan Kürtlerinin iyi hali ve büyük kültürel ilerlemelerinden dolayı sınırsız bir mutluluk duyuyorum...”⁵¹ Bakan Ewnî Yusiv ve rektör, sonrasında *Rêya Teze'yi* ziyarete gidiyorlar. Bu konuda şöyle bir haber geçiyor: “Misafirler Kürtlerin gazetesi *Rêya Teze'nin* çalışmalarına tanıklık ettiler; *Qurne* (Yüzyıl), *Sal* (Yıl) ve *Kurdêd Ermenîstanê* (Ermenistan Kürtleri) gibi filmleri izlediler.”⁵²

Suriye Kürtlerinden siyasetçi ve şair Reşîdê Kurd da 1966 yılında Ermenistan'ı ziyaret ediyor. Onu, bir fotoğrafta *Rêya Teze'nin* çalışanları ile birlikte görüyoruz. 1979 yılında örneğin İsveç'ten Hanefi Celepli ve Salih İnce adında iki Kürt bir İsveçli ile birlikte Ermenistan'a gittiklerinde *Rêya Teze'ye* de uğramışlardır.

Sovyet Kürtlerinden ün yapmış yazar, sanatçı, Kürdolog ve başka kişiler hem tek tek hem de grup olarak *Rêya Teze'yi* ziyaret etmişlerdir. Bu kişilerden birisi de sürgünden dönmüş ünlü yazar Erebe Şemo'dur. Gençliğinde, Erebe Şemo'yu ilk defa *Rêya Teze* lokalinde görmüş olan Wezîrê Eşo, bu görüşmeyi yıllar sonra bir anı halinde yayımlar.⁵³ Kısaca denilebilir ki *Rêya Teze*, 20. yüzyılda Ermenistan'daki Kürt aydınlarının bir kültür merkezi haline gelmiştir.

51 “Mînîstrê Rêspûblika Iraçê hate Ermenîstanê”, *Rya Teze*, 25-8-1960.

52 A.g.m.

53 Wezîrê Eşo, “Rasthatin tevî Erebe Şamîlov”, *Bihar (Berevok)*, Yêrêvan, 1989, ss. 93-104.; Bu yazı latin harfleriyle de yayımlanır: Wezîrê Eşo, “Çend rûpel ji jîyana Erebe Şamîlov”, Amadekar, danasîn û transkripsiyona ji krîlî: Rohat Alakom, *Çira*, nr 6/1996, ss. 14-22.

Bir grup Kürt yazarı *Rêya Teze*'yi ziyaret ediyor.
(*Rêya Teze*, 9-1-1971).

Sonuç

Rêya Teze gazetesi Ermenistan Komünist Partisi'nin, parlamento ve hükümetin yayın organı olarak çıkmıştır. Yazı ve haberlerin çoğu siyasi ve resmi yazılardan oluşur. Bunu, komünizmin öncülerinin fotoğraf ve demeçleriyle süslenmiş gazetenin ilk sayfalarında rahatlıkla görebiliyoruz. Gazete haberlerinin büyük bir kısmı, Kürt köylerinde komünizmin inşasıyla ilgilidir. Fakat *Rêya Teze* daha ziyade Kürtçe bir yayın olarak tanınmış ve tarihe bu şekilde geçmiştir. Kürtlerle ilgili yazı ve haberler örneğin Kürtlerin dili, edebiyatı, tarih, etnografya ve folkloruna dair birçok makale gazetenin dördüncü sayfasında yayımlanmıştır. Bu konuda Kürt yazar, gazeteci, Kürdolog ve sanatçıların emeği büyüktür. Ermenistan Yazarlar Birliği'ne bağlı olarak 1930 yılında kurulan Kürt Yazarlar Seksiyonu, *Rêya Teze*'nin son dönemlerine kadar onunla yakın işbirliğinde bulunmuş-

tur. Kürt halk şarkı ve dans toplulukları, dengbêj ve müzisyenler çoğu zaman *Rêya Teze'de* fotoğraflarıyla birlikte haber konusu olmuşlardır. *Rêya Teze* gazete olarak, yeni toplumun yaratılmasına katkıda bulunan Kürt kadınlarını her zaman ön plana çıkarmıştır. Özellikle de “çêlekdoş” (inek sağıcı) gibi topluma örnek olmuş çalışkan ve yetenekli kadınların rolüne büyük bir önem vermiştir. 8 Mart Uluslararası Kadınlar Günü yaklaştığında, gazetenin sayfaları özellikle bu Kürt kadınların fotoğraflarıyla süslenmiştir. Kısacası, *Rêya Teze* tüm yaşamı boyunca Kürt kültürünün bir aynası veya renkli bir vitrinini oluşturur.

Kaynakça

- “60-Rya Teze-60”, *Rya Teze*, 24-3-1990.
- “Adrêsa Redaksîaê: Prospekta Lenîn 25”, *Rya Teze*, 29-12-1960.
- “Axirya şerê kurmanca”, *Rya Teze*, 7-2-1930.
- “Berê û niha”, *Rya Teze*, 7-11-1930.
- Boyîk, Eskerê, “Gundêd me: Elegez”, *Rya Teze*, 20-7-1991.
- Celîl, Casimê, “Berê û niha”, *Rya Teze*, 1-2-1955.
- Cewarî, Firîda Hecî, *Hecîyê Cindî û Malbata Wî*, Yêrêvan, 2012.
- Çaçanî, Karlênê, “Apê Poxos” (Poxos Amca), *Rya Teze*, 8-6-1991.
- “Çêlekdoşa pêş”, *Rya Teze*, 1-2-1955.
- Efrandina ewlin*, Yêrêvan 1932.
- “Emê dha bi aktîvî bixebitin”, *Rya Teze*, 4-4-1970.
- Eşo, Wezîrê, “Îro roja prêsaêye. Emekdarê kûltûra me: Cerdoyê Gêncî”, *Rya Teze*, 5-5-1990.
- Eşo, Wezîrê, “Rasthatin tevî Ereş Şamîlov”, *Bihar (Berevok)*, Yêrêvan, 1989, ss. 93-104
- “Hê qelen dstînin”, *Rya Teze*, 12-12-1930.
- “Hurmeteke mezin”, *Rya Teze*, 4-4-1970.
- Îbo, Fetîê, “Bira qelema we hê tûjbe”, *Rya Teze*, 4-4-1970.
- “Înqlaba milletiyê li Kurdistan”, *Rya Teze*, 25-3-1930.
- Îsahakyan, Avetik, “Pizmamê mine kurmanca”, *Rya Teze*, 1-2-1955.
- Keleş, Babaê, “Û herf mîna steyrka dibiriqin”, *Rya Teze*, 17-8-1991.
- Keleş, Babaê, “Xwepêşkêşkirin”, *Rya Teze*, 3-4-1980.
- Koçer, H., “Hisret-Kerîk ji serhatî”, wergêr: Emerîkê Serdar, *Rya Teze*, 14-10-1965.
- Koçer, H., *Hisret-Serhatî*, wergêr: Emerîkê Serdar, Hayastan, 1972.
- Koçer, Hraçya, *Özlem*, Zêl Yayıncılık, 1994.
- Maraşlı, Recep, “Rêya Teze”, <https://www.kurdishinstitute.be-ku-reya-teze-recep-marasli-> (2010).
- Memê, Elîxanê, “Rêber û salnivîsara emrê me”, *Rya Teze*, 24-3-1990.
- Migirtçyan, Harûtyûn, “Bimbareke!”, *Rya Teze*, 3-4-1980.
- Mihoyî, Prîskê, “Rojnamevan û nivîskarê welatparêz Babayê Keleş çû li ser dilovaniya

- xwe", <https://www.ezidipress.com/ku-rojnamevan-u-niviskare-welatparez-babaye-keles-cu-li-ser-dilovaniya-xwe-> (11-9-2014).
- "Mînîstrê Rêspûblîka Iraqê hate Ermenîstanê", *Rya Teze*, 25-8-1960.
- "Organa Xebatkarên Kurmanca Neşrê", *Rya Teze*, 1-2-1955.
- Petrosyon, Aramayîs, "Herfrêzê gazetêyî pêşîn", *Rya Teze*, 4-4-1970.
- Qeşeng, Hesenê, "Endam-mqaledarê Akadêmîa RSS Ermenîstanêye ulmaye nuh (Întêrvyû tevî Şekroê Xudo)", *Rya Teze*, 28-3-1990.
- Reşîd, Mîkaêlê, *We'de - Pencere – Mitale*, Amadekar: Îbrahîm Bulak, Weşanên Belkî, Amed 2019.
- Rojkanî, C., "Neşîreta xweyîkirina edlayê", *Rya Teze*, 5-5-1955.
- "Rya Teze 70 salîye", Kanuna Pêşîn-2000.
- "Rya Teze ewledê min e, ez ewledê Riya Teze me!", Hevpeyvîn bi nivîskar Emerîkê Serdar re
- Salihê Kevirbirî, *Lêkolîn-Kovara Înstîtûta Kurdî ji bo lêkolîn û zanist*, Hejmar 14-Havîn 2010, ss. 171-175.
- "Rya Teze ra", *Rya Teze*, 10-3-1955.
- Semend, Sîma, "Teşkîldara kolektîv", *Rya Teze*, 5-5-1955.
- Serdar, Emerike, "Hraçîa Koçer û lîteratûra kurdaye Sovêtîê", *Rya Teze*, 23-3-1991.
- Sîabend, Memê, "Hogirê meyî qelemê", *Rya Teze*, 5-5-1990.
- Şamîlov, Erebe, "Daşnak, Înglîs û Kurdistan", *Rya Teze*, 26-10-1930.
- "Şuxulê partîa û cmaetêyî mezinra amin-Cvata şaynefî bona 50 salîya 'Rya Teze'", *Rya Teze*, 6-4-1980.
- "Têmurê Xelîl, Rêportaj ji neşirxanê", *Rya Teze*, 3-4-1980.
- "Xebera ji dil xuliqî", *Rya Teze*, 4-4-1970.

Sovyet Kürdolojisi ve Kürt Oryantalizmi

Michiel Leezenberg

İngilizceden eviren: Menaf li

Giriş

Hem arlık hem de Sovyet dönemi bilim insanları tarafından Kürtler hakkında yapılan Rusça araştırmalar muhtemelen Krdolojiye yapılan en önemli katkılardandır. XIX. ve XX. yüzyılın büyük bir bölümünde, arlık ve Sovyet bilim insanlarının Kürtlerle ilgili yayınları hem niteliksel hem de niceliksel olarak da baskın olmuştur. Aşağıda, Rus bilginlerce ele alınan Kürdoloji tarihinin izini kısaca sürmek istiyorum. Bu şekilde sadece Kürt araştırmalarının tarihiyle ilgili değil aynı zamanda daha genel ve teorik nitelikte sorular sorarak bir tartışma yürütmek istiyorum. Bu tarihsel çalışma; özellikle, Edward Said'in nl *Oryantalizminin* (1978) bazı ana tezlerini tadil etmeye davet ediyor. Said'in oryantalist bilim ve emperyalist projeler arasındaki yakın ilişki hakkındaki argümanı; neredeyse yalnızca XIX. yüzyıldaki İngiliz, Fransız deneyimlerine ve XX. yüzyıldaki Amerika'ya odaklandığına uzun zamandır işaret edilmektedir. Edward Said bu çalışmasıyla XIX. yüzyılda büyük önem taşımalarına rağmen Alman, Rus ve Hollanda oryantalizmine neredeyse hiç ilgi göstermez. Said'in iddiası açısından özellikle sorunlu olan şudur ki, XIX. yüzyılın büyük bir bölümünde Alman bilimi herhangi bir sömürgeci proje ya da emperyalist gündemle bağlantılı değildi. Benzer bir biçimde Rus oryantalizminin de -her ne kadar başlangıçta ve büyük

oranda Fransız daha sonra Alman bilimi tarafından şekillense de- Fransız veya Alman emperyalist etkinin içselleştirilmiş bir biçimi olduğu iddia edilemez. Haddizatında Rusya bir imparatorluktu ve modern anlamda olduğu kadar modern öncesi anlamda da modern kapitalizm güdümlü emperyalist bir güçtü.

Diğer bir güçlük ise, Sovyet oryantalizminin giderek artan sayıda yerli veya Doğulu bilim insanını kendi içinde barındırmasıydı. Dolayısıyla, aşağıda tartışacağım gibi, kendileri de Kürt olan önemli sayıda bilim insanı, Sovyet Kürdolojisi içinde bilimsel bilginin üretimine katkıda bulundular. İlk başta bunlar Sovyet topraklarında yaşayan Kürtlerdi ancak 1960'lardan itibaren Orta Doğu'dan, özellikle Irak'tan gelen Kürtler de bu çalışmalara katıldı. Bu Kürt varlığı, yerli bilim insanlarının oryantalist bilgiye katkılarıyla ilgili daha genel soruları gündeme getirmektedir. Bu tür öz tanımlamaları ve benlik algılarını "içselleştirilmiş oryantalizm", "oto-oryantalizm" ya da "Doğulu oryantalizm" biçimleri olarak tanımlamak cezbedicidir. Ancak bu terminolojinin yerel ve/veya Batılı olmayan aktörlerin failliğine hakkını vermekte başarısız olduğuna inanıyorum. Bu daha genel olan soruları, Sovyet Kürdolojisine ve onun emperyal Rus bilimindeki köklerine kısa tarihsel bir genel bakışın ardından tartışacağım.¹

Çarlık Rusya'da Kürt Araştırmaları

İran araştırmaları içinde özerk bir çalışma alanı olarak Kürdolojinin imparatorluk Rusya'sında doğduğu söylenebilir. Ancak Kürdolojinin doğuşu, Alman biliminden kaynaklanan bir dil iddiasıyla mümkün oldu. Kürdoloji bir disiplin olarak şu teze dayanıyordu: Kürtçe bir Fars lehçesi değildir. Daha ziyade Hint-İran dillerinin ayrı bir kolunu oluşturur iddiasıydı ki bu iddia ilk olarak Alman bilginler Emil Rödigier (1801-1874) ve August Friedrich Pott (1802-1887) tarafından ayrıntılı olarak ortaya konulmuştu.² Bu dilsel farklılık Kürtlerin modern, romantik anlamda ayrı bir ulus ya da halk olduğu yönündeki daha geniş iddianın temeli oldu. Türkler, Persler, Ermeniler ve Süryaniler gibi hem Müslüman hem de Hıristiyan komşu halklardan farklı olan etnik veya ırksal özelliklere; kendi folklor ve geleneklerine sahip oldukları görülmüyordu. Bu romantik-milliyetçi bakış açısı, araştır-

- 1 Sovyet dönemi üzerine daha önce yapılan genel çalışmalar için özellikle bkz.; Alexandre Benningson (1960) 'Les Kurdes et la kurdologie en Union Soviétique', *Cahiers du Monde russe et soviétique*, vol. 1, no. 3, pp. 513-530.; Muhammad Mokri (1963) 'Kurdologie et enseignement de la langue kurde en URSS', *L'ethnographie*, N.S. 57: 71-105; Jacob M. Landau, 'The Kurds in Some Soviet Works', *Middle Eastern Studies* 11 (1975): 195-198; Rohat Alakom (1991) [1987], *Kürdoloji Biliminin 200 Yıllık Geçmişi (1787-1987)*, İstanbul, Deng (özl. blm. 6).
- 2 E. Rödigier ve A.-F. Pott, "Kurdische Studien," *Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes* 3, 1840, ss. 1-63; 4, 1842, ss. 1-42; 5, 1844, ss. 57-83; 7, 1850, ss. 91-167.

maların dikkatini Kürtlerin daha geniş çevreleriyle paylaştıkları kültürel unsur ve pratiklerden ziyade Kürtler açısından neyin ayırt edici olduğuna odakladı.

Rusların Kürtlere (Ermenilere ve Kafkasya'nın diğer halklarına da) olan ilgisi, Rus imparatorluğunu hem komşusu Osmanlı hem de emperyal rakipleri İngiltere ve Fransa ile karşı karşıya getiren Kırım Savaşı'ndan (1853-1856) sonra arttı. Bu emperyalist savaş ve fetih bağlamı, Smolensk'te tutuklu Kürt savaş esirleri arasında toplanmış Kurmanci ve Zazaki lehçelerindeki metinlerin Alman bilgin Peter Lerch (1827-1884) tarafından yayınlanan derlemede özellikle görülebilir.

Çarlık Rusya'daki Kürt araştırmalarına Ermeni bilgin Haçatur Abovyan (1809-1848) öncülük etti ancak eserleri Ermenice yayınlandığından, Ermenice konuşulan çevreler dışında neredeyse hiç kıymet görmedi.³ Daha etkili olan erken dönem Kürdoloji Araştırmaları ise öncelikle Kürtlerin yaşadığı bölgelerde veya yakınında konuşlanmış Rus diplomatların çalışmalarıydı. Nitekim Polonya asıllı Auguste Alexandre Jaba (1801-1894), Erzurum'da Rus konsolosluğunda çalıştığı sırada yerel bir bilgin olan Molla Mahmud Bayazidî ile temas kurmuştu, Molla, kendisine çok sayıda Kürtçe el yazması metni (Bu metinler daha sonra St. Petersburg İmparatorluk Bilimler Akademisi'nin Kürtçe el yazması koleksiyonunun temeli olacaktı) temin etmekle birlikte birçok önemli metni de kopyalayarak çoğaltılmasına yardımcı oldu.⁴ Böylelikle Kürtçe sözlükbilimindeki erken ve en kapsamlı çalışmalardan biri olan Jaba'nın Kürtçe-Fransızca sözlüğü 1879'da Ferdinand Justi tarafından yayınlandı. Ayrıca St. Petersburg'ta V.V. Velyaminov-Zernov'un baskıya hazırladığı, François Bernard Charmoy'un Fransızcaya çevirmiş olduğu Şerefhan Bidlisî tarafından Farsça kaleme alınan erken dönem Kürt mahkemelerinin kroniği *Şerefname* de yayımlandı⁵. Gerçekten de XIX. ve XX. yüzyılın büyük bölümünde St. Petersburg'daki İmparatorluk Bilimler Akademisi ve onun Sovyet halefi haklı olarak dünya çapında Kürt Araştırmalarının merkezi olarak adlandırılabilir.

Kürtlerin ve Ermenilerin komşularından farklı olduğuna dair Rus oryantalist vurgusu, Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu, Kaçar İran'ına yönelik yayıl-

-
- 3 Abovyan'ın katkılarıyla ilgili daha ayrıntılı bir tartışma için bkz.; Q. Kurdoyev, "Haçatur Abovyan Kak Kurdoved-Issledovatel' (Kürdolog ve Araştırmacı Olarak Haçatur Abovyan)", *Istoriya Russkogo Vostokovedeniya*, (Moscow 1956).
 - 4 Bayazidî'nin metinlerinden biri, yüzyılı aşkın bir süre sonra Margaret Rudenko tarafından yayınlandı. Mela Maxmud Bajazidi (1963), *Nravy i Obychai Kurdov (Adat û Rusûmatname-i Ekradiye). Pervod, Predisloviye i Primechaniya M.B. Rudenko*, Moskva: Izdatel'stvo Vostochnoy Literatury.
 - 5 V.V. Velyaminov-Zernov (ed.), *Scheref-nameh ou Histoire des Kourdes, par Scheref, prince de Bidlis* (St. Petersburg: Eggers 1860).; François Bernard Charmoy (tr.), *Chèref-nâme, ou Fastes de la nation Kourde* (2 vol. 3; St. Petersburg: Eggers 1868-1875).

macı hırsları ve bu amaçla izlenen böl-yönet taktikleri ile uyumludur. Ancak tüm oryantalist bilgiyi bu tür emperyalist ve yayılcı hedeflere indirgememek gerekir.⁶ Dahası, erken dönem Rus Kürdolojisinin yalnızca devlet temelli genişleme plânlarının hizmetinde geliştirildiği iddiası yerel aktörlerin rolünü, özellikle de her iki bölgede (Osmanlı İmparatorluğu ve Çarlık Rusya) devlet destekli olmayan Ermeni milliyetçileri tarafından kaleme alınan Ermeni ve Kürt ulusal kimliğine ilişkin ilk metinleri görmezlikten gelme olacaktır. Bununla birlikte, bu yazıların Kürt ve Ermenilerin benlik algıları üzerindeki etkileri ve daha sonra resmi olarak tasdik edilen bilgiler üzerindeki etkileri bir yana, bu yazıların niteliği hakkında henüz çok az şey biliniyor.⁷

Kuşkusuz XX. yüzyılın başlarında Vladimir Minorskiy (1877-1966) ve Basil Nikitin (1885-1960) Kürtler üzerine çalışan en önemli iki Rus araştırmacıydı. İkisi de son dönem Kaçar İran'ında Kürtlerin yaşadığı bölgelerde diplomatik görevlerde bulunmuşlardı.⁸ Minorskiy bir diplomat olarak kariyerine devam etmeye namzettti ve Türkiye ile İran arasındaki sınırı çizmekle görevli komisyonun bir üyesiydi. Ancak öngörülemeyen ve tahmin edilemeyen siyasi gelişmelerden -ki en önemlisi elbette 1917 Rus Devrimi'nden- dolayı kendisi nihayetinde sadece Kürtlerin değil, genel olarak İran dünyasının en önde gelen bilginlerinden biri oldu. Moskova Üniversitesi'nde hukuk okuduktan sonra Rus diplomatik servisine girdi ve diğerlerinin yanı sıra Osmanlı imparatorluğu ile İran arasındaki sınırın çizilmesinden sorumlu uluslararası komisyona katıldı. Rus Devrimi'nin ardından Minorskiy, Paris'e yerleşti. Ardından 1933'ten itibaren Londra'daki Doğu Araştırmaları Okulu'nda Farsça dersler verdi. İslam Ansiklopedisi'nin ilk baskısı için Kürtlerin tarihi, dili ve dini inançları hakkında çok sayıda katkıda bulundu. Minorskiy'in ilk çalışmaları özellikle kuzeybatı İran'da önemli ölçüde etnografya ve dilbilime dayansa da sonraki yazılarında dikkatini eski el yazmaları incelemesine kaydırdı. Bu tür araştırmalara dayanarak Eyyubî hanedanının

6 Kürt araştırmaları hakkında bu tür daha genel bir tarihsel tartışma için bkz.; Scalbert-Yücel, Clémence ve Ray, Marie Le (2007) "Knowledge, Ideology and Power. Deconstructing Kurdish Studies", *European Journal of Turkish Studies*, No. 5.; <http://www.ejts.org/document777.html> adresinde çevrimiçi olarak mevcuttur. Rus ve Sovyet Kürdolojisinin kısa bir tartışması için özellikle paragraf. 24-26'ya bakınız.

7 Bkz.; Yektan Türkyılmaz, "Armenian Nationalist Literature on the Kurds" (Aralık 2009'da Amsterdam Üniversitesi'nde yapılan "Islam, Europe, and the Secular-Religious Divide" konulu çalıştıydan).

8 Cf. C.E. Bosworth 2004, "Minorskiy, Vladimir", *Encyclopaedia Iranica* (online olarak http://www.iranica.com/newsite/index.isc?Article=http://www.iranica.com/newsite/articles/otgrp5/ot_minorsky_20_040720.html). Nikitin, 1915'ten 1918'e kadar Urmiye'deki kalışını anlatan bir kitap yayınladı ve Farsçaya *Irani ke man Shenakhtam* (Tahran: Ma'refat, 1329/1950) olarak çevrildi. Ne yazık ki bu metne erişemedim.

kurucusu Selahaddin'in (Salah al-Din) etnik olarak Kürt olduğunu ve Dvin bölgesindeki Hezbanî Kürtlerinden geldiğini öne sürmüştür.⁹ C.E. Bosworth'a göre Minorskiy ateşli bir Rus vatanseverdi ve Tadhkirat al-Mulûk'un 1942 baskısını Almanların Leningrad kuşatmasının ardından "Sovyet Kürdologlarına" adanmıştır. Ancak 1960 yılında Sovyetler Birliği Bilimler Akademisi tarafından onur konuğu olarak davet edildiği dönemden Moskova'daki 23. Uluslararası Oryantalizm Kongresi'ne kadar Rus topraklarında bulunmamıştır.

Basil Nikitin ise bir süre Urmiye'de Rus konsolos yardımcısı olarak çalışmıştı. Burada tıpkı Jaba gibi, ona da yerel bir molla olan Molla Said Qazi Kürtçe metinler hazırlıyordu. Ancak Rus Devrimi'nden sonra Nikitin buradan ayrılmış ve Fransa'ya kaçmıştı. Oryentalist bir eğitim almamış olmasına ve kesinlikle bir akademisyen olmamasına rağmen Kürtler hakkında bir dizi etkili çalışma yayımladı. Özellikle 1956'da Fransa'da yayınlanan sentetik bir genel bakış bunların arasındadır.¹⁰ Scalbert-Yücel ve Le Ray'e (2006: paragraf 6-8) göre, Kürtleri komşu halklardan ayıran ve onları anlatan belirgin "ulusal ruh" (Nikitin 1956: 65) özelliklerine odaklanarak Kürtlere dair özcü bir bakış açısı yaratmakta özellikle Nikitin gibi bilginler sorumluydu. İslam dininin ve Fars kültürünün geniş etkilerini küçümseyip (Ermenilerle paylaşılan kültürel pratiklerden bahsetmiyorum bile) folklorla (Nikitin, Vilçevskiy'i takip ederek bunu "hypertrophie de folklore [folklor hipertrofisi]" olarak adlandırır [Nikitin 1956: 255]) yapılan bu vurgu, Kürtleri ayrı bir ulus olarak sunmanın bir yoluydu. Nikitin'in Sovyet Kürdolojisindeki benzer özcü eğilimler üzerindeki biçimlendirici etkisinden şüphe duyulabilir (ne de olsa ana eseri 1956'ya kadar Fransızca yayımlanmadı ve 1964'te Rusçaya çevrildi). Ancak onun "Kürtlerin folklorizasyonu"¹¹ olarak adlandırılacak daha geniş bir bilimsel süreci gerek yönlendirdiği gerekse de katkıda

9 Vladimir Minorsky, "Kurds, Kurdistan. History A: Origins and Pre-Islamic History," in *EI2* V, ss. 447- 449. Yine "Kurds, Kurdistan. History B: The Islamic Period up to 1920," ss. 449-64. Aynı şekilde *Notes sur la Secte des Ahlê-Haqq*, Paris, 1922; ilk olarak *RMM* 40, 1920'de yayınlandı, ss. 20-97; 45, 1921, ss. 205-302. Benzer bir şekilde "Études sur les Ahl-i Haqq, I 'Toumari'," *Revue de l'histoire des Religions* 97/1, 1928, ss. 90-105; *Studies in Caucasian History* (London: Taylor's Foreign Press 1953).

10 Basile Nikitine, *Les Kurdes: Étude Sociologique et Historique* (Paris: Imprimerie Nationale 1956; 1964'de Rusçaya çevrildi.); Molla Sa'id Qazi'nin kaleme aldığı metinler Basile Nikitine, 'Les Kurdes Racontés par Eux-mêmes', *L'Asie Française* no. 231 (Mai 1925), 148-157 olarak yayınlandı. Benzer bir biçimde, 'Kurdish Stories from my Collection', *Bulletin of the School of Oriental Studies* 4 (1926), 121-138 önemlidir. Ayrıca bkz.; Basile Nikitine, "Une Apologie Kurde du Sunnisme", *Rocznik Orjentalistyczny* 8 (1933); "The Tale of Suto and Tato: Kurdish Text with Translations and Notes", *BSOS* 3 (1923): 69-106 adlı çalışma Basil Nikitin ve E.B. Soane tarafından ortaklaşa yazılmıştır.

11 Folklorizasyon kavramı, uluslaşma sürecini temellendirmek için geleneksel ürünler ile folklor dışı öğelerin estetik ve semantik bağlamda folklorun içinde yeniden değerlendirip sunulması süreci olarak anlaşılmaktadır. (ç.n.)

bulduğuna dair çok az şüphe duyulabilir. Aşağıda, bu sürecin özelliklerine ayrıntılı olarak değinilecektir.

Sovyetler Birliği'nde Kürt Araştırmaları

Sovyet oryantalizminin, devrim öncesi bilim paradigmalarını ve özellikle Alman oryantalizm geleneklerini yeniden ürettiği iddia edilmektedir.¹² Elbette 1917 Rus Devrimi'nin ortaya koyduğu açık siyasi kopuşun, aynı zamanda Rusya'daki Kürdoloji araştırmalarında ne ölçüde entelektüel veya ideolojik bir kopuş yarattığı cevaplanmamış bir soru olarak ortadadır. Özellikle Minorskiy ve Nikitin gibi daha önceki emperyal Rusya'nın -ya da Sovyet terminolojisinde "burjuva"- bilim insanlarının çalışmalarının izlerinin sonraki nesil Sovyet Kürdologlarında bulunabileceğini söylemek şu an için erken. Buradaki ana hipotezim kısmen dilin, milletlerin kurucusu olduğu fikriyle ve kısmen de Kürtlerin yukarıda bahsedilen folklorizasyonu ile ilgili bir dizi sorunlu milliyetçi varsayımın Devrim öncesi Kürdoloji biliminden miras kaldığıdır. Ancak daha kapsamlı araştırmalar yapılabildiği kadar bu konuda kesin yargılara varamayız.

Kürt araştırmalarının ve Kürt popülasyonunun yeni kurulan Sovyetler Birliği'ndeki kaderi, Sovyetlerin milliyetlere ilişkin izlediği politikalarının iniş çıkışlarıyla birlikte hem Kremlin'deki hem de yerel yönetim merkezlerindeki güç mücadelelerine göre değişmekteydi. 1920'lerin başında Kürtler, Sovyet yetkilileri tarafından ayrı bir milliyet (narod: halk, ulus) olarak tanındı. Bu statü kendilerine ait bir özerk bölge (oblast veya okrug) hakkı vermese de Kürtçe ilk ve ileri düzeyde eğitim hakkı verdi. Kürtçe edebi literatürün gelişmesine izin verdi. 1923'te Azerbaycan'da Laçın kasabası çevresinde küçük bir Kürt idari birimi veya uyezde kuruldu ve bu 1929 yılına kadar sürdü. 1922'de Ermeni alfabesi Kürtçe için geliştirildi ancak bu çok geniş bir kullanım alanı kazanmadı. 1927'de İshak Maragulov ve Arab Şamilov (Erebê Şemo) tarafından geliştirilen Latin alfabesi daha etkiliydi. Geliştirilen bu alfabe, 1919 civarında Celadet Bedirhan tarafından geliştirilen Latin alfabesiyle karşılaştırıldığında bazı yönlerden daha üstün bir alfabeydi. Kaldı ki Celadet Bedirhan'ın geliştirdiği alfabe, 1920'lerin sonlarında Fransız Suriye mandasındaki Kürtler arasında ve 1960'lardan itibaren Türkiye'de kullanılmaya başlanmıştı.¹³ Sovyet Ermenistan'ında ise Kurmanci (Kuzey Kürtçesi) lehçesinde ilkokul ve lise ders kitapları basılmaktaydı. Aynı zamanda, Erebê Şemo ve diğerlerinin romanları, kısa öyküleri aracılığıyla

12 Michael Kemper, *Studying Islam in the Soviet Union* (Amsterdam: Vossiuspers UvA, 2009).

13 Bu alfabelerin daha detaylı karşılaştırılması için bkz.; A. Hassanpour, *Nationalism and Language in Kurdistan, 1918-1985*. San Francisco: Mellen Research University Press 1992, ch. 8.2, özellikle ss. 374-6.

modern Kürtçe nesir edebiyatına yönelik ilk önemli adımlar da burada atılmaktaydı. Nitekim Şemo'nun ilk Kürtçe romanı olan *Şivanê Kurmanca (Kürt Çoban)* 1935'te Erivan'da yayımlandı.¹⁴

1920'lerle birlikte Sovyet Kürdoloji çalışmalarının yapıldığı birkaç büyük merkez ortaya çıkmıştı. Bu merkezlerin arasında ilk olarak öne çıkan yer Leningrad'dı. Çünkü burada Kürdoloji araştırmaları hem üniversitede hem de Bilimler Akademisi'nde yürütülmekteydi. Özellikle A.A. Freiman (1879-1968) ve İ.A. Orbeli'nin (1887-1961) isimlerini zikretmek gerekir. A.A. Freiman karşılaştırmalı antik ve modern İranî diller alanında uzmanken, İosif Orbeli 1931 yılında Leningrad Üniversitesi'nde Kürt dilbilimini ayrı ve resmî bir çalışma alanı olarak kuran kişiydi. Orbeli, 1916'dan 1937'ye kadar Leningrad Üniversitesi'nde Kürtçe eğitim verdi. 1959'da ise Leningrad'da Sovyet Bilimler Akademisi'ndeki Asya Halkları Enstitüsü'nde "Kürt çalışmaları biriminin (Kurdskiy kabinet)" kurulmasına öncülük etti. 1961 yılında bu birimin başkanlığını Kanat Kurdojev'e (Qanatê Kurdo [1909-1985]) bıraktı. Orbeli, ayrı bir "Kürt çalışmaları biriminin" oluşturulmasına ilişkin şu ifadelerde bulunmuştu:

"Kürt çalışmaları birimi için bir akademik çalışma programı hazırlama gerekliliği göz önünde bulundurularak 1 Mart 1959 tarihinden itibaren şu an İranoloji bölümünde olan Kürdologlar grubu, benim liderliğimde aşağıdaki üyelerden oluşan bağımsız bir birim oluşturacak şekilde seçilmelidir: K.K. Kurdojev, İ.İ. Tsukerman, M.B. Rudenko, J.S. Musaelyan, E.İ. Dementiyeva (Vasilyeva) ve doktora öğrencileri İ.A. Smirnova, Z.A. Yusupova, K.R. Eyubi ve J. Jalilov."¹⁵

Böylece, ayrı bir Kürdoloji kürsüsü kurulmamış olmasına rağmen, Sovyet Kürdolojisi daha önce hiç olmadığı kadar sağlam bir şekilde kurumsallaştı. 1960'lar ve 1970'lerde siyasi iklimin görece yumuşadığı dönemde belki de en parlak dönemini yaşamıştır. Literatürde söz konusu Kürdoloji çalışmalarının kurumsal statüsünün niteliği konusunda bir miktar kararsızlık vardır. Bazı kaynaklar Kürdoloji Kürsüsüne atıfta bulunurken, diğerleri sadece İran dillerinde ya da Şarkiyat araştırmalarında kürsüye sahip, Kürt dili veya tarihi üzerine araş-

14 Şemo'nun 1935'te çıkan en önemli romanı *Şivanê Kurmanca (Kürt Çoban)*, kısa süre önce Türkiye'de hem orijinal Kiril alfabesinde hem de Latince transkripsiyonda yeniden yayımlandı. 1989'da Paris Kürt Enstitüsü, Nureddin Zaza'nın 1947'de Beyrut'ta yayınlanan Kürtçe metnine dayanarak Kürtçe-Fransızca *Şivanê Kurd/Le Berger Kurd*'un iki dilli bir baskısını yayınladı. Bu metin, kelime ve söz dizimi gibi açılardan orijinal metinden ayrılır. Bildirildiğine göre, Zaza'nın ortaya koymuş olduğu bu Kürtçe versiyon, Nikitin'in Fransızca çevirisine dayanıyordu ki bu çeviri Kürtçe orijinalinden yapılan Rusça çevirinin çevirisidir.

15 http://kurdica.orientalstudies.ru/eng/index.php?option=com_content&task=view&id=196&Itemid=86'da alıntılanmıştır.

tirmalar yapan profesörlerden bahseder. Petersburg'da kurumsallaşmış gerçek bir Kürdoloji Kürsüsünün varlığını doğrulayan herhangi bir arşiv kanıtının var olduğunu söylemek doğru olmayacaktır.

Sovyet Kürdolojisinin ikinci önemli merkezi, akademik bilginin üretildiği ve aynı zamanda Kürtçenin gazetecilik, edebiyat ve özellikle de yerli Kürtlerin ilkokul ve lise eğitimi için Kürtçe basılan ders kitapları yoluyla yalınlaştırıldığı ve pratiğe döküldüğü Sovyet Ermenistan'ıydı. 1934'te ilk Pan-Sovyet Kürdoloji Kongresi de Erivan'da yapıldı. Bu kongrede Leningrad ve Moskova'daki Kürt araştırmalarının daha da geliştirilmesi için bir Kürtçe sözlük, dilbilgisi kitabı oluşturulması ve Ermeni Bilimler Akademisi'nde Kürdoloji Araştırma Grubu dâhil olmak üzere Şarkiyat Bölümü kurulması için çağrıda bulunuldu. "Kürdoloji" terimi de bu kongrede veya bu kongre bağlamında gündeme gelmeye başladı. Her ne kadar bu terim Nikitin¹⁶ tarafından zaten kullanılmış olmasa da, Rödigier ve Pott gibi araştırmacıların geçmişteki yazılarında genellikle "Kürt Araştırmaları" terimi kullanmışlardı. Sovyet Kürdolojisinin diğer merkezleri, özellikle dilbilimci B.V. Miller'in (ö. 1958) sorumlu olduğu Moskova Üniversitesi ile 1959 yılında Bakü'de kurulan bir merkezdi. Bu merkezlerle birlikte Gürcistan ve Orta Asya'daki (en önemlisi Kazakistan) diğer Kürdoloji faaliyetlerini burada değerlendirme dışı bırakacağım.

Stalin'in 1930'lar ve 1940'lardaki uyruklara ilişkin daha az toleranslı politikalarının, akademik Kürdoloji üzerindeki etkisinin değerlendirilmesi gerekiyor. Özellikle bu politikalar Kafkasya'daki sonuçları bakımından dramatikti. 1930'da zaten bir okruğa dönüştürülmüş olan Laçın'deki "Kızıl Kürdistan" adlı özerk Kürt bölgesi (uyezd), Kremlin'in emriyle hızla tasfiye edildi. 1936'da Güney Kafkasya Federasyonu feshedildi. 1937'de ise çok sayıda Kürt, Ermenistan ve Azerbaycan'dan Orta Asya'ya sürüldü. 1944'te Gürcistan'daki Kürtler de aynı kaderi paylaştı. Bu politikaların kültürel sonuçları da açıkça görülebilmektedir. Amir Hassanpour'a göre Kürtçe kitap yayıncılığı 1938 ile 1945 yılları arasında durma noktasına geldi ve Kürtçe yayın ancak 1950'lerde yeniden başlayabildi.¹⁷

Kürtçe kitap sayısı azalsa da özellikle İkinci Dünya Savaşı ve 1953'te Stalin'in ölümünden sonra eser sayısı artmaya devam etti. Bu anlamda Kanat Kurdoev, kendisi Kürt kökenli olan belki de en önemli Sovyet Kürdoloğu olarak dikkati

16 B. Nikitine (1932), "Où en est la Kurdologie?", *Annali del Reale Istituto Orientale di Napoli*.

17 Sovyetler Birliği'nde Kürtlere yönelik değişen dil politikaları hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Hassanpour (1992: 139-143).; Bir bütün olarak Stalin'in milliyet politikalarının eski bir değerlendirmesi için bkz.; Robert Conquest, *The Nation Killers: The Soviet Deportation of Nationalities* (MacMillan 1971).

hak ediyor.¹⁸ Kendisi Osmanlı egemenliğindeki Kars vilayetinde doğdu. Ailesi 1918'de devrim sonrası Rus topraklarına göç etmiş ve 1921 yılında Tiflis'e yerleşmişti. Kurdojev, 1928'de akademik eğitim almak üzere Leningrad'a gönderilen ilk Kürt öğrenci kuşağındandı. Burada Freiman, Orbeli ve 1911'den beri St. Petersburg Üniversitesi Doğu Dilleri Fakültesi dekanı olan Nikolay Marr (1865-1934) ile çalıştı. Herkesçe iyi bilindiği gibi Marr, 1920'ler ve 1930'larda bilimsel ortodoksluğa dayanan neredeyse bir devlet doktrini gibi kabul gören Yafetik diller teorisini ileri sürmekteydi. Ta ki Stalin, Marksizm ve dilbilim üzerine Haziran 1950'de Pravda'da yazdığı makalesinde Marr'ın çalışmalarına kişisel olarak saldırana kadar. 1946'dan beri Leningrad'da öğretmenlik yapan Kurdojev, 1955'te Kürtçe üzerine çalışan önceki dilbilimcilerin özellikle Miller, Vilçevskiy ve Tsukerman'ın çalışmalarındaki Yafetik hipotezlerin bir eleştirisini yayınladı. Bu anlamda Sovyet Kürdolojisi daha geniş akademik – ve siyasi – gelişmelerin ve tartışmaların bağlamını yansıtıyor gibi. Daha spesifik olarak Sovyetler Birliği'ndeki Kürt dil araştırmaları, Marr'ın doktrinleri ve ona mukabil ortaya atılan karşıt fikirlerle bezeliydi.¹⁹

Genel olarak Leningrad veya Moskova'da çalışan Kürtlerin veya Kürt akademisyenlerin değişen ulusal politikalardan etkilenme olasılıklarının daha düşük olduğu görülüyor. Sovyet Ermenistan'ında Kürt folkloru üzerine araştırma yapan önde gelen bilim insanlarından biri de Kürt Hecîyê Cindî (1908-1990) idi. Kurdojev gibi Cindî de Kars'ta doğdu ve 1918'de ailesiyle birlikte kaçtı. 1930'da Erivan Üniversitesi Filoloji Fakültesine kayıt yaptırdı. 1938 yılında Stalin terörünün²⁰ ciddi boyutlara ulaştığı zamanlarda emperyalist bir ajan olarak tutuklanıp hapsedilinceye kadar Ermenistan'daki Kürt Pedagoji Akademisi'ne başkanlık etti. Daha sonraki dönem açısından Ordîxanê Celîl (1932-2007) ve Celîlê Celîl (d. 1936) önemli çalışmalar yapan iki mühim Sovyet bilgindi. Kendileri özellikle Sovyet Ermenistan'ında yaşayan Êzidîler arasında büyük miktarda folklorik malzeme ihtiva eden çalışmalar ortaya koymuşlardır. Celîlê Celîl, Erivan Üniversitesi'nden mezun olduktan sonra Leningrad Üniversitesi'ndeki Kürtçe

18 Q. Kurdojev 1973 *Grammatika Kurdskogo Yazyka na Materiale Dialektov Kurmandzhi i Sorani* (Moscow: Nauka).; Kurdojev'in bu eserinin Latin harfleriyle Kürtçe baskısı daha sonra İsvetç'te yayımlandı. Bkz.; *Gramera Zimanê Kurdî (Kurmançî-Sorani)* Stockholm: Wesanên Roja Nû 1990. Ayrıca bkz.; *Tarîxa Edebiyata Kurdî [Kürt Edebiyatı Tarihi]*, açıkça “kentli olmayan işçiler ve köylüler” için yazılmıştır (2 cilt., Stockholm: Roja Nû, 1983-1985.). Daha fazla biyografik bilgi için bkz.; Joyce Blau, In memoriam, *Studia Iranica* 15 (1986): 249-256.

19 Q. Kurdojev 1955 *Kritika Oshibochnykh Vzglyadov na Kurdskiy Yazyk (Kürt Diline İlişkin Hatalı Görüşlerin Eleştirisi)*. *Kratkiye Soobshcheniya Instituta* XII: 43-61. Stalin'in 1950 tarihli *Marksizm ve Dilbilimdeki Sorunlar* adlı eserinin İngilizce çevirisine <http://www.marxists.org/reference/archive/stalin/works/1950/jun/20.htm> adresinden ulaşabilirsiniz.

20 Bkz. Cewarî, Firîda Hecî (2007) *Hecîyê Cindî, Jiyan û Kar*, Yerevan: Wesanxana “Asoxîk”.

kadrosuna girdi. Celîl, 1963'ten 1993'e kadar Bilimler Akademisi'ndeki Kürt Çalışmaları Bölümüne başkanlık etti. 1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Avusturya'ya göç etti.²¹

Margaret Rudenko'nun (1928-1977) çalıştığı yer de Leningrad Kürdoloji kürsüsüydü. Genel anlamda Kürtlerin ulusal destanı olarak görülen Ehmedê Xanî'nin *Mem û Zîn*'inin ilk (ve şimdiye kadarki tek) eleştirel baskısı, Melayê Batê'nin *Zembîlfiroş*'u²², Feqîyê Teyran'ın *Şêxê Sen'an*'ı ve Haris Bitlîsî'nin *Leyla û Mecnûn*'u gibi klasik Kürt edebiyatının folklorik biçimli ürünlerinin yanı sıra Jaba'nın isteği üzerine yazılmış Mahmud Bayazidî'nin *Adat û Rusûmatnameyê Ekradiye* (Kürtlerin örf ve adetleri üzerine mektuptur) gibi eserleri yayınladı. Ayrıca ölümünden sonra kendisinin hazırlamış olduğu Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan'daki Êzidîler arasında yapılan saha çalışmasına dayanan sözlü Êzidî ağıtlarının bir transkripsiyonu yayınlandı.²³

1991'de Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla birlikte, bu sefer ideolojik değil ekonomik nedenlerle Kafkasya'daki milliyetçi yayılma ortaya çıktı. 1992'de Lâçin, Ermeni güçleri tarafından işgal edildi ve oradaki Kürtler, oldukça kısa ömürlü bir macera olan "Lâçin Kürt Cumhuriyeti"ni ilan ettiler. Ancak Ermenistan ile tek taraflı bağımsızlık ilan eden Dağlık Karabağ Cumhuriyeti arasında hayatı bir koridor olan Lâçin, halen sıkı bir şekilde Ermeni güçlerin kontrolünde bulunmaktadır.²⁴ Kürt araştırmaları Rusya'da ise şu anda Petersburg'da Rusya Bilimler Akademisi olarak adlandırılan yerde, özellikle Sorani ve Hewrami lehçelerine odaklanan dilbilimci Zare Aliyevna Yusupova'nın (1934 doğumlu) öncülüğün-

21 Bkz. Dzhali, Ordikhane and Dzhali, Dzhali (1972) Kurdskiye Poslovitsy i Pogovorki. Na Kurdskom i Russkom Yazykakh, Moskva: Glavnaya Redaktsiya Vostochnoy Literatury. Ayrıca bkz. Celîl, Celîlê (1985) *Jiyana Rewsenbîrî û Sîyasî ya Kurdan (di Dawîya Sedsala 19'a û Destpêka Sedsala 20'a de)*, Uppsala: Jina Nû. Celîl, Celîlê and Celîl, Ordixanê (1994) *Destanên Kurdî*, İstanbul: Zêl Yayınları. Celîl, Celîlê, et al. (1998) *Yeni ve Yakın Çağda Kürt Siyaset Tarihi*, İstanbul: Peri Yayınları.

22 *Zembîlfiroş* destanı birçok sözlü varyantının yanı sıra bazı sözlü varyantlara da sahiptir (Feqîyê Teyran, Miradixanê Bazidî, Melayê Batê). Aleksandr Jaba derlediği Kürtçe el yazmaları arasında yer alan varyantı Melayê Batê'ye atfetmektedir -ed.

23 M.B. Rudenko, *Mam u-Zîn / Ahmed Xânî; Tekst Kritik, Tağama u-Pîşxabar M.B Rudenko* (Moscow: Akademiya Nauka 1962); *Nravy i Obychai Kurdov: Kurdskiy Tekst s Russkim Perevodom / Mela Machmud Bajazidi; Perevod, Predisl. i Primech.* M.B. Rudenko (Moskva : Izd-vo Vostochnoy Lit. 1963).; *Kurdskiye Narodnyye Skazki* (Kurdish National Tales), Akademiya Nauk SSSR. Institut Vostokovedeniya 1970.; *Kurdskeya Obryadovaya Poeziya* (Kurdish Poetry of Lamentation). Moscow: Akademiya Nauk 1982. Rudenko'nun öğrencisi Musaelyan bu tür edisyon faaliyetlerine devam etti. Bkz.; Musaelyan, Zh S. (1983) *Zhambyl'frosh. Kurdskeya Poema i yeye Fol'klornyye Versii. Kriticheskiy Tekst, Perevod, Primechaniya, Predisloviye, Prilozheniye Zh.S. Musaelyan*, Moskva: Izdatel'stvo "Nauk".

24 Laçin, 1 Aralık 2020 tarihinden itibaren Azerbaycan'a bağlı güçlerin hakimiyetine geçmiştir. (ç.n.)

de devam etmektedir.²⁵ Ancak, Sovyetler Birliği'nin yıkılmasından bu yana Kürt araştırmalarının sayıca azaldığı görülmektedir. Şarkiyat Enstitüsü'nün 2005 yılında yeniden organize edilmesiyle birlikte Kürdoloji kürsüsü O.F. Akımuşkin başkanlığındaki Yakın Doğu bölümüne dâhil edildi.²⁶

Sovyet Kürdolojisinin bazı genel özellikleri göze çarpmaktadır. Daha önceleri belirtilen bir özellik, araştırma konularının seçiminde siyasi veya ideolojik faktörlerin etkisidir. Bu nedenle, Landau (1975: 195),²⁷ Kürtler üzerine yapılan Sovyet araştırmaları arasında siyasal çalışmaların bulunmadığına dikkat çeker. Benzer şekilde, Alexandre Bennigsen de etnografya ve çağdaş tarih üzerine nispeten az sayıda çalışma olduğunu gözlemler. Etnografik araştırmaların eksik olmasının sebebi, kısmen Irak veya İran'da saha araştırması yürütmek için izin almanın verdiği zorluktur. Landau'ya göre son dönemde baş gösteren siyasi ve tarihsel meselelere dair bu göreceli ilgisizlik, Sovyet yetkililerin siyasi müttefiklerini küstürmeme arzusundan kaynaklanıyor olabilir.

Dilbilimde, lehçe ve tarihî dilbilgisi çalışmaları belirgin bir biçimde çalışma yürütülen alanlar olmuştur. Sovyetlerdeki Kürt edebiyatı araştırmaları, yazılı metinlerden ziyade – ki bu metinler toplantılarda dinletilmek veya medreselerde okutulmak için tasarlanmış yüksek zümre edebiyatı olarak gösterilebilecek eserlerdi- sözlü geleneğin ürünleri üzerine yönelme eğilimi göstermekteydi. Ayrıca, klasik Kürt edebiyatının metinleri tartışıldığında bu tartışma, daha kalıtsal veya bölgesel terimlerden ziyade örneğin geniş bir İslam, Fars veya İran edebiyatı bağlamında yapılmaktaydı. O yüzden Margaret Rudenko'nun 1955 tarihli Ehmedê Xanî'nin *Mem û Zîn*'inin (1695) eleştirel bir metin baskısı olan tezi, önemli ölçüde *Pamyatniki Literatury Narodov Vostoka (Doğu Halklarının Edebî Eserleri)* adlı serisinde yayımlandı.

Hem yüksek zümre edebiyat hem de sözlü folklorik geleneklere ilişkin tüm bu çalışmaların tipik özelliği yapısal, biçimsel boyutlara odaklanma ve icra edilmiş biçimlerine karşı dikkat eksikliğidir. Önemli ölçüde, Rudenko'nun *Kurdskiye Narodnyye Skazki (Kürt halk hikâyeleri)* eki, içerdiği Kürt halk masallarındaki

25 Prof. Dr. Zare Aliyevna Yusupova, Şubat 2022'de yaşamını yitirmiştir. (ç.n.)

26 Bkz. http://kurdica.orientalstudies.ru/eng/index.php?option=com_content&task=view&id=196&Itemid=86 (Son Erişim Tarihi: 17 Kasım 2009). Post-Sovyet geleneği içindeki Rus akademisyenlerin son büyük çabaları, Kürt tarihi üzerine iki ortak çalışmayla neticelenmiştir. Bkz.; Sherko Mixoyî (Sh. Mgoj): *Sovremennyy Kurdistan. Problemy Natsional'nogo Dvizheniya, Moskva: Kurdskiy Nauchno-Prosvetil'skiy Tsent / Navenda Lêkolînên Kurdî*, 1995 and Lazarev, M. S. and Mgoj, Sh X. (ed.) (1999) *Istoriya Kurdistana*, Moskva.; Türkçe'ye *Kürdistan Tarihi* olarak çevrildi. Avesta Kitap 2007.

27 Jacob M. Landau, "The Kurds in Some Soviet Works", *Middle Eastern Studies*, Vol. 11, no. 2 (1975): 195–98. (ç.n.)

motiflerin konularının tipolojik bir analizini verir. Arka planında V.Y. Propp'un morfolojik yaklaşımını ve diğer karşılaştırılabilir biçimci veya yapısalcı yöntemleri önermektedir. Anlatım veya icra yönü fazla ilgi görmemiştir. Bu nedenle tespit edebildiğim kadarıyla, yerel bir ozan veya dengbêj tarafından icra edilen bir müzik etkinliği olarak halk masallarının ve diğer şiir biçimlerinin kıraat edilmesi hakkında ayrıntılı bir Rusça çalışma ortaya çıkmamıştır.

İcra edilme şekline ilişkin bu biçimci ilgisizliğin eleştirisi ayrı bir "Doğulu halk" olarak Kürtlerin sözlü ve yazılı edebiyatının milliyetçi ve karşılaştırmalı olarak yeniden oluşturulmasına tekabül etmektedir. Bu nedenle Ehmedê Xanî'nin *Mem û Zîn* şiiri, daha geniş bir Farsça mesnevi şiir geleneğinden ziyade, sürekli olarak ulusal destanlar bağlamında ele alınır. Zaten 1938'de Orbeli, Xanî'nin şiirini Gürcü ulusal destanı olarak gösterilen Şota Rustaveli'nin *Kaplan Postlu Şövalye (Veph'istq'aosani)* adlı eseriyle ilişkilendirmekteydi. Persler için Firdevsi ve Gürcüler için Rustaveli nasılsa Xanî de Kürtlerin ulusal şairi olarak ayrıntılı şekilde ortaya konulmaktaydı.²⁸ Xanî'nin destanını ulusal destanlar ile karşılaştıran bir çerçeve içinde ele almak mantıklı olsa da bu çerçeve aslında Xanî'nin şiirinin XIX. yüzyılın sonlarında milliyetçi bir yeniden değerlendirilmesini yansıtmaktadır. Geç Osmanlı dönemiyle birlikte Hecî Qadirê Koyî gibi yazarların yüceltmesiyle *Mem û Zîn*, Kürt milli destanı statüsüne erişmiştir. Sonuç olarak, bu yeniden okuma biçimi Xanî'nin diğer modern öncesi Doğu edebiyatıyla olan bağının öneminin azalmasına yol açtı. Özellikle de Xanî'nin kendisine model olarak aldığı açıkça bahsettiği klasik Farsça mesnevi şiir geleneğiyle bağı görmezden geldi.

Hem halk masallarına hem de ulusal destanlara yönelik tarihsel-etimolojik bir yaklaşımdan ziyade bu biçimci ve karşılaştırmalı yaklaşım, Vladimir Propp'un masal morfolojisi gibi tipik Sovyet biçimci ve yapısalcı yaklaşımlarından esinlenmiş olabilir. Ancak henüz bu iddiayı destekleyecek herhangi bir somut kanıt bulamadım. Kürtçeyle ilgili Yafetik hipotezlerin kabul görmesi ve sönümlenmesi, açıkça Stalin'in değişen politikalarını (veya kaprislerini) yansıtıyor. Sovyet Kürdolojisinin diğer özellikleri, doğrudan iç ve uluslararası ilişkiler politikası ile açıklanamaz. Böylelikle, Kürt kültürünün İslami boyutlarına yönelik bu sürekli ve kayda değer dikkate almama, sıklıkla bariz din karşıtı tutumla bir arada var olmuştur. İslami ilimlere, daha ortodoks ya da köktenci Sufi tarikatlara yönelik bu göreceli ilgisizliğin nedeni, şüphesiz Sovyet bilim insanları arasındaki genel bir din karşıtı tutumdur. Erebe Şemo'nun gençliğinde tanık olduğu tasavvufi pratiklere ilişkin otobiyografik anlatımını din karşıtı Ateist dergisinde yayımla-

28 Kurdoev (1983: 107)'den alıntılanmıştır.

masının bir anlamı vardı.²⁹ Bu tutum, 1930'larda özellikle Sovyet Ermenistan'ında, Sünni Müslüman kökenli Kürtler ile Kürtçe konuşan ancak farklı bir dine sahip olan Êzidîler arasındaki ayrımı pekiştirmeye yönelik girişimlerle desteklendi. Dikkat edilmesi gereken bir başka husus, laik ve milliyetçi Kürtler arasında popüler olan Êzidîlerin Zerdüşî olduğu ve dolayısıyla Kürtlerin geçmişte bağlı olduğu iddia edilen İran dinini sürdürdüğüne ilişkin teori, Sovyetler Birliği'nde pek de kıymet görmemiştir. Sonuç olarak, Kafkasya'da Halidiyye hareketinin daha sonraki gelişimiyle açık bir ilgisi olmasına rağmen Kürt kökenli önde gelen Sufi reformcu Mevlana Halid-i Nakşibendî (1779-1827) konusunda Çarlık ve Sovyet Kürdolojisinde dikkate değer bir eksiklik var.³⁰ Bu, zamanın siyasi hassasiyetlerini yansıtır olabilir. Şeyh Said'in 1925'teki direnişinin bastırılmasının ardından önemli sayıda Halidî Sufi yeni Türkiye Cumhuriyeti'nden kaçmıştı ve bunların birçoğu 1930'larda Stalin'in emriyle Kazakistan'a sürülmüştü.

Bununla birlikte, Sovyet Kürdolojisinde genel bir İslam karşıtı ön yargıdan bahsetmek belki de abartı olur. Muvazenesizlik, örneğin Lenin'in ve Stalin'in din karşıtı politikaları veya geçmişten kaynaklanan İslam'ın (ve özellikle Sufizm'in) genel Sovyet temsilleri gibi ideolojik bir bağlam içerisinde basite indirgenemez. Yukarıda bahsedildiği gibi folklorizasyondaki ilk adımlar ve Kürtlerin İslam'dan arındırılması meselesi, XIX. yüzyılın sonlarında çalışan Sovyet öncesi bilim insanları tarafından zaten ortaya konmaktaydı.

Yukarıda bahsedilen folklorizasyonla birleştiğinde, İslamî meselelere olan bu ilgi eksikliğinin, modern öncesi Kürt dini incelemelerinin sistematik bir şekilde küçümsemesine veya ihmal edilmesine yol açtığını öne sürüyorum. Bu nedenle, Elîyê Teremaxî'nin Serfa Kurmanci (Kürtçe Morfoloji) eseri gibi modern öncesi Kürt din bilginlerinin erken dönem çalışmaları, her ne kadar Jaba ve bilgi kaynağı Mahmud Bayazidî tarafından 1860 civarında kayda geçirilse de, 1971'e kadar yayınlanmamış ve bu tarihte yayımlandığında ise Moskova veya Leningrad'da değil, Bağdat'ta yayınlanmıştır.³¹ Teremaxî'nin dilbilgisi, yalnızca Kürt nesrinin en eski örneği olduğu için değil, aynı zamanda Kürtçenin dilbilgisi yapısı üzerine korunmuş en eski yorumları içermesi bakımından ilgi çekicidir. Ancak Jaba tarafından toplanan materyalleri yayınlamaktan sorumlu komisyon, bu metni "ikincil öneme sahip" görmüş ve manidar bir şekilde basmayı reddetmiştir.³²

29 E. Şemo 1930 *Kurdskiye Dervishi, Ateist* no. 59 (Aralık 1930): 41-46.

30 Kafkasya'daki Halidiyye hareketi için bkz.; Kemper, *The North Caucasian Khalidiyya and Muridism: Historiographical Problems. Journal for the History of Sufism* 5 (2006), 111-126.

31 Elî Teremaxî, *Destûrê Zimanê Erebi bi Kurdî* (Kürtçe Arapça Dil Kuralları), ed. M. Xeznedar; Bağdat: Dâr al-zi/amân 1971.

32 Jaba (1860: vii).

Irak'taki Kürt Çalışmalarının Sovyet Soy Kütüğü

Sovyet Kürdolojisi, Soğuk Savaş boyunca önemli bir uluslararası role sahipti. Uluslararası arenadaki etkileşim, Kürt öğrencilerin yurt dışından en önemlisi devrim sonrası Irak'tan gelmeye başlamasıyla ivme kazandı. Yukarıda belirtildiği gibi, 1961'de Kurdojev, Orbeli tarafından kurulan Kürdoloji kürsüsünün başkanı olmuştur. 1960'ların başından itibaren bu merkez yalnızca Sovyet Ermenistan Cumhuriyeti'nde değil, aynı zamanda 1958 devriminde İngiliz yanlısı monarşinin devrildiği, General Abdülkerim Kasım tarafından devrimci ve Sovyet yanlısı bir cumhuriyetin kurulduğu Irak'ta da bazı Kürt öğrencileri kendine çekti. Sonuç olarak Irak-Sovyet ilişkilerinin ilerlemesi ve Irak'taki Kürt sorununun barışçıl çözümü açısından yeni bir umudun doğması, Bağdat hükümeti ile Mela Mistefa Barzanî liderliğindeki Kürdistan Demokrat Partisi arasında imzalanan 1959 antlaşmasına da yansdı. 1960 yılında birinci nesil Iraklı öğrenciler, yükseköğrenim için Sovyetler Birliği'ne gönderildi. Bu öğrenciler arasında Irak'ta Kürt araştırmaları alanında önemli bir etkiye sahip olan birkaç Kürt de vardı. Bunlardan en etkilileri kuşkusuz İzzeddin Mustafa Resul (1931-2019) ve Marûf Xeznedar'dır (1930-2010).³³ Xeznedar, belki de Sovyetler Birliği'nde öğrenim görmüş en etkili Iraklı Kürt öğrencidir. 1961'de Kurdojev ile çalışmak için Leningrad'a gitti. 1967'de tezi Rusça olarak yayınlandı. Tez çalışmasında modern Kürt edebiyatında sınıf mücadelesi ve ulusal kurtuluş olgularını ele aldı. Daha sonra bir dizi Kürt akademisinin başkanlığını yaptı ve birçoğu lise eğitiminde de kullanılan çok sayıda eser yazdı.

İzzeddin Mustafa Resul ise başından beri Irak Komünist Partisi'nde aktifti. Aktarılanlara göre Kürt bölümünün editörlüğünü yaptığı ICP gazetesinde Kürt kültürü ve siyasetiyle ilgili tüm yazıları tek başına yazdı. Resul, 1963'te doktoraasını Bakü Üniversitesi'nde *Kürt Edebiyatında Realizm Üzerine* adlı tezi ile aldı. Ehmedê Xanî'nin 1975'te Arapça olarak yayınlanan *Mem û Zîn* adlı kitabını 1977 yılında Rusçaya çevirerek Moskova Bilimler Akademisi Doğu Dilleri Enstitüsü'nde doctor of science³⁴ derecesi kazandı. Bu çalışma, Xanî'nin kelimenin tam anlamıyla laik - hatta Marksist - bir filozof olarak modernist yanını göstermektedir. Daha sonraki yıllarda Resul, Bağdat'taki Kürt Akademisi'nin başına geçecek ve sonunda Marûf Xeznedar'ı buradaki görevinden alacaktı.

Bağdat ve Süleymaniye üniversitelerinde yeni kurulan Kürtçe bölümlerde, Kürt Akademisi'nde Sovyet eğitilmiş ve Marksist tandanslı akademisyenlerin

33 Bu kuşağa ilişkin biyografik bilgilerim çoğunlukla İzzeddin Mustafa Resul ile Ekim 1992 ve Marûf Xeznedar ile Temmuz 2009'da Erbil'de yapılan görüşmelere dayanmaktadır.

34 Doctor of science unvanı, birçok ülkede PhD ile aynı kullanıma sahiptir. Ancak kimi zaman post-doktora derecesini karşılamak için de kullanılmaktadır. (ç.n.)

baskınlığı bir önceki jenerasyondan farklılaşırken hızla kurumsallaşan yeni bir değişime işaret etmektedir. Bir önceki jenerasyon, aralarında önemli yere sahip olan edebiyat tarihçisi Alaeddin Seccadî ve dilbilimci Tevfik Vehbi gibi isimlerin dahil olduğu hücre-medrese çıkışlı Iraklı Kürt bilim insanlarından oluşuyordu.

Irak Kürdistanı'ndaki günümüz Kürdoloji araştırmalarının (Kürt dili ve edebiyatı eğitiminin) Sovyet ve Marksist arka plânı başlı başına bir makale konusudur. Burada, bu kurumsallaşmış öğrenme biçiminin Marksist ve Kürt-milliyetçi unsurlar arasında zor bir denge sergilediğini söylemekle yetinelim. Ayrıca, Irak bağlamında 1958'den itibaren birbirini izleyen rejimler -ki bu rejimlerin hepsi (özellikle de 1968'den sonra iktidara gelen Pan-Arap Baas Partisi) kendilerini devrimci ve Sovyetler Birliği'nin müttefiki olarak tanıtıyorlardı- Arap milliyetçiliğiyle uzlaşmayı özel bir ihtiyaç olarak görmüşlerdi. Bununla birlikte Marksist tonlu Kürt milliyetçiliği, kendisini Pehlevi İrani'nin milliyetçiliğine göre de konumlandırmak zorunda kaldı. Xeznedar, bu durumu dini temelde ele alır. Ekseriyette Sünnî olan Kürtler, Şiî olarak görülen Fars kültüründen ziyade Sünnî oldukları varsayılan Araplar ile daha fazla yakınlık kurmuş ve kültürel anlamda onların etkisine daha çok maruz kalmışlardır. Sovyetler Birliği'nde olduğu gibi Kürdoloji bilgisi de sık sık çatışmacı ve sert bir gruplaşmanın etkisinde kalmak zorunda kalmıştır.

İçselleştirilmiş Oryantalizm mi?

Sovyetler Birliği vatandaşı olan ya da Sovyetler Birliği'nde eğitim gören Kürtlerin ürettiği oryantalist bilgi, açık bir şekilde ideolojik olarak ya şekillendirilmiş ya da etki altında kalmıştır. Bunu bir "içselleştirilmiş" veya "oryantal" oryantalist vakası olarak reddetmek cazip görünmektedir. Bir başka ifadeyle anlatacak olursak, üretilen oryantalist bilginin yabancı bilimin çarpık kategorilerinin ve doktrinlerinin farkında olmadan veya kasıtlı olarak yeniden üretilmesini içermesi, -eğer buna boyun eğilmiyorsa - sömürgeci egemenlik ve emperyalist güç politikalarıyla ilişkilidir. 'İçselleştirilmiş oryantalistizm' kavramı ilk olarak Geraldine Heng ve Janadas Devan tarafından post-kolonyal Singapur bağlamında kullanılmış gibi görünmektedir.³⁵ Bildiğim kadarıyla kavram teorik olarak içeriklendirilmemiş. Ancak açık bir şekilde Marksist (ve belki daha spesifik olarak Gramscici) ideolojinin eleştirisinin yankılarını ve çağrışımlarını taşımaktadır. Daha spesifik olarak, "içselleştirilmiş oryantalistizm" kavramı; farkında olmadan veya eleştirmeden Batılı söylem ve kavramları kullanan Batılı olmayan aktörler

35 Geraldine Heng and Janadas Devan, 'State Fatherhood: The Politics of Nationalism, Sexuality, and Race in Singapore.', A. Parker a.o. (ed.) Nationalism and Sexualities (New York: Routledge 1992), pp. 343-364.

arasında kaçınılmaz olarak Batı'nın emperyalist kültürel hegemonyası ve yanlış bilincinin izlerinin var olduğunu ima eder. Benzer bir söylem, özellikle Arap dünyasıyla ilgilenen yazarlarda geçerlilik kazanmış gibi görünen “oryantal oryantizm” kavramıdır.³⁶ Bariz çekiciliğe rağmen, içselleştirilmiş veya oryantizm oryantizm nosyonu, hegemonik Batılı kavramların, değerlerin ve ideallerin salt pasif alıcısını ön plana çıkardığı için oldukça sorunludur. Bu nedenle, Batılı olmayan aktörlerin tümünün bağımsız veya özerk failler olarak görmeme ve Batı emperyalist ideolojisini gerçekte olduğundan daha yekpare, yaygın ve kaçınılmaz olarak sunma riskiyle karşı karşıyadır. XIX. yüzyılın Alman ve Rus deneyimleri, XX. yüzyılın Sovyet deneyimi ve Sovyet oryantizm bilginin üretilmesinde Kürtlerin oynadığı merkezî role daha sistematik bir odaklanma, oryantizmi emperyal hegemonya ile birlikte ele alan bu bütünlüklü bakış açısını önemli ölçüde karmaşıktırılmaktadır.

Sovyetler Birliği'nden emperyalist bir güç olarak bahsetmek veya Sovyet politikalarının daha genel olarak tebaa halklarının modernleşmesine ve kurtuluşuna yönelik olması nedeniyle Orta Asya ve Kafkasya'daki Sovyet rolünü sömürgeci karakter olarak tanımlamak ciddi bir basitleştirme değildir. Ancak, bu konuda daha çok merkezî olabilecek şey, sömürgeci ve İslam dünyasına ilişkin oryantizm söylemden ziyade, çeşitli Sovyet halklarının dillerinde veya lehçelerinde, folklorlarında ve ulusal destanlarında somutlaştırıldığı ve ifade edildiği şekliyle benzersiz ruha veya karaktere sahip olduğuna ilişkin dikkate değer ölçüde inatçı romantik ve milliyetçi fikirler olabilir. Kürtlerin ve şüphesiz diğer Sovyet hakların akademik çalışmalarını ve folklorizasyonlarını destekleyen, yabancı etkilerden arındırıldığı iddia edilen saf folklorik gelenekleri övmek, XIX. yüzyıl romantik ideolojilerinde ısrar etmektir. Bu folklorizasyon süreci, Kürtlerin ayrı bir halk veya ulus olarak temsil edilmesine katkı sağlamış olabilir. Ancak premodern ve erken modern dönemin kozmopolit ve çok dilli ortamının küçümsenmesini veya inkâr edilmesini de içeriyordu.

Sonuç

Kürdolojinin gelişimi için emperyal Rus ve Sovyet bilginlerinin önemi ve etkisini hesap etmek çok zordur. Kurdoev, “Eskiden İran araştırmalarının ikincil

36 “Oryantal Oryantalizm” nosyonu, herhangi bir teorik detaylandırma olmadan Muhammad Ali Khalidi'nin *Orientalisms in the Study of Islamic Philosophy, Radical Philosophy*, no. 135 (2006): 25-33 adlı eserinde özellikle ss. 29-31'de görülmektedir. Zimnen ya da açık bir şekilde, sömürgecilerin norm ve değerlerinin iddia edilen içselleştirilmesine ilişkin benzer argümanlar Khalid al-Rouayheb, *Before Homosexuality in the Arab World* (Chicago 2007) ve Joseph Massad, *Desiring Arabs* (Chicago 2008) gibi eserlerde yer almaktadır.

bir dalı olan Kürdoloji, oryantalizm ile birlikte özerk bir dal haline geldi” diyor (aktaran Bennigsen 1960: 530) ve gerçekten de bu Sovyet araştırmacıların çabaları sayesinde oldu. 1917 Devrimi’nden sonra Sovyet bilim insanları, Sovyetler’deki Müslüman halkların özgürleştirilmesine ve eğitilmesine yönelmekte daha cüretkâr oldular. Bununla birlikte Marksist düşüncenin anti-emperyalist boyutları, Sovyet Kürdolojisinde sınıf mücadelesi ve ulusal kurtuluşa kıyasla daha az görünür olmuştur. Bununla birlikte bazı Sovyet yazarları, sınıf bilincinden ziyade etnik veya ulusal kimliğe odaklanma gibi çeşitli sorunlu “burjuva” oryantalist kategorileri yeniden üretiyor gibi görünmektedir. En önemlisi, yukarıda tartıştığım gibi Rus dil araştırmaları Kürtlerin folklorizasyonunda etkili olmuştur. Folklorik geleneklere sistematik ilgi (ya da aşırı ilgi), sadece Arap, Türk, Ermeni ve diğer komşularla folklorik ortaklıklara değil, aynı zamanda Arap yüksek okuryazar kültürdeki ve Fars edebiyatındaki geçmişine de mal olacak biçimde bu folklorik öğelerin tamamen ve her zaman için bir şekilde Kürtçe ifa edildiklerini ya zımnen varsayıldı ya da açıkça ifade edildi. Klasik edebî metinlerin önemli eleştirel baskılarında bile, temalarının ve kelime dağarcığının çoğunu türetildikleri Farsça edebî gelenekten ziyade metinlerin ulusal önemi vurgulanarak Kürt edebiyatının milliyetçi okumasını yeniden üretme ve güçlendirme eğilimi söz konusuydu.

Rus ya da Sovyet orijinli “Kürdoloji” terimi, “Kürt araştırmalarından” farklı olarak yalnızca açık milliyetçi çağrışımlar taşımakla kalmaz, aynı zamanda emperyal Rus ve Sovyet bilim insanları tarafından gerçekleştirilen daha önceki folklorizasyon sürecini de yansıtır. Bununla birlikte milliyetçilik, diğer Müslüman ve gayrimüslim komşu halklarla daha geniş temasları kapsamaktan ziyade Kürtlerin kendi folkloru ve Kürtçenin konuşulan lehçeleri ile karakterize edilen, özelleştirilmiş bir Kürt ulusu veya halkının imajına yansdı. Ancak bu durumun kaynağını oryantalist temayüllerden ziyade romantik milliyetçiliğe borçlu olabilir. Bu kısmen, beşeri bilimlerdeki Fransız veya İngiliz geleneklerinden ziyade Alman geleneğine ve özellikle tarihsel-karşılaştırmalı dilbilimdeki Alman filolojik çalışmalarına daha geniş bir bilimsel borçluluğu yansıtır. Ne de olsa Kürtçeyi ayrı bir dil olarak ilk tanımlayanlar, Alman bilim insanları Rüdiger ve Pott’du. Kürtçe üzerine yapılan bazı Sovyet dil araştırmaları, Marr’ın ve Yafetik hipotezin geçici etkisinden ayrı olarak Alman geleneğindeki tarihsel dilbilgisi ve lehçe çalışmaları ile ilgilidir. Rudenko ve diğerlerinin çalışmalarında görülen folklör araştırmalarının daha tipik bir Rus özelliği ise, halk masallarını incelerken kökenden ziyade Propp’un ve diğerlerinin morfolojik yaklaşımının tercih edilmesidir.

Sovyet Kurdolojisinin bir diğer özelliği de Kürtler arasındaki İslami konuları dikkat çekecek derecede göz ardı etmesi, sıklıkla dinin sönümlenmesi ve

etnik-dinsel çeşitliliğin ortadan kalkmasını içeren ilerlemeci bir modernleşme biçimiyle birlikte var olan katı bir sekülerlik içinde olmasındır. İkinci özellik, Sovyetlerin daha sonraki ulus politikalarının bir hüsnükuruntusunu yansıtabilmektedir. Ancak ilki, Sovyet öncesi zamanlardan kalan bir miras gibi görünmektedir. Minorskiy'den itibaren Rusça (ve buna başka diller de eklenebilir) yapılan araştırmalar, Ehl-i Hak ve Yezidiler gibi çok önemli heterodoks gruplar bağlamında daha fazla dikkat etme eğilimindeydi. Sovyet döneminde bu temayül, bir dereceye kadar İslami dini eğitimi ve medrese kùltürünün küçümsenmesine yol açan folklor araştırmalarının baskınlığında yeniden üretildi. Sovyetler Birliği'nde yürütölen Kürdolojik alışma toplamını yalnızca Marr'ın Yafetik dil teorisi gibi politik olarak motive edilmiş akademik tarz tarafından bilimsel değer bir kenara bırakılan Marksist-Leninist ideolojinin bir ürünü olarak görme, haksız bir aşır basitleştirme olur. Aksine romantik milliyetçi önyargıları yeniden ürettiği ölçüde, daha genel olarak beşeri bilimlerin (özellikle dilbilimsel ve folklorik araştırmaların) sorunlu yönlerini yansıtır.³⁷

Oryantalist geleneksel tanımlar için bir başka güçlük ise hem yerel hem de yabancı Kürt aktörlerin Kürdolojik bilgi üretmede oynadığı önemli roldür. Kıscası, Sovyet Kürdolojisi deneyimi oryantalizm hakkında yaygın olarak kabul edilen görüşlerde önemli revizyonlara ve iyileştirmelere yol açabilir. Bilhassa, oryantalist bilginin oluşturulmasına yönelik çalışmalarda paylarına düşenden daha az dikkate alınan emperyal Rus ve devrimci Sovyet katkılara – en az Almanların katkıları kadar – daha fazla dikkat etmeye davet ediyor bizi.

Bu makalenin ilk şekli, teşekkür borç bilinerek kabul edilen *Kùltürel Yenilik ve Beşeri Bilimlerin Temelleri* konulu NWO³⁸ tarafından finanse edilen bir proje çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Nihai taslak, Wassenaar'daki Hollanda İleri Araştırmalar Enstitüsü'nün (NIAS) destek ve teşvik edici ortamından yararlanılarak yazılmıştır.

37 Daha geniş sorular için bkz.; R. Bauman & Ch. Briggs 2003 *Voices of Modernity: Language Ideologies and the Creation of Inequality*. Cambridge University Press.

38 NWO (Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek: Hollanda Araştırma Konseyi). (.n.)

Suhbetek bi Tara Mamedovayê ra

Mihemed Şarman

Deşifrasyon: **Serhed Serhedî**

Memedova: Ez zarokêki navmalî nebûm her tim li pey xeyal koka xwe bûm

Tara Mamadov'a hem bi rengê dengê xwe hem bi awaza xwe müzisyeneke berhamdar serkeftiye. Pişti ku ji Frenseyê vegeyriya li Sitenbolê cih bû, bi gotina xwe zêditir nêzi gele Kurd û musika Kurd bû. Heya nuha çendin album derxistiye bi sedan konsert daye. Me xwest di wê sohbetê de em portreyekî hem li ser rabirdûya Kurdeke soveyetê an qafqasan, nimûnyên jiyana rojane ya Kurdên wê dere hem jî li ser musika Tara Xanê çêbikin bo xwendevanên kovarê. Me ev suhbet bi nivîskê ji Tara re şand wê bi deng bersivand, helbet ji ber firqa deng û nivîsê me suhbet hinkî kin û kurt kir, hin hevok revîze kir. Lê me zêde dest neda teon û şêwaza Tara'yê. Lewre hunê jî bibinin ku Tara ligel müzikjeniya xwe xwe mirovek dilsoz, dildar, xweşsuhbete, hurguliyên zarakoniya xwe xeyalê xwe bi aweyekî vekiri daberkeriye. Ji ber deşifrasyonê jî bi taybetî sipasiyê xwe ji Serhed Serhedî re dikin.

Merhaba Tara. Kurdên bakurî, Kurdên sovyetê piranî bi saya dengbêjiyê û radyoya Êrivanê nas kirin û heta wê axiriyê jî agahiyên me yên di derbarê wan de kêmbûn. Ez li cem xwe dibêjim her tim hêmayê xeribiyê heye, herweha kilam û stranên wan, yên dilşewat/diltezîn in. Gava tu zarok bûyî di hişê te da yan jî xeyala te da bakur û kurdên bakur çawa bûn, xwêdiyê hêmayeke çawa bûn?

Kurdên bakur angò kurdên her çar parçeyên welêt, ji Radyoya Êrîvanê yan jî ji Asyaya Navîn gelek dengên dilşewat û çiyayî dibihîstin. Me tevan jî ji wê derê dengên kurdên dilşewat, yên ji welatê xwe dûr dibihîst. Zaroktiya min bi rastî jî wisa derbas bû. Yanî em bi xiyalekî bûn û em li welatekî xerîb çêbûn. Çawa welatekî xerîb mezin bûn, yanî gava kal-bavê me, kalkê me, pîrka me, hatine Êrîvana Jor, gava Stalîn ewana ber bi Asyaya Navîn bir; ewana şeş, hef, heşt salî bûne. Wan malbata xwe wenda kirine, herdu kalkê min jî; yê hêla dayîkê sê-çar birayên xwe, yê hêla bavê jî çar pênc xûşkên xwe, xalê xwe, meta xwe û xaltî xwe wenda kirine. Kalikekê min êfîm mezin bûye. Gava diya min behsa kalkê min ê Evdile dike mîna zarokeke biçûk, kelogirî dibe û digirî. Diya min bixwe jî êdî 75 salî ye Mîna keçeke biçûk, behsa bavê wê tê kirin digirî. Çima digirî, ji ber ku derd û kulên wî yên pîr mezin hebûne û jixwe naxwaze zêde behsê jî bike. Çima naxwaze behsê bike? Gava behsa xûşk û birayên kirine, ew bêdeng maye. Yanî kuleke wisa di dile wê da maye loma bêdeng dimîne. Çavê kalkên tim şil bû, yanî çavşil bû. Kalkê min ê dinê jî tim î çavşil, bi keder û bi kul bû. Ez neh salî bûm kalkê min çû rihmetê. Me êşa di çavên wan de, di dilên wana di dilê xwe da hîs kir. Çaxa em zarok bûn me nedizanî û me nikaribû xeyal bikira bê ka em ji çiyekî çawa hatine. Piştî em mezin bûn me fêm kir em ji cîhekî çawa hatine. Wan tim û tim behsa welêt dikirin. Behsa koçberiya xwe, wendabûnê, birçîbûnê, xelayê, tenêbûnê û hêsiriye dikirin. Yanî bêrikirineke ecêb bû bêrikirina wan, bêriya welêt, axê, qewmê. Kurdên li Asyaya Navîn wisa girêdayî welêt bûn ez nikarim wê binime ziman. Zaroktiya min da her tim behsa van dihatine kirin û ji min ra weku çîrokan dihat. Lê piştî em mezin bûn mixabin me fêm kir, me fêm kir ku ew çîrokên birîndariyê ne. Me fam kir ku ne çîrokên zarokan in, me fêm kir ku ne çîrokên pirtûkan in, ne yên ji ber xwe ve hatine nivîsînê ne ku dilê me bi wan bilerize û em pê wan şa bin yan jî xemgîn bibin. Em bi rastiye hisiyabûn û pirsan me çêbûbûn me dest bi lêkolîna van pirsan kir. Me dest fêmkirina wê hewarê kir. Vê wextekî min î dirêj hilda. Zaroktiya min di nava çend çandan da derbas bû, taybetî jî di nava çanda Rûsan û Kurdan de derbas bû. Mîna bihîst ka çawa dayîkên me kalikên me li ser wendayiyên xwe miriyên xwe digerin, digirî û min bihîst bê dengê jin û yên mêran bi hev ra bê çawa stranên mêraniyê digotin. Ev di ruhê me da wekî darekî tim û tim şîn bû. Her wiha çanda Rûsan ya Sovyeta Kevin klasîkên Rûsan yanî ramansên wan tiştên girîng bûn, bandora wê çandê li ser dengê min heye lê gava ez stranên xwe yên kurdî dibêjim, bandora zaroktiya min, dengbêjiyê, wan stranên kurdî yên bere pîr zêde ye. Zaroktiya min jî bi vî rengî bû. Hesreta wî welatî, wê axê tu car nehate ji bîr kirinê, kal û bavên me mixabin bi çavên şil ji vê dinyayê bar hiştin û çûn û ew bar ma li ser dilê me.

Tu dikarî hinekî behsa jiyana rojane ya beriya sîh û çil salî berê, ya kurdên wê derê bikî?

Helbet. Ya rastî ez dixwazim ji dil bibêjim di jiyana min da bextewarîya min a herî mezin zaroktiya min bû. Min eva paşê fêm kir. Yanî em zarokên bextewar bûn. Em zarok, wexta Sovyetê koça 93yan çêbû , çima bextewar bûn ? Ji ber ku em nava çanda xwe da mezin dibûn. Cînarên me hemû kurd bûn. Yanî piranî Kurd bûn, ji ber ku kurd kom dibûn û wekî koman dijîyan, dûrî hev nedijîyan daku hevdu biparêzin û xwe bihêz hîs bikin. Loma jî zarokatiya min pir şêrîn û pir delal bû. Heta wê roja qiyamet rabe ez ê bibêjim. Gava em ji xewê radibûn, ji ber ku dîya min mamoste bû diçû dibistanê, diya min e dinê, Seyranê û xaltiya min a Gulê em mezin dikirin. Em bi dengê wê şîyar dibûn. Digo, zarokno dê rabin, rabin min taştêya we hazir kirîye ! Em dengê wê yê kurdewar radibûn û me li ber bayê tûmanê wê kurdî kofîya wê jî li sere wê bû û di nav bexçe da diçû-dihat û wê darên sêva darên qeysîya av dida. Yanî tiştêkî ecêb bû, yanî me kurdên wê derê ji xwe re welatek ava kiribû û ji ber ku cografya Kirxistanê, ava wê, golên wê, çiyayên wê bona me mînanî yên Kurdistanê bûn. Ji xeynî sîstema Sovyetê niha fêm dikim ku li wir ziman û dibistan, jiyana kurdewarî ji ya welêt zêdetir bû . Ez derdiketim, em diçûne dibistanê û dema em ji dibistanê dihatin, em derdiketine kuçeyan, me tevî zarokan lîstokên curbicur dilîstin. Kuçeya me teji zarok bûn. Em nêzîkî 100-150î zarokên kurd dihatin ba hev. Zimanê me yî nava malê sedî sed kurdî bû. Ji alîkî bajêr, ji dawetekê dengê defekî dihat ji alîyê din yê bajêr jî dengê defeke din dihat. Me ji dengê def û zurneyê zanibû bê awayê şahîyê çî ye, me zanibû def, defa kîş eşîrê ye. Eşîra Birûkîya, eşîra Celalîya, eşîra Qolayîya, eşîra Nasoyîya... Yanî eşîratî jî hebû lê çawa bêjim ne wekî yên vê derê. Pir xweşik bû a rast. Me ji dengê zengilan ji dengê zurnê ji dengê defê pê derdixist ka dawet e, dengê şingirêdanê ye û ji qêrînekê dizanibû li ku derê çî bûye. Çiya mezin nebûn yanî pir mezin nebûn mîna yên Dersimê bûn, me dengê hevdu dibîhîst. Bibîya qiyamet jî me dengê hevdu dibîhîst bibîya cînet jî me dengê hevdu dibîhîst. Em diçûne zozanan, em diçûn me kulîlk top dikirin me ji boy malên xwe li çiyê gûz top dikirin me fêkî top dikirin baden û findiq û fistiq top dikirin. Em di nava bostanan da radibûn-rûdiniştin, radibûn-radizan. Em bi malbatî dihatin-diçûne ba hev. Tiştêkî wisa bû, bi rastî ez gelek deverên welêt geriyam lê min ew zaroktiya kurdewar ku min jîyan kir mixabin vê derê pir kêmtir. Ez ji bonê gelê xwe sîncdar nakim, em dizanin bê çima wisa bûye. Loma jî zaroktiyeke bi vî rengî pir xweş di bîra min da maye. Eva çendîn çend sal in ez neçûme Kirgizîstanê. Her çaxa radizem baxçeyê mala bavê min tê bîra min. Baxçeyê mala bavê min ê ku ez strana xwe ya bi navê “Xewna Giran” da jî behsê dikim, ‘nezerî ket mîna darên bexçê mala min lo’ yanî wekî hestên min ku bi destên me destên kal û bavên me hatibûn çêkirin, têne xewna min herwiha

dendikên qeysîyan têne xewna min bê me çawa ew dişkênadin, me ji wan ji xwe ra gerdan çêdikirin. Wê ti car bîra min neçe û xeyala min a herî mezin e, ez ê demek pir nêz da herim wî cîyî, ez ê herim mala xwe bibînim. Tê bîra min pir zehmetî Ji hebûn. Zehmetîyên ekonomîk hebûn, tiştên dinêna hebûn lê millet pir bextewar bû. Kesekî derdê xwe nedigot. Jinên me, dayika min, yek ji wan jinên xandî bû, universîte xilas kiribû diçû dibistanê dihat. Gava dîya min diçû dibistanê hinek jinên me derdiketin kuçeyê û wusa li palê -ciyekî bilind nebû, dirûniştin, diaxivîn heta êvarê. Zivistana em derdiketin, me xwe tevê zarokan dişiqitand û zarokên kurd, zarokên Rûs, Ecem, bi hev ra bûn. Em dişimitîn. Me heta êvarê dileyîst. Em dihatin malê û tu kesê zirar nedida me. Zaroktiya min heta 1993an bi vî rengî derbas bû, bi çavê zarokekê.

Navbera we û gelên din çawa bû, mînak navbera we û Ezeriyan, Rûsan, Ermeniyan... Wan bi çi çavî li kurdan dinihêrîn?

Qasî tê bîra min, ti ferqek di nava gelan de tunebû. Cînarên me yên Rûs hebûn, Ecem hebûn, Ermenî hebûn, Çeçen hebûn. Ji gelek milletan, Kirgiz hebûn. Gele gele cînarên me ji milletên din hebûn. Qasî tê bîra min tu kesî ji ti kesekî ra heqeret nekirîye, tu kesî ji hev re xeberên nexweş negotine. Qasî tê bîra min , heta sala 1993yan giş nava xweşiyê da jîyan. Me xwarin çêdikir yanî diya min xwarin çêdikir, min jî cînarê me re dibir, cînarên me yên Rûs jî ji me re dianîn. Gelek bûkên Kurdan ji Êrîsan bûn çanda wan wisa bi çanda Kurdan re dibû yek. Ziman hîn dibûn. Ji me Kurdan bêhtir dibûn kurd wekî edetên bere bûktanî dikirin. Em bûne şahidê tiştên wisa jî. Yanî ev mesela zewacê pir zêde çenedibû. Ji ber ku Kurdan dixwastin xwe di ava xwe de biparêzin. Lê belê gava çêdibû jî bi vî rengî çêdibû. Milletê din re mesela dîya min di nav çanda Elegezê de mezinbibû. Em ê di nava belgefilmekê de dû û dirêj behsa wê bikin. Di nava çanda wê da hem grubên Kurd hem Rûs hem jî Kirxiz hebûn. Gişkan bi hev re karên hunerê dikirin. Ji bona wan yanî çanda me pir balkêş bû wan pir ji çanda me hez dikirin, ji dawetên Kurdan hez dikirin. Yanî êdî herkes hînî hev bûbû. Êdî wan jî qasî me fêm dikir bê ev dawet daweta kê ye, daweta kê nîn e. Qasî tê bîra min, wexta em zar bûn me tu caran haqaret ji miletekî din yê wextê Sovyetê nedît, wan haqaret li me nekirin. Di dibistana me de beşa zimanê kurdî jî hebû, ji aliyê dîya min va hatibû ava kirin. Me dikaribû perwerdeya zimanê kurdî hildaya. Yanî bi her awayî ez dikarim bêjim ku bîranînên xweş ji bi me ra mane.

Navberekî te di ropotarjekî de gazinên xwe li min kiribû û te gotibû tiştên li ser me têne gotin pir kêmin û yên heyî jî xelet in. Dixwazî hinekî jî behsa wan bikî?

Rast e em carekî bi hev re axivîbûn. Gelek kesan xwast li ser kurdên sovyetê belgefilman çêbikin, li ser wan hinek tiştan hîn bibin lê belê piraniya roportajan bi mêran re hatine kirinê. Jinên xwandevan, jinên xwandekar yên qasî mêran ked dane, heta hinek caran jin ji wan zêdetir xebitîne lê tu caran wan behsa xwe nekirine, ji ber ku gava mêr tiştêkî dikin, dixwazin pesnên wan werine dayîn dixwazin behsa wan bê kirin. Gava jinek nav wan da bihêz be tu caran navê wê nabêjin. Ji ber ku ya jinê wekî serkeftinekê nahesibînin. Ku Jinek li kêleka wan wekî wan karibe pêş va here û nav civakê de xwedî hurmet be... Li ser vê mijarê îsal ez û hevala xwe ya rojnamevan, hêja Şenay Kumus çûne Rûsyayê û me bi dîya min ra reportajeka pir berfireh kir. Me li ser mijarên me behsa wan kiriyê belgefilmek kişand. Gellek kesan keda dîya min bînpêş kirine û tiştên diya min kirinê yê xwe û li ser navê xwe belav kirine. Bi rastî zef dilê min êşiya. Min dît ya ku wê li vê jinê xwedî derbikeve, ez im û em jin in. Ê ez, keça wê me. Ez ji serî-binê çîroka wê dizanim keda wê dizanim û min bi çavê serê xwe dîtîye, ez naxwazim di nava dîrokê de keda diya min, keda jinên din li ser navê mêran were xwendin, gişkî dixin para xwe... Divê dîrok rast be, paqij be û wek xwe be bona em karibin wan ji xwe ra mînak bigirin, em karibin bi wan serbilind bibin. Di nava çîrokên kurdên sovyetê da ne tenê mêr hene, jin jî hene! Ê em ê behsa wan jinan bikin. Ez ê îro berfirehî behs nekim jixwe em ê di belgefilmê de derxine pêşîya temaşevanan, derxine pêşîya civatê, we rojnamevan û nivîskarên hêja.

Tu piştî demekê çûyî Fransayê, tu ji bo çi çû yî, hêviyen te çi bûn, te çi bi dest xist?

Em li gor qaydeyan, li ser esasekê mezin dibûn. Yanî divê keçik gelekî baş hînî şixulê malê bibin, keçik divê şermoke bin, giran bin, xwandinê da jî baş bin lê ew jî heta çikî, piştî divê ew keçik bizewice. Ez zaroka malê nîbûm. Min wekî xuşkên xwe bi bebekan ra nedileyîst. Çawa bibêjim karên malê re eleqedar nedibûm. Dîya min digeriya, dîya min diçû konferansan, kongreyan, festîvalan. Ji bona wan bi vî hawî bû. Loma jî min bi ya kesî nedikir ez ji mal direvîyam diçûma dawetan. Wextekî giş min digeriyan, ez derdiketime ser dikekê, min stran digot, xelqê berê min dida lê carna jî keyfa wan ji min ra dihat. Min li ser sahnayê stranên xwe digot, ez diçûme perwerdeya dansê. Ez di warê çandê de dibistanê de pir pir baş bûm û ez di festîvalan yan jî şahîyên (pêşbirkên) dibistanan de dihatine çêkirin da dibûme ya yekemîn. Zarokan, wexta dans dikirin, mûzîk çêdikirin wan ez teqlîd dikirim. Min bi zarokên kurîn ra komir top dikir-difrot, ji bona perê min bixwe çêbin û ez diçûm min li çiyê top kulîlk top dikir tevî wan zarokan. Yanî min tim dixwast ez wisa serbixwe bim. Çiqasî li tepa min bixistana jî, yanî bav-birayê (dikene) min filan dîsa jî bi kêr nedihat. Yanî ez wisa ji civatê dûr diçûm, min bi ya diya xwe dikir. Bawer im min tiştêkî pirr baş kiriyê û min dojote ser ya diya xwe. Piştî ku em hatine Rûsyayê, koçberî, tunebûn û tiştên din;

paşê li Yugoslavyê, navenda çanda kurdî vebû. Ez çûme wê derê û min du salan li wê derê perwerde dî û min gelek salan li wir dom kir. Li gelek cîyan da derketime li ser dikê, mesela li festîvalên Rûsyayê; tîyatro hebû, şano hebû ez li wir derdiketime li ser dike, zaroktiya min cûwaniya min bi vî rengî derbas bû. Xeyala min bû, min digot ez ê rojekê biçim Fransayê ji ber ku ev xeyal, xeyala dîya min jî bû. Dîya min pêk nehanî lê min pêk hanî. Di serî da gava ez çûme Fransayê bi rastî jî bo min zehmetiyên wê pirr bûn lê ez ji entegrasyonê re vekirî bûm, ez zarokeke wisa bûm, bi gelek çanda ra mezin bûbûm. Entegrebûn bona min ne zehmet bû. Ne asîmîle ha, entegrebûn. Yanî hînî civata dinê bibim, hînî çanda wan bibim, xwe bi wan bidim naskirin wan bixwe bidim naskirin. Demekî ez hinekî wisa mam lê piştî wê di nava Rûsan de xebitîm, ji civaka xwe qut bûm. Wê wextê min xwast ez bixwînim, ji bo ez li Fransayê hînî vazê bibim, min muzîsyenên li nav sûkan nas kir, bi rastî muzîsyenên pir baş bûn. Bo min bû rêyeka pir cuda. Min nêzîkî çend salan di soqaqan da bi wan ra stran got. Stranên Kurdî, lê tu kurdekî li min guhdar nekiribû, ew ên ez guhdarî dikirim hemû ecnebî bûn. Ez bi vî rengî hinekî bi îzolekirî hînî Frensî bûm, hînî mûzîka cazê bûm... Ez bi hunermendên kurd yên li Fransayê bûn re xebitîm. Û ez nişkêva xweberî ketime nav civaka xwe ya kurdan. Min fêhm kir bê ka min çiqas bêriya civata xwe kirîye, bêriya zimanê xwe, çanda xwe. Ji bona min bûbû derdekî giran, min dixwast ji wir herim, min dixwast ez werim û em neçine Rûsiyayê jî ji ber ku Rûsya ne Kirgîzîstan bû, êdî ew tiştêkî pir pir cuda bû. Min dixwast vegerim û bêm e cî-warên kal û bavê min timî behsê dikirin. Min dixwast ez werime wê derê û ez bi wan ra bibim yek, wan bibînim, wan nas bikim. Yanî sedema çûyîna min cudabûn bû. Êdî min dixwast wan sînorên ez di nav de bûm derbas bikim, min ji derbaskirina sînoran pir hez dikir. Yanî sînorên ku min xeyala wê dikir ev bû; yanî min digot gelo piştî vî çîyayî çî heye, min ev meraq dikir. Ez zarokeke wisa bûm min her tim meraq dikir. Min filmên wan temaşe dikir min strana Edîth Piaf guhdar dikir. Ji bona min pir enteresan bû. Yanî çûyîna min a Fransayê ji meraqa min bû. Min xeyala xwe, ya rastî ji bo herkesî jî xeyalek bû min ew pêk hanî. Bi rastî min gelek zehmetî dît, gelek zehmet tişt pêk hanîn. Ez tena serê xwe bûm û ez hîn bûm bi tena serê xwe bijîm, ez hîn bûm bi tena serê xwe bextewar bim, ez hînî cesaretê bûm û êdî neditirsiyam jî. Ji kuçeyan ji mirovan ji qerebalixê ji hînbûnê ji fêrbûnê neditirsiyam... Ez hînî wan tiştan bûm ji ber ku tim dilê me da tirsek hebû me jixwe bawer nedikir. Lê li Fransayê heval û dostên min ên Frensî yên mûzîsyen û gelek kesên din qinyat dane min wan ez bi min dane bawer kirin, ez bûme Tara. Ez bûm keçikeye serbixwe. Min bixwe perê xwe qezenç dikir. min bixwe dixwand û min tu carî jî ji tu kesî alîkarî hilneda. Min carekî xwast alîkariyê bigirim lê min ji wê derê jî alîkarî hilneda. Ji ber ku ez ji bona mirovên vê derê bêxwedî bûm. Lê min bixwe xwediyê xwe çêkir. Ez bûm xwediyê xwe. Hêdî hêdî

wan kesên li devdorê min bûn, dixwastin alîkariya min bikin hurmet li min girtin. Êdî wana stranên min guhdar dikirin, wan dixwastin bi min ra rabin-rûnin. Ji ber ku êdî zaroka kelecane ewa bê xweyî dixuya çû, zaroka hewl da û da pey xeyalên xwe hat. Nêrîna min meraqa min hêza min a bo civata kurd zêdetir bû.

Gava tu çûyî Fransayê, hem nêrîna te ya li şexsê te, hem ya li Kurdan, hem jî ya li welêt guherî yan na?

Min li Fransayê gelek kurdên welêt nas kirîye. Yê rojavayî, rojhilatî, başûrî û bakurî. Min gelek kes nas kir. Ez bi wan ra rabûm û rûniştim. Heta ez di nava wan de pîr baş hînî Tirkî jî bûm (dikene). Yanî tu cari nêrîna min neguherî. Ji ber ku mirovên min bixwe nas kirin, mirovên pîr baş bûn, delal bûn, hêja bûn, ji min hez dikirin û bi pêş ve çûna min şa dibûn. Nêrîna min neguherî ji ber ku êdî ew jî xerîb bûn, êdî ew jî ji welatê xwe dûr bûn, ji axa xwe dûr bûn. Lê meraqa wan qasî meraqa min pîr nebû. Fransa ji bona wan xilasî bû lê ji bona min derdek bû. Piştî wextekî êdî ez mezin bûm bala min ji Fransayê jî qut bû. Gava ez ketim nav civata xwe min fêhm kir ku êdî ez ê nikaribim li wir bijîm min got divê ez nêzîkî gelê xwe, nêzîkî axa kal û bavê xwe bim. Yanî ew hesta di min da ewqas pîr ew qas zêde bû, ez nikarim bînim ziman. Mîna min di starana xwe ya Axê da jî gotibû mirov nikare hinek tiştan bîne ziman. Gava min strana Lo Lawo çêkir (bi kurdekî ra) ez di nava kurdên bakurî de hatime nas kirin û paşê daxwazên konseran çêbûn, ez hatim. Dema ez cara yekemîn hatime Amedê, çokên min lerizîn. Ez çûme Bazîdê, çend rojan ji girîyan wisa dax dibûm. Yanî mîna ku perçe perçe bibim. Çawa kalkê min nekarîbû bihata, bigehîya axa xwe, wî çawa îro çiyayên vir, yê devdorê nedît, xwezî wî bidîta. Min gelek stranên xwe li axa kalkê xwe, dîya xwe, bavê xwe, xûşk û birayê xwe nivîsandine. Strana Axê jî ji wan e. Yanî ew meraqa min, li Fransayê hêj zêdetir bû. Û ji bona wê jî min êdî hêdî hêdî hişê xwe ji jîyana Fransayê dişûşt. Êdî ji bona min dawîya wê hatibû, min nedixwest jîyana xwe li wê derê bidomînim ango li Avrupayê bidomînim. Wê sîstema bûrokrasiyê, ez pir aciz kiribûm jixwe. Yanî ez bawerim ez ji sîsteman hez nakim (dikene). Jîyana sîstematîk hez nakim. Ez bawer im ez ji dozê hez dikim, ji gerê, ji meraqê hez dikim yanî ez însaneke wisa me loma min berê xwe da Tirkîyê.

Piştî tu ji Fransayê hatî, tu hatî bajarekî Tirkan ku lê gelek kurd dijîn, dixwazim tu hinekî jî behsa tecrubeyên xwe yê Stenbolê bikî?

Belê sala 2012an da hatime Tirkiyê. Gelek dost û hevalên min heta gelekana, piraniya wan ez dînikî dihesibandim. Min karta xwe 'oturum îznîya xwe' û her tiştên min Fransayê berhev kirine, salên ez xebitî me û min vergî daye wan... Yanî digotî min tu bê aqil î tu çawa dev ji vî tiştî berdidî, ji destê te da

zenginîyeke mezin heye, tu çawa dev jê berdidî, diçî! Min gohê xwe ker kir min gohê xwe li her kesî girt. Helbet ez hatim, çûm û ez hê zêdetir pê va hatime girêdan. Dibe ku ji bona we tişteke pirr enteresan nebe lê ji bona min pir pir enteresan bû. Gava ez di sokaxên Istenbolê da digeriyam, min ji gelek kafeyan dengê stranên kurdî dibihîst, axaftina kurdî... Sokaxên Amedê, ewan kevirên ku berîya hezar salî hebûn niha jî hene, ez ketime nav wê tarîxê ji bona min tişteki ecêp bû. Heta niha jî wisa ye. Gelek tiştên min aciz dikin min diêşînin û dilê min wekî dilê we hemîyan biêşînin hebin jî, ez nikarim bêjim ku ez poşman im. Ji ber ku ez nêzikî milletê xwe me. Û ez wisa fêm dikim ku hunermendek çiqas zor be, zehmet be jî divê nêzikê civata xwe be. Divê lê bijî, bibîne, derdê wan hîs bike, şahîya wan-şîna wan bibîne, psîkolojiya wan bizanibe, çîrokên wan guhdar bike, wan bi çavên xwe bibîne daku karibe ji dil mûzîka xwe çêbike. Divê ez di vê navberê da hevjinê xwe jî bi we bidim nas kirin. Hevjinê min digote min ez ê werim lê min gotê da na, tu neyê ez ê werim (dikene). Min gotê tişteki ku tu li vê derê bikî tuneye. Yanî ji bona min Fransa yan jî jîyana Avrupayê nedibû yanî ez bixwe jî nikaribûm li wir bimama. Û ez demokrasiya wê derê tu caran mezin nabînim. Ji ber ku min di nav da jîyan kiriye. Wexta ez li wir wekî karker dixebitîm, min gelek nebaşî dîtin. Gava ez nexweş ketim ez erdê mam yanî tenê wê çaxê hatin ez birime nexweşxanê. Yanî ji bona min hemû tişt na lê hinek tiş rihet bûn yanî ez wekî jinekê bi temamî nebe jî em dikarin bibêjin ez bi awayekî fîzîksel rehet bûm. Çawa bêjim, ez dikaribûm di sokaxan de bimeşiyama, keski tişteki ji min re nedigot. Lê jixwe azadî ne ew e, azadî tişteke din e. Yanî gelek hunermendên kurd li gelek civatên em li wê derê dijîn ji bo zimanê xwe ji bo çanda xwe dozeke bêhempa didin. Ev tişteki pir cuda ye. Lê ew tişt ne ji boy min bû yanî ez pê ra nebûm yek. Min pêk anî, ez entegre bûm, ez ketime nava wan da lê ez tim ne di tebaxa xwe da bûm, ne di bêşîka xwe da bûm. Min xwe wisa hîs dikir. Dibe ku ev karakterê min e dibe ku zaroktiya xwe da ez tim wisa bûme, min tu caran nexwastîye zêde li cîyekî bimînim. Lê min pir dixwast ez nêzikî civata xwe bim. Min pir dixwast xeyalê kalkê xwe pêk bînim û şûna wî dixwast lê bijî, bijîm. Ew tişt di koka me da heye û ez ber wê kokê çûm. Hevjinê min ji Bazîda Agiriyê ye. Yanî min bi wî re her tim bi kurdî xeberdaye, em kurdî keniyane, em bi zimanê xwe geriyane, henekê me bi kurdî bûn, girîyên me bi kurdî bûn. Vî tiştî ez pir bextewar kirim, ya rast ez mezin kirim. Ez bûme xwedî malbat ew jî ji bona min bû tişteki pir bêhempa. Ji ber ku evîn heye û hurmeta wî ji hunera min, jîyana min, dîroka min ra heye... Li vê derê gelek stranên nû welidîn, gelek melodiyên min welidîn. Demekê zêdetir min ji xwe re mûzîka alternatîf çêdikir. Mûzîka Alternatîf pop-folk çêdikir. Niha ez zêdetir wekî alternatîf ser folkê diçim lê di navberê da jî mûzîka xwe ya alternatîf, popê yan jî ya etnik çêdikim, dixuliqînim. Li ser vî esasî me, û jîyana min a Tirkîyê wiha dimeşe.

Em ji stenbolê ber bi bakurê kurdistanê werin. Îcar tu bi kurdekî bakurî ra zewicî yî û te li gelek bajarên kurdan konser pêşkêş kirin, wê demê te çi hîs kir ? Di hişê te de kurdên bakur çawa bûn û dema te ewana dîtin çi guherî, tu van herdu deman bidî ber hev dikarî bibêjî çi?

Helbet gelek tiştan xeyalên min şikandin. Ez li malbatên xwe gerîyam. Min hinek dîtin, hinek nedîtin. Min dît ku em pir ji hev cuda ne. Mîna zarên ne ji dê û bavekî. Em pir pir ji hev cuda ne. Mîna zarokên du xelqên cuda. Yanî min kela dilê xwe da, di dilê wan da nedît, min eşqa dilê xwe da, dilê wan da nedît, min ew bêrîkirina di dilê xwe da, di dilê wan da nedît. Lê ez tu carî jî neketim nav, min lêpirsîn ji wan nekir, min lêpirsîn ji dîrokê, sîstemê, ji wan sîstemên ev însanana kirîne vî halî kir. Loma jî gelek tiştên ku ez pê êşiyam hebûn. Herwiha em ewqasî hesreta welat bûn, wexta merivên mezin ji welêt bihata nava me, mîna Xwudayek hatibe cem me, bona me bi qîmet bûn. Yanî bi dil û can me rêz lê digirt. Tê bîra min gava yek bihata li cem me, mîna em cînetê bin li me dihat. Me wisa hîs dikir. Lê li vê derê sîstemê gelek tişt belav kirine nîrxên me bêqîmet kirine. Gelek nîrx êşandine. Mirof nav şer da, nav zilmê da, nava pevçûnan da, dirûtî û derewan da gelek êşiyana û şekil girtîne. Loma baweriya mirovan ji hev tune ye. Di nav hunera kurdî de mirov yekitiyekê nabîne. Her pêşdarazek 'onyargiyek' heye. Hêviya min ji alîkarî û piştgirî hebû, heviya min bona van tiştan pir mezin bû. Lê darê di bin wan da şikest lê ez careke din bêjim mirov birîndar dibe lê mirov ji koka xwe venaqete. Ji ber ku ew kok ne aîdê ti kesekê ye. Ew kok, koka min e (dikene). Ez ê tim li ser koka xwe bimînim. Ez nikarim bibim aîdê tu malê û tu kesekî. Em bi edetên kurdî mezin bûne, em bi çanda kurdî mezin bûne, em bixwe mezin bûne, em kurd in. Me şîrê dîya xwe ya kurd mêtîye loma heqê ti kesî tune li kurdbûna me bipirse. Carekî dostekî min ê hunermend gote min - min stranek çêkiribû tê bîra we, navê wê Xewna Giran bû- got welle ez mûzîkên wisa çênakim, mûzîkên wisa heznakim. Ez kurdeke ser xwe ra me, ez bi dilê xwe, rihê xwe kurd im loma jî mûzîka min kurdî ye. Yanî şeweya kurdîya klasîk dixwaze bibêje yan jî ya folklorîk. Bi ya min şeweya mûzîka wî folklorîk e. Lê gotinên wî ez pir êşandibûm. Yanî min bersiveke wiha dabûyê, min gotê ez ji te jî ji heft bavê te jî zêdetir kurd im, tu nikarî bi mûzîka min kurdbûna min binirxînî. Tu tenê belkî di nav mîletekî û çanda wan da mezin bûyî lê ez nava deh panzdeh mîletan da mezin bûm. Loma min rengê wan hilda ye loma tesîra wan rengan li ser dengê min heye, meriv pê dihise. Ez teqlîda hunera xelqê nakim, ez xwe dijîm û mûzîka xwe dikim. Heger ez tenê li ser folklorîk Kurdî bisekinim ez ê şîkê bi xwe bikim ji ber ku bi folklorîk kurdî ra folklorîk mîletên din tesîr li min kirine ev ne di destê min de ye. Lê belê awaza mûzîka kurdî di dilê min da ye. Yanî ev nayê wê wateyê ku melodyyên strana Xewna Giran, min çêkirîye, jixwe mûzîka modern e. Ji ber şeweyê stranên min, ez ne kurd im ? Yan jî ez bi qasî we kurd nîn im. Bawer bikin kurdîtiya ku

ez nav da mezin bûme belkî gelek mirov nikaribin xeyala wê jî bikin. Ser kurdîya yekudu divê em tu carî lêpîrsînan nekin. Ji ber ku ev ne heqê tu kesekî ye. Yê Kurdî nizanin û naaxifin jî yê ku zanin û diaxifin jî divê ji hev fêhm bikin bê çima yek dizane û naaxife, yek diaxife lê baş nizane. Divê em ji dinyayê jî fêhm bikin. Em nikarin îro di qalibekî de bimînin ji ber ku huner, mûzîk li ser medyaya civakî li ser platformên dijîtal belav dibin her kes wan dibîze her kes dibîne. Divê em mûzîka cîhanê jî guhdar bikin, divê em hinekî li ser rîtmên xwe bixebitin. Şêweyeke wisa bi kar bînin ku xelq jî me guhdar bike. Gelek hunermendên kurd êdî di vî warî de serdikevin. Eva serkeftinek e, ev serbilindîyek pir pir mezin e. Divê em keda wan xwedî derkevin, em qîmeta wan zanibin. Ew hunermendana bi saetan, bi rojan, bi mehan rûdinin saetekê li ser rîfekê, ser harmonîyekê dixebitin. Yanî her kes dikare stranên me yê gelerî hilde. Divê em hinek tiştan ji nû ve çêbikin. Ev nayê wê maneyê ku em ê tiştên din tiştên alternatîf çênekin, em wan hestan bi mûzîka cîhanê re nekin yek. Em çima di mûzîka xwe da cîyekê biçûk nedin no-tayeke Hindî, Efrîkî ? An jî çima em di mûzîka xwe da yekitîyê çênekin, têkiliya miletan, civatan çênekin? Ji bona ew jî me guhdar bikin, ji bona mûzîka me bala wan jî bikşîne. Mîsal mûzîka Efrîkî, Efrîkî ti caran ji rîtmên xwe nerevîn lê wana yekitîyê çêkir û ew kete dilê mirovahiyê hemû. Yanî divê em qelîteya mûzîkê bibînin, hêdî hêdî jê hez bikin. Ew jî bi me ve girêdayî ye. Gava em hîn tiştêkî dibin û pê va tî girêdan, piştî em bi tiştêkî din ra jî tî girêdan. Ew tişt me hîn tiştêkî dike, ya girîng ew e. Divê mirov naveroka wê saxlem çêbike. Yanî di vê mijarê de mirov hez dike gelek tiştan bibêje. Ez pênc zimanan dizanim, bi pênc zimanan diaxivim. Lê îro albumê min hemû kurdî ne. Çima kurdî ne ? Bi Rûsî, Fransî, Ermenî, Erebî bi gelek zimanan asta herî bilind da huner hatîye çêkirin. Zimanên azad in, welatên wan hene, televizyon wan radyoyên wan... Pêwîstiya wan bi me tune ye. Lê pêwîstiya kurdî bi me heye. Elbet ez li ser dikê bi zimanên din jî stran dibêjim wekî Frensî, Rûsî . Ji ber ku ew jî di nav rihê min de ne. Bi taybetî jî tenê ez zimanên diaxifim, wan nas dikim, rihê wan dizanim û dinyaya wan dizanim stranên xwe dibêjim. Lê praniya albumên min (stran) kurdî ne ez kurdî dibêjim. Loma pêwîstiya min bi zimanê min heye pêwîstiya zimanê min bi min heye. Ez herî zêde ji zimanê kurdî hez dikim, zimanê dîya min e, zimanekî birîndar e. Divê em wî şîn bikin, av bidin. Yanî bi awayê modern, klasik, folklorik, Rock, Jazz an jî opera.

Ez dixwazim li ser bîranîn û nêrînên kurdeke Kafkasan bisekinim, niyeta min ev e. Tu muzisyeneke hêja û berhamdar î, dema tu zar bûyî têkiliya te û mûzîka kurdî çawa bû, dikarî hema kurtasî behsê bikî?

Zaroktiya min hemû nav mûzîkê da derbas bû. Kalikê min bi nenîkên tiliya xwe mûzîk çêdikir û stran bi min dida gotinê. Tê bîra min stran jî evana bûn; ‘

Dêra sorê biçûk e lêlê lêlê' (distrê) û 'destê min î destê te de keçikê lê lê, gustîlka min destê te da delalê lê lê'... Evana stranên hanê yên gelerî bûn. Gelek kes carinan ji min ra dibêjin Tara, tu çima stranên gelerî nabêjî ? Pîrr li dengê te tê, tu çima naxî repertuara xwe ? Van demên dawiyê min gelek stranên gelerî têxiste nav repertuara xwe da. Wek Gulşêrînê, Govend, Were Gulê û Çavreş ji wê repertuarê ne. Ne ji bo popûlerbûnekê ez vî tiştî dikim. Ew perçeyek min î pîr mezin e. Ez bi strana xwe ya Dêra Sorê, birîndar im. Carna ez bi guhdarvan ra diaxivim tew hûn nizanin bê ez bi van stranên têm naskirinê. Yanî min bi van stranên dengê xwe veda, ez hatim naskirin. Lê di nava min da rihekî dinê jî hebû, min xwast ez vana ra bikim yek. Em bêjin stranên gelerî yên di nava dawetan de tene gotin, dema ez derdikevime sahneyan pîrî caran van stranana dibêjim. Min Strana Dêra Sorê pîr digot, Lo Berde, Ax Lê Wesê... Çima min ew stran hemû qeyd nekirin ji ber ku bala min li ser nivîsandinê bû. Yanî min dixwast ez hestên xwe binivîsim. Min pîr ji nivîsandinê hez dikir, ji xeyalkirinê. Ez di zaroktiya xwe de di dîrsa lîteratûrê de serkeftûbûm a rast min dixwast ez xwe biceribînim. Gelek salan min ji xwe bawer nedikir. Gava min Lo Lawo çêkir jî min ji xwe bawer nedikir. Hema min got ez ê binivîsim û bêjim. Yanî ez ê pey edebîyata gotin û felsefeyê nekevim. Yanî ez ê li pey gotina xwe bim. Ez wisa nêzîkî stranên xwe bûm û min heta niha jî wisa dewam kiriye. Carna ez hinek gotinan dinivîsim û gava edîtorên min dibêjin wiha binivîse, ez dibêjime wan da na ! Ez ji dîya xwe, kalikê xwe wisa hîn bûme. Min her tim wisa bihîstîye û ez ê wisa pêk bînim. Mînak dîya min dibêje 'seva çî' ez jî vê bikar tînim. Dîya min, pîrr baş kurdî dizane ew çawa bibêje ez jî wisa bikar tînim. Lîteratûr, edebîyata kurdî jî bo min pîr pîr girîng e. Lê zimanê civatê jî bo min pîr pîr girîng e. Loma jî ez bi zimanê dîya xwe helbestên xwe dinivîsînim stranên xwe dibêjim. Loma jî ez wextekî ji stranên gelerî dûr ketim. Neku ew di rihê min de nîn in, lê ez ê çîroka xwe binivîsînim. Min xwast ez behsa dîya xwe, zarokan, xuşk û birayê xwe bikim. Min ev çîrok jî ew melodîya ku ez pê mezin bûme re got. Em bibêjin înternasyonel e, belkî jî ya tevlihev e. Melodîyeke hem kurdî hem rûsî, hem romans hem jazzê, bi mûzîkeke alternatîf dibêjim. Wekî din ji bo min ne mimkûn bû ku min evana bi awayekî klasîk an jî folklorîk bigotana. Ez nava gelek çand û dangan da mezin bûme û ew dengana hemû di kerika gohê min da hene. Ez vî tiştî xerap hisap nakim. Eger ku dengê bi dengê te ra bibe yek, melodîyek ava dibe ê divê ew deng zêde bin jî. Eger dengê dengê te tepeser bike divê tu wî dengî ji xwe dûr bixî. Dengên min bihîstibûn/dibihîzim hatine ba hev û bûne melodîyên pîr bedew. Dengê gelek gelan, çandan, zimanan. Loma jî mûzîka min wekî şorbeyekê ye. Lê ew şorbeyekê pîr bi tam e (dikene). Senteza ez dixwazim çêbikim hêdî hêdî dirûnê.

Te ji çûyîna xwe ya Fransayê çî hevî dikir û tu çiqas gihiştî meqsed-mirazê xwe?

Çûyîna min ya Fransayê gelek tişt li min zêde kir helbet gelek tişt jî nivîşkanî man. Ez dikaribûm gelek tiştan fêr bibim. Mûzîsyenên dixwastin bi min re bixebitin hebûn ez bi wan ra bimama ez nizanîm wê çî bibûya. Dibe ku paş da jî bimama lê ez ji rêya xwe ya niha min daye ser, poşman nîn im. Tiştên min ji Fransayê hildan kete ser deng-reng ê min hene. Gere mirov di hunera xwe da ji dil be. Carinan tu dengeke din bixî nav hunera xwe, ew deng ji dil nayê gohê mirov. Divê mirov wê ra bibe yek. Loma jî divê mirov wek xwe be. Carna hinek kes mûzîka Rojavayî têdixine nava mûzîka xwe û wisa dihesibînin ku ser ketine, serkeftî ne lê ya min ne ew e. Ya ez dikim çî kêr çî zêde be, ez ew im; wekî Ciwan Haco. Hûn dibînin bê xelq çî qas ji wî hez dikin. Wî rîtm û enstrûmanên modern bikar anî û belkî jî di mûzîka kurdî de dengên modern cara ewil wî kar anî be. Me pir jê hez kir, ji ber ku ew wek xwe bû. Ne ji bo popûlîzmê ha ji bo hunerê... Bo min mamoste Şivan (Perwer) jî wisa ye û ez bi dengê Şivan Perwer mezin bûme. Ji bona min ser wî re ti kes nîn e, yanî Şivan Perwer zaroktiya min e. Min li zozanan li malê û hema li her derî timî dengî wî dibîhîst. Ê ez pir bextewar im ku ez û ew hevdu ji nêz ve nas dikin. Em bi dengê dengbêjan mezin bûn; bi dengê Şakiro, dengê dengbêjên din yê radyoya Êrîvane filan... Ew hêla me ya şikestî-xerîp bûn, ew birîn û kul û eşqa me bûn. Dengbêjî çîrok û dîroka me ye... Em ê bi motîfên rojane gotinên wan aranje bikin. Lê divê em bixwe jî bixuliqîn. Em nikarin tenê piştî xwe bidin tiştên heyî. Şakiro çîroka xwe got, Şivan Perwer ya xwe got, Ciwan Haco ya xwe got lê Tarayê çî dibêje ? Divê ez jî ya xwe bibêjim. Ez jî kesê wisa me dixwazim li pey xwe tiştêkî bihêlim. Ez ne tenê bo îro dijîm ez bo paşerojê jî dijîm û li gor wê hunera xwe pêşkêş dikim. Divê ez bo siberojê tiştêkî bihêlim û divê ev tişt kûr be û zaroka min pê serbilind be. Ez bi kiryarên dîya xwe serbilindim divê keça min jî bi kiryarên min serbilind bibe. Divê ez ji wê ra mîraseke pak bihêlim û ew jî ji min hilde û ji zarokê xwe ra bihêle. Nêrîna min hunerî bi vî rengî ye.

Çî ji kovara me ra çî jî ji Kurdan re Gotineke te hebe, kerem ke bibêje.

Gotina min ya dawî ev e, em ji hev hez bikin, hevdu neyêşînin. Jixwe derdê me pir giran e. Divê em bo hevdu pir humanîst bin. Ku me hevdu hez nekir dê tu kes jî ji me hez neke. Tenê hêzeke me heye ew jî hev-hezkirina me ye. Divê em li hevdu xwedî derkevin. Em karên hev du bi zîmanekî şêrîn rexne bikin. Ez hinek caran xwe gelekî tenê hîs dikim. Heçku di nava dinyayeke entîrikayî de dijîm, her kesek di derheqê kesêkî din de diaxive û divê em van tiştên gemarî ji dilê xwe biavêjin. Heke em li ser tiştên wiha bisekinin, mînak li ser medyaya civakî hevdu

reş bikin em ê wekî mêşekî bikevine nava xwarineke paqij, divê wisa nebe. Divê mirov motîvasyonê bide hunermendê xwe, sîyasetmedarê xwe, rojnamevanê xwe. Hêj em nebûne malbat. Heta em nebine malbat em ê nikaribin gelek tiştan pêk bînin. Bi rastî min êdî biryarek daye, êdî ez ê gazinan nekim. Ew ên dikin jî bira bikin ez ê ji xwe re bêdeng bimînim. Ez ê bi mûzîka xwe bersiva wan bidim. Dibe em hêsîr bin lê em pir bi hêz in. Em vê hêzê bikin yek em ê di sînemayê da jî serkevin, em ê stranên baş jî çêkin û em ê tiştên estefîktir çêbikin. Ev dinyaya han bi ticaretê va rê diçe, rê li pêşîya me girtiye lê em pir bi hêz in.

Sovyetler Birliği'nde Etnik Politikalar ve Rus-Kürt İlişkileri

Erkan Karabay

Giriş

2020 yılının son aylarında Kafkasya coğrafyası, Azerbaycan-Ermenistan geriliminin bir kez daha savaşa dönüşmesine tanıklık etti. Her iki devlet, "Dağlık Karabağ" olarak adlandırılan bu bölgenin tek hâkimi olabilmek için on binlerce askeri sahaya sürmekten geri durmadı. Aylarca süren savaş ve çatışma hali, Dağlık Karabağ'ın en büyük şehri olan şuşa'nın Azerbaycan kontrolüne geçmesinin akabinde, Rusya'nın arabuluculuğu sayesinde bir müzakere süreciyle son buldu. Bununla birlikte söz konusu bölgenin gelecekte yeni gerilim hatlarını barındırdığını söylemek de mümkündür. Dağlık Karabağ bölgesindeki gerilim ve savaş hali, bu bölgenin en eski sakinlerinden olan Kafkasya Kürtlerinin bir kez daha gündeme gelmesine de vesile oldu. Bölgenin etnik, dinsel, dilsel çok kimlikli yapısının bileşenlerinden biri olan Kürtler, 19. yüzyılın başından günümüze kadar cereyan eden bütün süreçlerden etkilenmiş; bu etki ise çoğu durumda egemen devletlerin politikalarının ortaya çıkardığı mağduriyetler biçiminde cereyan etmiştir. Azeri ve Ermeni devletlerinin tamamen işgal etmek istediği bu bölgenin tarihsel adlarından birinin "Kızıl Kürdistan" (Kurdistana Sor) olması, bölgedeki tarihsel ve politik çelişkilerin karmaşıklığını ve derinliğini de ortaya koymaktadır.

Kafkasya, Karadeniz ile Hazar Denizi'nin arasında bulunan coğrafyadır. Kafkas sıradağlarına ev sahipliği yapan bu bölgenin kuzey kısmı Rusya'nın toprakları iken, güneyi ise birçok ulus-devleti, özerk bölgeyi ve henüz adı üzerinde dahi uzlaşmaya varılamamış alanları kapsamaktadır. Kafkasya etnik haritasında Kürt, Türk, Slav, Gürcü, Azeri, Laz, Ermeni, Fars, Çeçen, İnguş, Oset, Abhaz, Adıgey ve daha pek çok etnik topluluk yer alır. Bu çok etnili fotoğrafın devamında; dinsel, dilsel ve kültürel olarak aynı düzeyde bir çokluk fotoğrafı bulunur. Kürtlerle ilgili literatürün en zayıf olduğu alanların başında Kafkasya olarak tabir edilen coğrafik bölgede yaşayan topluluklar gelmektedir. Kürtlerden söz edilen kaynakların hemen hepsinde bu etnik grubun yaşadığı coğrafyanın Türkiye, İran, Irak ve Suriye arasında paylaşılan topraklar olduğu biçiminde bir tanımlama yapılır. Ancak Türkiye ve İran'ın kuzey sınırlarından başlayarak Kafkasya içlerine doğru dağınık bir yerleşim gösteren Kürtler, bu bölgelerin otokton etnik topluluklarından birisi olarak yüzyıllardır buralarda yaşamlarını sürdürmektedir.

Bu makale, 1917 Ekim Devrimi'nden 1990'da Sovyetler Birliği'nin çözülüp dağılmasına kadar geçen tarihsel aralıkta "Sovyet Kürtleri"ne mercek tutmaktadır. Dolayısıyla bugün Rusya, Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan, Nahçıvan ve İran topraklarında yerleşik bulunan Kürtlere odaklanılacaktır. Sözü edilen ülkelerin yanı sıra Sovyetler Birliği tarafından Kafkasya'dan sürgün edilen ve bugün önemli miktarda Kürt diasporasının yaşadığı Kazakistan, Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Sibirya'da yaşayan Kürtler de bu analizin kapsamında yer alır. Böylesi bir analizin yapılabilmesi için gerekli literatür incelendiğinde karşımıza oldukça yetersiz bir bilgi evreni çıkmaktadır. Sovyet Kürtlerini ele alan çalışmaların büyük bir kısmı anı ve hatıra derlemelerinden oluşur. Bu eserler çoğunlukla yazarlarının kendi yaşam ve gözlemleriyle sınırlı ve sübjektif anlatımlar içermektedir. Bunların dışında kalan literatür ise çoğunlukla ideolojik tutumların öznelliğiyle yazılmış, tarihsel olay ve olguları tarafgir bir biçimde yorumlamaktadır. Yine farklı Kürt politik hareketleri ve bunlara mensup kimselerin Sovyetler'e dair yorumlarındaki öznellik, Sovyet-Kürt ilişkilerini anlama ve analiz etmede politik sübjektivizme içkin yorumlar olarak sunulmaktadır.

1) Sovyetler Birliği Öncesinde Rus-Kürt İlişkileri

20. yüzyılın ilk çeyreği, dünya ölçeğinde yaşanan büyük dönüşümlere sahne oldu. Kapitalist sistemin küresel düzeyde hegemonyasını pekiştirmesiyle sonuçlanan büyük ekonomik dönüşümlere, dağılan imparatorlukların toprakları üzerinde gelişen bölüşüm mücadeleleri ve kuruluşunu tamamlayan ulus-devletler eşlik etti. Avrupa ile Asya kıtalarını birleştiren coğrafyada yüzlerce yıldır hüküm

sürmüş iki kadim gelenek olan Çarlık Rusyası ve Osmanlı, birbirleriyle ve diğer komşularıyla yaptıkları sayısız savaşların ardından birbirine benzer bir gerileme, içten ve dıştan zayıflama durumunu yaşamaktadır. Birinci Emperyalist Bölüşüm Savaşı'nda karşı karşıya gelen bu iki güç, -her ne kadar savaşın sonunda Rusya galip gelmiş olsa da- kısa bir süre sonra birbirinden ayrı iki politik devrim sürecine girecektir. Rusya'da gerçekleşen sosyalist devrim, bu ülke sınırları içerisinde kalan Kürtler için de yeni bir dönemin başlangıcını teşkil edecektir.

Rusya'da Kürt etnisitesine yönelik tarihsel geçmişi oldukça eskilere dayalı bir ilginin olduğu ve farklı alanlarda Kürdoloji çalışmaları yürütüldüğü bilinmektedir: “Çarlık Rusya'da, Kürtlerin dil, edebiyat, tarih, kültür gibi öğelerinin bu şekilde sergilenmesi, akademisyen ve askeri ünvanlı kişilerin gösterdikleri çaba bir yana, Rusya'nın bölgesel politikalarının açık bir yansımasıdır” (Özdemir ve Arslan, 2018). Özellikle Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde açık veya gizli faaliyette bulunan konsolos, ataşelik gibi kurumların yanında, Hristiyan din adamlarının da Ruslara Kürtlerle ve Kürt bölgeleriyle ilgili ciddi bir enformasyon sunduğu bilinmektedir. Rusya dış politikasının tarihsel ereklerinden biri olan “Akdeniz'e inme”nin önünü açabilecek politikalarda, Kürtlerin kilit bir rol oynayabileceği düşünülmüştür. Bu anlamda, Nikitin'in, “Çarlık Rusyası'nın Kürt politikası olarak adlandırılabilir bir dış politikasının bulunmadığı” tespiti eksik kalmaktadır (Jwaideh, 2014:243). Rusya'nın sınırları içerisinde ve dışarısındaki Kürtlere dair tutarlılık ve süreklilik arz eden bir Kürt politikası olmadığı ortadadır. Ancak dönemsel çıkarları gerektirdiğinde her dönem “Kürt kartı”nı oynadığı da bilinmektedir. Bunun en bilinen örnekleri olarak 20. yüzyılın başlarında Simko ve Bitlis Direnişi gibi milliyetçi Kürt hareketlerine verilen teşvik ve örtülü destekten söz edilebilir (Jwaideh, 2014:242). Benzer kimi hamlelerin I. Dünya Savaşı yıllarında ve cumhuriyet dönemindeki kimi Kürt direnişlerinde de sergilendiği iddiaları genelde kabul görmektedir (Perinçek, 2014; Ünal, 2008). Ancak savaş süresince Rusların propagandasına rağmen, Kürtlerin önemli bir kısmı Osmanlı tarafında yer almıştır. Kuşkusuz bunun başlıca sebebi de Kürtlerin Osmanlı ile aynı inanca mensup olmaları ve buna paralel yürütülen Pan-İslamist söylemlerin etkisidir (Jwaideh, 2014:236).

17 Ekim Bolşevik Devrimi Rusya'da olduğu kadar dünya politik coğrafyasında da köklü değişimlerin başlangıcı olmuştur. Marksizm-Leninizm ideolojisinin devrimsel bir çıkış yaptığı ve Rusya'da proletarya diktatörlüğünün inşa ettiği sosyalist devrim, sonrasındaki bütün bölgesel ve küresel gelişmelerin merkezinde yer alacaktır. Gerek kendi ülke sınırları içinde yaşayan bir etnik topluluk olarak, gerekse sınır komşusu olan bir halk topluluğu olarak Kürtlerin varlığı, Ekim Devrimi'nden sonra da Sovyet önderlerinin ve kapitalist dünyanın ilgi alanı olmayı sürdürecektir. Söz konusu ilgi, modern Kürt tarihi açısından önemli

sonuçlar ortaya çıkarmıştır (Bruinessen, 2010: 28). Burada belirtilmesi gereken bir nokta da Rusya içerisinde yaşayan Kürtlerin Ekim Devrimi'ne dair tutumudur. Kürt etnisitesini temsil eden bir politik öncülük olmadığı için genelleme yapmak mümkün olmasa da, ilgili kaynakların çoğunda Kürtlerin sosyalist devrime destek verdikleri ve Kızıl Ordu saflarında da yer aldıkları belirtilmektedir. Çarlık döneminin ceberrut yönetimi altında ezilmiş, çoğunluğu kırsal alanlarda yaşayan yoksul Kürtlerin, -diğer ezilen topluluklar gibi- bütün halklara eşitlik ve özgürlük vaat eden sosyalist devrim saflarında yer almış olması son derece anlaşılırdır.

II) SSCB'nin Etnisite Meselesine Bakışı ve Tutumu

a) Marx ve Engels'te Doğu Sorunu ve "Tarihsiz Halklar" Analizi

Sovyetler Birliği'nin yaklaşık yetmiş yıl süren reel sosyalizm deneyimi boyunca iç ve dış politikalarını belirleyen ideolojik kurguyu Marksizm-Leninizm olarak tespit etmek yanlış olmayacaktır. Sovyetlerin etnisiteye bakışı, etnik sorunlara dair analizi ve son tahlilde içerde/dışarda cereyan eden etnik hareketler karşısında aldığı pozisyonlar da bu teorik düzlemde üretilmiştir. Karl Marx ve Friedrich Engels'in çalışmaları incelendiğinde bu iki düşünürün etnisite, etnik kimlik ve etnik toplumsal hareketler konularında dikkate değer nitelikte bir teori ortaya koymadıkları görülür. Marksist teori, temelde işçi sınıfının burjuvazi karşısında örgütlenerek sınıf savaşı yürütmesine ve mevcut kapitalist düzeni yıkararak komünizme giden yolda sosyalist proletarya diktatörlüğün inşa edilmesini esas alır. Başka bir deyişle Marksizm, etnik/ulusal toplulukların kendi kaderlerini tayin etme veya kendi devletlerine sahip olma hakkından ziyade, kapitalist gelişimini tamamlamış ülkelerdeki proletaryanın sınıf eksenli bir devrimi gerçekleştirmesine yer verir. Burada etnik gruplar, kategorik olarak sınıfa yerini bırakmakta ve merkezi bir devlet kuruluşu gözetilmektedir.

Marksizm, kapitalist gelişimini tamamlamamış ve modern anlamda sınıfsal ayrışmanın henüz görülmediği toplumları -Hegel'in yaptığı kavramsallaştırmayı geliştirerek- "tarihsiz uluslar" biçiminde formüle eder. Tarihsiz uluslar ve/veya tarihsiz halklar, bu anlamda kendi modern ulus-devletini ortaya çıkar(a)mamış etnik toplulukları tarif eder. Bu topluluklar, kapitalist üretime geçerek feodalizmi ortadan kaldırma temelinde hareket ediyorsa desteklenmesi gereken topluluklar olarak görülür. Bunun dışındaki etnik ve etno-kültürel hareketlerin ise son tahlilde burjuvaziye ve burjuva devletine hizmet edeceği ortaya konulur. Bu bağlamda modern sınıfların güçlü olmadığı etnik gruplar ve ulusal hareketler "gerici akımlar" şeklinde tanımlanır ve desteklenmez (Kakışım, 2016: 26). Bu yaklaşım, bir yönüyle Marx'ın "lumpen proletarya" kavramıyla tanımladığı kentsel topluluklara benzemektedir. Eski rejimin kalıntısı, sınıf bilincinden yok-

sun ve son kertede sosyalist devrime değil burjuvazinin iktidarına hizmet eden bu toplumsal tabaka, tarihsiz halklarla birlikte analiz edilebilmektedir. Marksizm'in tarihsiz halklar tanımlaması, bu yönleriyle 20. yüzyıl içinde sömürgeciliğe ve kapitalist rejimlere karşı mücadele veren bütün kimlikleri, etnisiteleri ve azınlıkları tarif etmekten de uzaklaşmaktadır:

“Marx ve Engels'in anlayışında, devlet sahibi olma ve küçük ulusal toplulukları asimilasyon yoluyla ortadan kaldırma hakları ve hatta görevleri olan büyük uluslar, kabaca Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'nın endüstrileşmiş toplumları ile Orta ve Doğu Avrupa'nın diriliği olan kompakt uluslarıdır. Bunlara örnek olarak İngilizler, Amerikanlar, Fransızlar, İspanyollar, Almanlar, İtalyanlar, Polonyalılar ve Macarlar verilebilir. Çekler, Hırvatlar, Basklar, Bulgarlar, Rumenler ve onlar gibi diğer birçok etnik azınlık grubu ya da ulusal topluluk ise tarihsiz halklar bağlamında değerlendirilmektedir” (Kakışım, 2016: 27).

Sonuç olarak, Marx ve Engels'in kuramsal yaklaşımı modern sınıf oluşumuna dayalı mücadele ile kurulacak sosyalist bir devleti hedef olarak görmektedir. Dolayısıyla böylesi bir analizin dışında kalan azınlık grupların, etno kültürel toplulukların kendi devletlerini kurma mücadelesini bir sapma olarak tespit etmekte ve karşı çıkmaktadır. İçinde buldukları tarihsel koşullar ve analizlerinin odak noktasını oluşturan modern Avrupa devletlerindeki sosyo-politik düzey, Marksizmin ortaya koyduğu tutumu belirlemektedir. “Somut koşulların somut tahlili”ne dayalı bu bakış, dünya ölçeğinde gerçekleşecek sosyalist-komünist devrim ile sınıfsız, sınırsız ve sömürsüz bir geleceğe odaklanmaktadır. Ancak 20. yüzyıl bu öngörünün yeniden değerlendirmeye tabi tutulmasını gerektiren büyük değişimlere galebe çalacaktır. Yüzyılın şafağında gerçekleşen Ekim Devrimi sonrasında Marksist öğretinin üzerinde en fazla tartışılacağı konulardan birisi etnik ve ulusal hareketler konusu olacaktır. Sovyet devriminin hem teorisyenliğini hem de politik öncülüğünü yapan Lenin, kendisinden önceki Marksist yazının yeterince üzerinde durmadığı “sosyalizm ve ulusal sorun” meselesine dair önemli bir katkı sağlayacaktır.

b) Lenin ve Ulusların Kendi Kaderini Tayin Hakkı (UKKTH) İlkesi

Ekim Devrimi sonrası dönemde gerek dünya konjonktürünün değişmesiyle ortaya çıkan yeni politik mücadele hattı, gerekse Sovyet Rusya'nın kendi içinde yaşadığı etnisite sorunlarından dolayı Lenin'in üzerinde en fazla durduğu alanlardan biri ulusların kendi kaderini tayin hakkı olmuştur. Marx ve Engels'in teorik önermeleri ışığında güncel sorunlara çözümler üretmek, sosyalizm mücadelesini daha ileri bir düzeye taşımak amacıyla mevcut literatüre önemli bir katkı sunmuştur. Burada ideolojik politik bir mevziiyi güçlendirme çabası ka-

dar pragmatik bir tutum alışın bulunduğunu da belirtmek gerekir. Söz konusu pragmatizm, bir yandan ulusal azınlıkların ve etnik grupların kendi kaderlerini tayin hakkını ortaya koyarken öte yandan bu hakkı “sınırlandırıcı” bir yaklaşım sergilemektedir.

Lenin’in kimlik ve ulusal sorun karşısında ortaya koyduğu en önemli yaklaşım ulusların kendi kaderini tayin hakkı (UKKTH) ilkesidir. Bu ilke reel sosyalist deneyimin ve sonrasındaki diğer bütün sosyalist komünist hareketlerin esas aldığı bir yaklaşımdır. UKKTH, temelde ezilen ulusların ezen ulusa karşı mücadele vererek ayrılma ve kendi devletlerini kurmalarına dayanır. Ancak Lenin ve diğer Marksistler, tek bir devlet çatısı altında birleştirdikleri sürece bu hakkın kullanımını onaylamazlar. Onlara göre farklı ulusal grupların aynı devlet içerisindeki birliktelikleri, gelecekteki büyük sosyalist devletlerin kuruluşuna ve tek bir sosyalist dünyanın kuruluşuna taşıyacaktır. Hal böyle olunca Marksizm-Leninizm etnik sorunlara bakışında ikili bir durum ortaya çıkmaktadır. Genel bir siyaset olarak UKKTH’yi tanıyan ancak bunu konjonktüre ve söz konusu hakkı talep eden toplulukların özgünlüklerine göre değerlendiren politik subjektivizme içkin bir yaklaşım geliştirilmiştir. Lenin’den sonra Sovyetler Birliği’nin başına geçen Stalin’in politika ve uygulamaları incelendiğinde bu yaklaşımın oldukça tutarsız sonuçlara götürdüğü görülebilir.

Lenin, UKKTH ilkesini şöyle savunur: “Ulusal boyunduruğa karşı mücadele mi? Evet, elbette. Her türlü ulusal gelişme için, genel olarak ‘ulusal kültür’ için mücadele mi? Elbette ki hayır. Kapitalist toplumun iktisadi gelişmesi, bize, bütün dünyada gelişmesi tamamlanmamış ulusal hareket örnekleri, bazı küçük ulusların birbiriyle kaynaştırılmasıyla ve bunların zararına olarak büyük ulusların kuruluşu örnekleri, ulusların özümlemesi örnekleri sunmaktadır” (Lenin, 2010: 10). Lenin’in bu tespiti, Sovyetler deneyiminde birçok etnik topluluk açısından baskı ve asimilasyon politikalarına cevaz veren bir içeriğe bürünmüştür. Bütün reel sosyalizm deneyimi incelendiğinde, Sovyetlerin etnik ve kültürel kimlik konusunu kendi devlet gücünü büyütme ve koruma için kullanmış olduğu görülür. Kapitalist Batı bloğu içerisinde ve dünyanın farklı coğrafyalarında etnik ve kültürel milliyetçilik temelli hak taleplerini savunan Sovyetler, kendi ülkesindeki benzer taleplere olumsuz yaklaşmış ve bunu da sosyalist devrimin geleceği üzerinden tanımlamıştır. Bu ikili politikanın en açık ifadesi yine Lenin’in şu söyleminde apaçık görülmektedir: “(...) kendi kaderini tayin etme özgürlüğüne olan açık desteğimiz, bizi, hiçbir şekilde, her ulusal kendi kaderini tayin etme talebini destekleyeceğimiz taahhüdü altına sokmaz. Proletaryanın partisi olarak, Sosyal Demokrat Parti’nin pozitif ve başlıca görevi olarak gördüğü, halkların ya da ulusların değil, her ulustaki proletaryanın kendi kaderini tayin etme hakkını geliştirmektir” (Kakışım, 2016: 41). Sovyetler Birliği,

sınırları içinde yaşayan yüzden fazla etnisite ve kültürel azınlığın bazılarını ana-yasal statü ile tanımlayarak bunları federatif bir devlet çatısı altında toplarken, birçoğunu ise görmezden gelmiş, daha sonrasında ise kültürel asimilasyona tabi kılmıştır. Bu anlamda Sovyet milliyetçiliği denilebilecek türden bir anlayışla, dilsel ve kültürel asimilasyona cevaz veren ve bunu devrimin korunması için “kalkan” olarak kullanan Sovyetler Birliği, etnik kimlik sorunlarını çözmemiş, kendiyile beraber geleceğe taşımıştır. Lenin ve sonrasında gelen Stalin’in dil konusundaki tutumlarını özetleyen şu cümle Sovyetlerin, etnik ve kültürel kimlik konusunda kapitalist ulus-devletten çok uzakta olmayan bir hattı takip ettiğini göstermektedir: “Kimse, Ruslaştırmanın düşmanı olsa bile, Rusya kadar geniş bir devlette tek bir ortak dilin bulunmasının zorunlu olduğunu ve bu dilin de ancak Rusça olabileceğini inkâr edemez” (Lenin, 2010: 10).

c) Stalin: Anavatan Savunmasından Halklar Hapishanesine Giden Yol

Josef Stalin, Lenin’den sonra Sovyetlerin başına geçmiş ve 1953 yılına kadar bu görevi sürdürmüştür. Kendisi de Gürcü olan Stalin, kimilerinin şeytanlaştırdığı kimilerininse tam tersi ilahlaştırdığı bir lider olmuştur. Her halükarda reel sosyalizm deneyiminin en önemli politik karakterlerinden biri olarak, dönem boyunca dünyada, bölgede ve Sovyetler içinde gerçekleşen bütün süreçlerde önemli bir rol oynamıştır. Stalin, Lenin henüz hayatta iken onun isteği üzerine Sovyetlerin kimlik, etnisite ve ulusal sorun konularında çalışmalar yapmıştır. Lenin’den sonra da bu konulardaki Sovyet politikalarının birincil kaynağı olarak, Stalin’in analiz ve yaklaşımları esas alınmıştır. “Marksizm ve Ulusal Sorun ve Sömürge Sorunu” adlı makalesinde Stalin ulusu dört temel ilke üzerinden tanımlar. Bu ilkeleri ise “ortak bir kültürde kendini belli eden ortak bir dil, toprak, ekonomik hayat ve psikolojik yapı temelinde tarihsel olarak oluşmuş değişmez bir insan topluluğu” biçiminde formüle eder (Fragner, 2004: 29; Stalin, 1994: 12). Bu ilkeler, ulusal bir karakterin oluşumu için zorunlu kılındığından, dolaylı olarak ancak bu koşullarda etnik mücadelelere UKKTH tanınabileceği veya bu şartlara haiz ulusal kurtuluş mücadeleleri ile sosyalist dayanışma içerisine girilebileceği tespit edilmiş olur (Bruinessen, 2017: 29). Kendisinden önceki Marksist-Leninist yaklaşımı koruyan ve sürdüren Stalin’e göre, ulus kapitalizmin gelişimine dayalı bir olgudur ve yukarıda ortaya konulan dört temel özelliğe sahip topluma tekabül eder. Bu özelliklerden biri dahi eksik olursa ulus, ulus olma hüviyeti kazanamaz. Stalin’in ulusu ve ulusal hareketi böylesine sınırlayan ve şarta bağlayan yaklaşımı, kendinden önceki Marksist teorinin büyük oranda dışladığı etnik meseleleri benzer biçimde teğet geçtiği söylenebilir. Stalin de Lenin’in açtığı yoldan giderek ulusal sorunun ancak ve ancak proletarya sınıfı ile birlikte ve proleter bir devrimle çözülebileceğine inanır. Bu bakış, ulusal sorunu

“proletarya devriminin genel sorununun, proletarya diktatörlüğü sorununun” bir parçası olarak tanımlar (Stalin, 1974: 71). Bunun dışındaki her etnik kimlik mücadelesini, ulusal mücadeleyi bir “burjuva mücadelesi” olarak gören ve son tahlilde burjuvazinin çıkarlarına hizmet edeceğini iddia eden Stalinist tutum, Sovyetlerde yetmiş yıl boyunca sürdürülen politikaların da ana eksenini meydana getirecektir.

Sovyetler Birliği içerisinde yaşayan farklı etnik azınlıkların tarihi incelendiğinde, yukarıda ortaya konulan politik hattın, uygulamada Sovyet milliyetçiliğine evrilen asimilasyonist ve inkârcı bir tutumla paralel yürüdüğü görülmektedir. Politik örgütlenmesi zayıf ve/veya demografik olarak küçük kimlik gruplarını uzun vadede “yüksek” Sovyet kimliği içerisinde eriyeceğini öngören bu yaklaşım, reel sosyalizmin çözülmesinden sonraki sayısız etnik çatışma ve gerilimin başlangıç noktasını oluşturur. Stalin’in bir konuşmasında dile getirdiği sözler, Sovyet deneyiminin halklara özgürlük vaadinin oldukça uzağında bir noktaya işaret etmektedir: “Kafkaslar’daki ulusal sorun sadece geç kalmış ulus ve milliyetlerin daha yüksek bir kültürün genel akımına çekilmesiyle çözülebilir. Bu çözüm, ilerici ve sosyal-demokrasi için kabul edilebilir olan tek çözümdür. Kafkaslar’da bölgesel özerklik kabul edilebilirdir çünkü bu, geç kalmış ulusları genel kültürel gelişmeye çekecek, yardımcı olacak, küçük ulus dar görüşlülüğü kabuğunu kırmalarında onlara yardımcı olacak, onları ileri itecek ve daha yüksek bir kültürden faydalanmalarını sağlayacaktır. Fakat kültürel-ulusal özerklik tamamen ters yönde hareket etmektedir, çünkü ulusları eskimiş kabuklarına hapsetmekte, onları kültürel gelişimin daha alt düzeylerine bağlamakta ve onların daha üst kültür düzeylerine yükselmesini engellemektedir” (Aktaran: Kakışım, 2014: 30).

d) Reel Sosyalizmin Çözülüşü ve Sonrası Dönemde Rusya’da Kimlik Olgusu

Sovyetlerin çözüldüğü ve SSCB’nin ortadan kalktığı 1991 yılı, aynı zamanda yetmiş yıllık sosyalist deneyimin nihayetinde çöz(e)mediği kimlik ve etnisite sorunlarının yeniden gündeme geldiği ve birçok coğrafya açısından yepyeni gerilimlerin, çatışmaların baş gösterdiği bir dönüm noktası oldu. Sovyetler sonrası Balkanlar ve Kafkasya bölgesinde günümüze kadar devam eden sayısız iç savaş, çatışma, katliam ve göçlerin kaynağında yatan nedenlerin en önemlilerinden biri yukarıda kısaca ortaya konulan kimlik politikalarıdır.

2020 yılının son çeyreğinde Kafkasya’da cereyan eden ve savaşa dönüşen Ermenistan-Azerbaycan gerilimi, bu zincirin en son halkası oldu. Her iki ülkenin egemenlik mücadelesi verdiği topraklar, burada yüzyıllardır yaşamış olan Kürtler için de oldukça önemlidir. 1988’de Azerbaycan idaresinde yaşayan Kürtler, kendilerine verilen kimlik kartlarının Azeri’den Kürt’e çevrilmesi talebiyle

10 bin kadar kimlik kartını Moskova'ya yollamıştır. Hem Azerbaycan hem de Ermenistan tarafından çeşitli baskılara maruz bırakılan ve birbirlerine karşı kullandıkları Kürtler, yaşanan süreçlerden sonra defalarca yurtlarını terk etmek zorunda bırakılmaktadır. Örneğin 1990'da Dağlık Karabağ'da ilk Azeri-Ermeni gerilimi savaşa dönüştüğünde en az 18 bin Kürt, Ermenistan ve Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nden kaçmak zorunda kalmıştır. Yine 1992'de Laçın bölgesini işgal eden Ermeniler buradan 25 bin kişiyi sürdüler. Bunun devamında ise Kelbajar bölgesinden de ağırlıklı olarak Kürtlerden oluşan 60 bin kişilik nüfusun yerinden edildiği düşünülmektedir (McDowall, 2004: 645).

1990'daki işgal ve çatışmalardan sonra iki devlet arasındaki anlaşmazlıklar ve yaşanan kısmi sınır ihlalleri 2020'ye kadar sürmüş ve bu tarihte kanlı bir savaşa dönüşmüştür. Kafkasya'da yaşayan Kürtlerin en fazla nüfus ve yoğunluğa sahip oldukları bu coğrafya, eski Sovyetler Birliği topraklarında yaşayan diğer Kürt azınlıkların serencamını anlamak için adeta turnusol işlevi görmektedir. Çalışmanın bundan sonraki kısmı Sovyet Kürtlerini ele almakta, bu halkın reel sosyalizm dönemi boyunca maruz kaldığı uygulamaları ve kültürel kimlik mücadelelerini incelemektedir.

III) Sovyetlerin Kürt Siyaseti ve Muhayyel Kürt Kimliği

a) SSCB'de Kürt Demografisinin Haritası

SSCB'de yaşayan Kürtlerin kökenleri, sayıları, coğrafyadaki dağılımları ve kültürel yaşamları üzerine yapılmış bazı çalışmalar bulunmakla birlikte, daha fazla araştırmaya ihtiyaç olduğu muhakkaktır. Sovyetlerdeki Kürt varlığı kimi kaynaklara göre 9-10. yüzyıla, kimilerine göre ise 17. yüzyılın başlarında İran Safevi hükümdarı Şah Abbas'ın Osmanlı devleti sınırlarında tampon bir bölge oluşturmak ve Türkmen saldırılarına karşı kalkan olarak kullanmak için Horasan ve Musul'dan Kürt aşiretlerini buraya yerleştirmesine dayanır (Hür, 2013; Babaoğlu, 2020). Bazı farklı kaynaklar, Kafkasya'nın güneyinde yaşayan Kürtlerin burada yerleşik bir halk olduğunu; son üç yüz yıllık süreçte Rusya ve Orta Asya'ya da buradan dağıldıklarını belirtmektedir (Şamil, 2005: 15). Kürtlerle ilgili yaptığı araştırmalarıyla tanınan Martin Van Bruinessen, Kafkasya'da yaşayan Êzîdî Kürtlerin 1830-1840'larda maruz kaldıkları zulüm nedeniyle Seyhan bölgesini terk ederek Kafkasya'ya göç ettikleri tespitini yapmaktadır (2010: 45). Kafkasya'da ve Orta Asya cumhuriyetlerinde yaşayan Kürtlerin çoğunlukla Sünni inancına mensup, Kurmanci lehçesini konuşan Kürtler oldukları söylenebilir. McDowall, Azerbaycan'da yaşayan "neredeyse bütün" Kürtlerin Sünni Müslüman olduklarını; bunların da büyük çoğunluğunun zorla veya isteyerek Azeri nüfusla "kaynaştığını" belirtir (2004, s. 641).

Ermenistan, etnik ve dinsel kimi farklı politikalar üzerinden, bölgede yaşayan Êzidî Kürtlerin merkezi haline gelmiştir. Dini inanç ve ibadetlerini burada görece daha özgür yaşayan ve dilsel-kültürel farklılıklarını koruyup geliştirme olanağı bulabilen Êzidîler, bölgedeki Kürt varlığının da önemli bir parçasını teşkil eder.

Ekim Devrimi gerçekleşikten sonra SSCB içinde kalan Kürt nüfusunun sayısal olarak ne kadar olduğu; Sovyetler dağıldıktan sonra cumhuriyetlerdeki Kürt nüfusu konusu kesin sonuçlara ulaşmanın mümkün olmadığı bir alan olarak kalmıştır. Bu konuyla ilgili verilen rakamlar oldukça farklılaşmaktadır. SSCB sonrası cumhuriyetlerin Kürtleri ve diğer etnik grupları yok sayan, asimilasyoncu politikalarının yanı sıra, kentlere göç eden Kürtlerin sonraki kuşaklarının etnik ve kültürel kimliklerini kaybetmeleri ve çoğunluk içinde erimeleri de bu konuda net rakamlara ulaşmayı zorlaştırmaktadır.

McDowall SSCB'ye katılan Kürt nüfusun belirsiz kalmakla birlikte; 200-300 bin arasında olduğunu ve Kürtlerin Sovyetler tarafından tanınmış 100 milliyetten biri olduğunu ifade etmektedir. Ancak sınırların Bolşevikler tarafından oldukça sıkı denetlenmesi nedeniyle, Sovyetlerde yaşayan Kürt toplulukların birbirlerinden koştukları ve izole oldukları görülür (McDowall, 2004: 643). Başka kimi kaynaklarda SSCB'deki Kürt demografisinin 1975 yılında 100 bin civarında olduğu belirtilmektedir (Bruinessen, 2010: 31; Silopi, 1969: 13). Sovyet Kürtleri üzerine araştırmalarıyla bilinen ve kendisi de bir Sovyet Kürdü olan Nadir Nadirov: "1917'de Rusya'da 500 bine yakın Kürt yaşadığı kabul ediliyordu. 1939'da Sovyetler Birliği'nde sayım başladı. Savaş nedeniyle tamamlanamadı. 1969'daki sayımda Kürtlerin sayısı 58 bin olarak açıklandı. 1979 sayım sonucuna göre 116 bindi (...). 1989 sayımında tüm Sovyetlerdeki Kürt sayısı 153 bin olarak açıklandı" demektedir (Aktaran: Ballı, 1991: 578-585). Eski SSCB topraklarında günümüzde yaşayan Kürt nüfusun sayıları hakkında da farklı rakamlar telaffuz edilmektedir. Paris Kürt Enstitüsü'ne göre 400-500 bin arasında Kürt nüfusu mevcuttur. McDowall (2004) çalışmasında eski Sovyet cumhuriyetlerindeki Kürt nüfusu toplamda 500 bin civarında göstermekte ve ülkelere göre nüfus oranlarını "çok yakın bir tahmin" olarak aşağıdaki tabloda vermektedir:

Yaşadıkları Ülke/Bölge	Sayıları
Azerbaycan	200.000
Ermenistan	75.000
Gürcistan	40.000
Türkmenistan	50.000
Kazakistan	30.000
Kırgızistan	20.000
Özbekistan	10.000
Tacikistan	3.000
Sibirya	35.000
Krasnodar	30.000
Diğer	12.000

b) Kürdistan Uyezdi (Kızıl Kürdistan)

Azerbaycan ve Ermenistan'ın egemenlik iddiasında bulunduğu "Dağlık Karabağ", aynı zamanda Sovyet Kürtlerinin geçmişte en yoğun yaşadığı ve kısa süreliğine özerk yönetim kurduğu bir coğrafyadır. Ne yazık ki, tarihsel süreç içerisinde her iki devletin baskı politikaları ve sürgün kararlarının sonucunda, bu bölgede yaşayan Kürt nüfusun büyük bir kısmı göç etmiş bulunmaktadır. Sarp bir coğrafyada dağınık bir yerleşime sahip Karabağ Kürtleri çoğunlukla kırsal alanlarda yaşamış; söz konusu baskıların sonucunda yine dağınık bir biçimde farklı yerlere doğru göç etmişlerdir. Bugün Dağlık Karabağ üzerinde hak iddia eden Ermeni ve Azeri devletleri, bu bölgenin etnik dokusunu değiştirmek için ellerine geçen tüm fırsatları kullanmış ve ne yazık ki bunda büyük ölçüde başarılı olmuşlardır.

Ekim Devrimi sonrasında gerçekleştirilen idari düzenleme ile o dönem Azerbaycan sınırları içerisinde kalan Dağlık Karabağ'daki Kürt nüfus yoğunluğu dikkate alınarak Kürt Özerk Bölgesi olarak da tanımlanabilecek "Kürdistan Uyezdi'nin" kurulmasına karar verildi (Can, 2017: 166). 16 Temmuz 1923'te SSCB Komünist Partisi kararıyla kurulan Kürdistan Uyezdi Laçın, Kelbecer, Zengilan, Kubatlı ve Cebraıl'ın bir kısmını içine alıyordu. Uyezdi'nin ilk başkenti olarak Abdalyar (Pircahan) ilan edilse de, sonraki yıllarda Laçın, başkent yapılmıştır. Uyezdi'nin ilanından sonraki ilk başkanı olarak Azeri kökenli bir Bolşevik olan Hüsü Hacıyev (Gussi Gajiev) atandı (Hür, 2013). Kuruluşundan itibaren Kürtler arasında "Kızıl Kürdistan" adıyla anılan özerklik tecrübesi, ortadan kalktığından günümüze kadar geçen süreç boyunca Sovyet Kürtlerinin yeniden gerçekleştirmek istedikleri bir politik tahayyül olarak varlığını koruyacaktır.

1926 yılında gerçekleşen nüfus sayımına göre Kürdistan Uyezdi 51 bin 426 kişilik bir nüfusa sahipti. Bu sayının %72,3'ü Kürt etnik grubu mensubuydu. Ancak ilginç bir biçimde söz konusu nüfusun %92,5'i ana dilinin Türkçe (Azerbaycan Türkçesi) olduğunu belirtmiştir (Babaoğlu, 2020). Dönemin Sovyet politikalarına uygun olarak Kürdistan Uyezdi'ndeki halkın eğitim ve kültürü teşvik edildi, Kürtçe eğitim veren okullar açıldı (McDowall, 2004: 643). Sovyetler Birliği'nin bir Kürdistan Özerk Bölgesi oluşturmadaki başlıca amacı, Ermeni ve Azeri Sosyalist Cumhuriyetleri arasında süren tarihsel gerilimi önlemek adına, iki cumhuriyet arasında bir "tampon bölge" olarak Kürtlerin kullanılması düşüncesidir. Ancak aradan geçen yüz yıllık süreç gösteriyor ki, Sovyetlerin bu amacının gerçekleşmesi bir yana, en çok da Kürtlerin aleyhine iki ülke arasındaki gerilim politikaları ve düşmanlık devam etmiştir.

8 Nisan 1929 tarihinde Azerbaycan idari bölgeler sistemi değiştirildiğinde, Kürdistan Uyezdi lağvedildi. Bunun yerine 25 Mayıs 1930'da Laçın merkezli "Kızıl Kürdistan Okrug'u" kuruldu ve Zengilan ile Cebrail bölgeleri bu okruğa bağlandı. Ancak Kızıl Kürdistan Okrug'u'nun ömrü çok kısa sürecek ve 23 Temmuz 1930'da SSCB Komünist Partisi Merkez Komitesi tarafından "ülke çapında tüm özerk bölge statülerinin ilga edilmesi" kararıyla birlikte tamamen ortadan kalkacaktır (Hür, 2013; Babaoğlu, 2020). Görüldüğü üzere, Kürtlerin kendi demokratik hak talepleri ve mücadelesi ile değil, Sovyetlerin idari kararlarıyla ortaya çıkan 6 yıllık özerk deneyim, yine Sovyetler tarafından üstten alınan idari bir kararla ortadan kaldırılmıştır. Sovyetlerin idari ve demografik politikalarının bir sonucu olarak Kürtler nezdinde ortaya çıkan 6 yıllık uyezd ve okrug deneyimleri, yine Sovyetlerin politika değişikliğine kurban edilerek ortadan kaldırılmıştır. Kürtlerin Sovyetler içerisinde sahip olacakları herhangi bir özerkliğin, komşuları Türkiye ve İran ile olan ilişkilerine zarar vereceği, bu iki ülkede gelişen Kürt direnişlerinin belki de gelecekte kendi sınırları içerisinde yaşanacakların habercisi olabileceği düşüncesi, bu kararlarda etkili olmuştur.

c) Kafkasya'dan Orta Asya'ya Kürt Sürgünleri

Sovyet Kürtleri tarihindeki en önemli kırılmalardan birini, farklı dönemlerde maruz bırakıldıkları sürgün kararları ve zorunlu iskân politikaları oluşturur. Sovyetlerin sürgün ve zorunlu iskân politikalarından yalnızca Kürtler değil, "devrim için tehlike potansiyeline sahip" Tatarlar, Çeçenler, Çerkesler ve Kafkasya'da yaşayan başka etnik gruplar da nasibini almıştır. Sovyetlere karşı "yıkıcı" faaliyetler yürütüldüğü düşünülen veya komşu devletlerle sınır oluşturan yerlerdeki toplulukların "olası kışkırtma" girişimlerine karşı geliştirilen güvenlik eksenli politikalar, on binlerce insanın kitlesel zorunlu yer değiştirmeleri ile sonuçlanmıştır. Kürtlerin zorunlu göçü ile ilgili sunulan resmi gerekçelerin

arkasında, özellikle kırsal bölgelerde yaşayan Kürtler arasında devam etmekte olan ailesel, aşiretsel, dinsel ve tarihsel geleneklerin “Sovyet karşıtı” olduğu belirtilmektedir. Özellikle devrim öncesinden kalan ve o dönem hâlâ sürdürülen sosyal ve ekonomik ilişkilerin ortadan kaldırılmasının amaçlandığı görülür.

Sovyet Kürtlerinin maruz bırakıldığı ilk büyük kitlesel göç hareketi Kasım 1937’de gerçekleşti. Ermenistan ve Azerbaycan’da yaşayan Kürtlerin bir kısmı bu dönemde Kazakistan’a, Sibirya’ya ve diğer Orta Asya cumhuriyetlerine sürgün edilip buralarda tespit edilen kimi bölgelerde iskân edildiler. SSCB Halk Komiserleri Konseyi’nin ilgili gerçekçesinde “Hükümetin kararına dayanarak, önümüzdeki günlerde Ermenistan sınır bölgelerinden 425 Kürt çiftliği tahliye edilecek ve sayı yaklaşık 2100 kişiyi kapsayacaktır. Yeni yerleşim yeri Kırgızistan SSC olacaktır.” ifadesi yer almaktadır. Söz konusu sürgün esnasında ve ilk yerleşim sürecindeki kötü koşullar ile salgın hastalıklardan dolayı birçok insanın yaşamını yitirdiği bilinmektedir. Kimi kaynaklarda bu dönem sadece Nahçıvan Kürtlerinin sürgün edildikleri, Êzidî Kürtlerin sürgün kapsamı dışında tutuldukları belirtilmekte; sürgün edilen Kürtlerin sayısı ile ilgili de farklı rakamlar telaffuz edilmektedir (Şamil, 2005).

Sovyet Kürtlerinin ikinci kitlesel göç ettirilme süreci 2. Dünya Savaşı yıllarında gerçekleşmiştir. Sovyet yönetimi, Nazi Almanyası ile ilişkileri olan Türkiye’nin Gürcistan’da yaşayan Kürtler, Ahıska Türkleri ve Azeriler içerisinde yürüttüğü Sovyet karşıtı faaliyetleri bu sürgünlere gerekçe olarak göstermiştir. Temmuz 1944’te çıkarılan kararda Gürcistan SSC’nin sınır bölgelerinden “Türklerin, Kürtlerin ve Hemşinlilerin” göç ettirilmesi talimatı verilmiştir. Sonuç olarak 1944-45 yılları boyunca 100 bine yakın Kürt, Türk ve Azeri’nin gruplar halinde sürgün edildikleri bilinmektedir.

Yukarıda belirtilen kitlesel sürgünlerin yanı sıra farklı tarihlerde ve farklı gerekçelerle Sovyetler tarafından Kürtlerin farklı bölgelerde zorunlu göçe ve zorunlu iskâna tabi tutuldukları bilinmektedir. Tarihsel geçmişlerinin olmadığı Sibirya’nın birçok bölgesinde veya Krasnodar gibi Slav kentlerinde bugün yaşayan Kürt topluluklarının varlığı, bu olguyu göstermektedir. Sürgün edilen Kürtler, uzunca süreler boyunca iskân edildikleri yeni yerleşim bölgelerinde sokağa çıkma yasaklarına maruz bırakıldılar, kentlerinden veya köylerinden izinsiz ayrılamadılar. Bu yasalara riayet etmeyenlerin uzun hapis cezalarıyla karşı karşıya kaldıkları belirtilmektedir (McDowall, 2004: 644). Ancak tüm bunlara rağmen, sürgün edilen Kürtlerin etnik kimliklerini koruyarak günümüze kadar ulaştırdıkları görülmektedir. Kendisi de Kafkasya Kürdü olan Hejarê Şamil, özellikle 1937 ve 1944’te Orta Asya’daki 14 vilayete ve 110 mıntıkaya dağıtılan Kürtlerin dil, inanç ve kültürel özelliklerini korumayı başardıklarını ifade etmektedir (Şamil, 2005).

Sovyetler Birliği'nde destalinizasyon sürecinin başlamasıyla beraber, sürgün ve zorunlu göçe maruz bırakılmış Kürtlerin eski yerleşimlerine dönmelerinin önü açılmıştır. 1956'dan itibaren geri dönüş imkânı sunan karar uyarınca Kürtlerin bir kısmının eski topraklarına döndüğü görülmüştür. Ancak geri dönmeyen ve sürgün edildiği coğrafyalarda yaşamayı sürdüren belli bir Kürt nüfusun olduğu da bilinmektedir.

d) Mahabad Kürt Cumhuriyeti'nin Kuruluşu ve Yıkılışında Sovyet Politikaları

Mahabad Kürt Cumhuriyeti deneyimi, 2. Dünya Savaşı'nın reelpolitik konjktüründe gerçekleşmiş ve yaklaşık 1 yıllık süreç sonunda yine reelpolitik değişimlerle son bulmuştur. Almanya karşısında defacto olarak "müttefik" haline gelen Sovyetler Birliği ve İngiltere'nin İran üzerindeki politikalarının ve Sovyetlerin İran'ın kuzey bölgelerini işgalinin sonucunda ortaya çıkan siyasal boşlukta Kürtler, Mahabad'da ilk modern devlet inşasına girişmişler ancak bu inşa çok kısa ömürlü olmuştur. 22 Ocak 1946'da ilan edilen Mahabad Kürt Cumhuriyeti, 17 Aralık 1946'da İran ordusunun işgali ile son bulmuştur.

20. yüzyılın ilk yarısı boyunca Türkiye ve Irak toprakları içinde birçok başarısız direniş girişimi yaşanmasının ardından uzun süren bir sessizlik dönemi ortaya çıkmıştır. Ancak İran ve Azerbaycan bölgesinde yaşayan Kürtler, 2. Dünya Savaşı sırasında Sovyetlerin İran'a dönük işgalini fırsat bilerek Mahabad'da kendi devletlerini ilan etmiştir. Kürtler, Mahabad'a uzanan sürecin çok öncesinde Sovyetler ile kimi ilişkiler kurmuş ve bir Kürt devleti taleplerini iletmışlerdi. Aralarında Mahabad'ın öncüsü ve ilanı ile birlikte cumhurbaşkanı olan Qazi Muhammed'in de bulunduğu bir grup Kürt ileri geleni ve aşiret temsilcisi, 1941'de Bakü'ye giderek Sovyetler adına görüşmeleri yürüten Azerbaycan Sosyalist Cumhuriyeti Prezidyum Başkanı Bakırov ile görüşürler. Bu görüşmede Bakırov, Kürt temsilcilere; "Sovyetlerin küçük ulusların bağımsızlığından yana olduğunu" ama "Kürdistan'ın bağımsızlığı için zamanın uygun olmadığını... Kürtlerin beklemesi gerektiğini" söylemiştir (Kutschera, 2001: 190). Bu görüşmeden sonraki yıllar içerisinde Komela ve Hêvî örgütlerinin çatısı altında toplanan Kürtler, devlet arayışlarını sürdürmüştür.

Modern İran tarih yazımında Mahabad Kürt Cumhuriyeti'nin Sovyetlerin bir planı olduğu ve amacının da İran'ı bölmek olduğu ifade edilir. Ancak ortaya çıkan Rus, İngiliz ve Amerikan belgelerinde Sovyetlerin Kürtlere dair böyle bir istek ve planının olmadığı, Kürtlerin bu bölgede Azerbaycan Cumhuriyetine katılmalarını istedikleri ve bunun için çeşitli ikna faaliyetleri yürüttükleri ortaya çıkmıştır (Vali, 2013: 124). Her ne kadar Sovyetlerin Mahabad'a verdiği destek;

teşvik ve yerine getirilmemiş yardım vaatlerinden öteye gitmemiş olsa da Mahabad'ın itici gücünü ve ilhamını Sovyetlerden aldığı, bir devlet olarak geleceğe ancak Sovyetlerin desteği ile yürüyeceği düşünülmüştür (Jwaideh, 2014: 509).

Mahabad Kürt Cumhuriyeti, kuruluşundan yıkılışına kadar geçen süreç içinde bir yandan Sovyetler, İngiltere, İran devletleriyle çeşitli görüşmeler yaparak kendisini dönem koşulları içerisinde sürdürmek istemiş; öte yandan bölgedeki Kürtleri birleştirmeye ve modern bir devletin gerektirdiği kuruluşu tamamlamaya çalışmıştır. Ancak kuruluşunun üzerinden henüz bir yıl geçmeden, Sovyetlerin İran'ın kuzey bölgelerinden tek taraflı olarak çekilmesi kararından sonra İran'ın işgali ile son bulmuştur. Başta Qazi Muhammed olmak üzere cumhuriyetin bütün ileri gelenleri, Mahabad'ın ilan edildiği Çarçıra Meydanı'nda idam edilmiştir. Etrafını kuşatan bütün ülkelerin siyasi, ekonomik ve toplumsal baskıları karşısında Sovyetlerden bekledikleri desteği bulamayan Kürtlerin, Mahabad ile doğan umutları böylece kısa süre içinde sönümlenmiştir (McDowall, 2004: 336). Mahabad Kürt Cumhuriyeti deneyimi, Kürt tarihinde yüzyılın en önemli devlet kurma girişimi olmakla birlikte, Sovyetlerin Kürtlere arkasını dönmesi sonucunda başarısızlıkla son bulan tarihsel bir süreç olarak ele alınmaktadır. Mahabad Kürt Cumhuriyeti, askeri gücünün önemli bir kısmını oluşturan Molla Mustafa Barzani liderliğindeki Irak Kürtleri açısından da önemli bir yere sahiptir. Mahabad'ın yıkılmasının ardından peşmergeleriyle birlikte Sovyetlere sığınan ve burada kaldığı süreç içinde kimi Sovyet yöneticileriyle görüşmeler yapan Molla Mustafa Barzani, Irak'a döndükten sonra buradaki Kürtlerin direnişine öncülük edecektir.

e) Kültürel Bir “Niş” Olarak Erivan Radyosu ve Ermenistan Kürtleri

Sovyetler Birliği'nin genelde etnisite ve etnik kimlik meselesine dair tutumu, özel olarak da Kürtlerle ilişkileri konusunda yukarıda ortaya konulan çerçevenin içinde Ermenistan Kürtlerinin özel bir konumu vardır. Ermenistan'da yaşayan Kürt ve Êzidî etnik kimliğine mensup topluluklar, Sovyetler döneminde özellikle eğitim, kültür ve basın-yayın alanlarında oldukça ciddi bir üretim ve örgütlenme gerçekleştirme imkânı bulmuştur. Sovyet Ermenistan'ında Kürtlere yönelik politikaları belirleyen başlıca neden, Ermenistan'ın Türkiye ile olan tarihsel “husumeti” ve buna bağlı olarak Kürtlerle kurdukları “ortaklık” bağıdır. Burada Sovyetlerin tüm etnik kimliklere tanıdığı kültürel özgürlükleri Ermenistan'daki Kürtler nezdinde uyguladığı –veya uygulanmasına izin verdiği– sonucu da çıkarılabilir. Ancak şurası kesindir ki, Ermenilerin Türklerle ve Türk devletleriyle olan travmatik hafızasının ve soykırım tarihinin, söz konusu kültürel özgürlüklere alan açmada kimi ideolojik ve politik çıkar hesaplarına dayanmaktadır.

Sovyet Ermenistan'ında yaşayan Kürtler, Ekim Devrimi'nin ardından başlayan süreçte dillerini, kimliklerini ve kültürel miraslarını korumak, geliştirmek ve geleceğe taşımak konusunda ciddi bir gelişme göstermişlerdir. Öyle ki Ermenistan'da açığa çıkarılan kültürel üretim, bir süre sonra diğer devletlerde yaşayan Kürtlere de ulaşmış ve onları ciddi düzeyde etkilemiştir.

Sovyet – Kürt ilişkilerini araştıran Hüseyin Can 1925'te Ermenistan ve Azerbaycan'da Kürtçe eğitim veren 55 okulun açıldığını, yalnızca 1929-1937 arası dönemde Ermenistan'da 70 Kürtçe kitabın yayınlandığını belirtir (Can, 2017: 75). Yine bu dönemde Ermenistan'da faaliyet gösteren Kürt Pedagoji Teknik Okulu'nun 6 yılda 70 öğretmen yetiştirdiği ve Kürtlerin eğitimine dönük ciddi bir katkı sunduğu görülür (Şamil, 2005; Özdemir ve Arslan, 2018). Kürt halkı ve ulusal hareketleriyle ilgili çalışmalar yapan Wadie Jwaideh, Sovyet bilim insanlarının Kürtçe için modern bir Latin alfabesi geliştirdiklerini, sonrasında bunun Kiril alfabesine dönüştürüldüğünü belirtmektedir. 1934'te Erivan'da düzenlenen Kürdologlar Kongresi de Sovyetlerdeki Kürtler arasında bir edebiyat ve kültürel hareket yaratmak amacıyla yapılmıştır. Jwaideh'e göre özellikle 2. Dünya Savaşı'nın sonrasında Türk-Rus ilişkilerinin kötüleşmesi ve Sovyetlerin Kürt yanlısı politikalarının bir neticesi olarak söz konusu kültürel gelişim ivme kazanmıştır (Jwaideh, 2014: 248-249). Tanınmış Rus Kürdologlardan olan Basil Nikitin, Sovyetlerin uyguladığı milliyet politikaları sayesinde Kafkasya ve Ermenistan'ın, diğer ülkelerdeki Kürtler için bir cazibe ve çekim merkezine dönüştüğünü ifade eder. Nikitin'e göre en fazla Kürtçe eser Erivan'da yayınlanmış; bir Kürt gazetesi, bir Kürt öğretmen okulu ve bir Kürt tiyatrosu da yine burada açılmıştır. Yazar, kolektifleştirilmiş Kürt köylerinde ilkokullar, kütüphaneler, radyolar, tarım makineleri ve kooperatif birliklerinin buraların görünümünü derinden değiştirdiğini belirtmektedir (Nikitin, 1991: 354).

Ermenistan Kürtleri üzerine yaptığı çalışmalarla bilinen Hejarê Şamil, buradaki Kürtlerin kültürel gelişimini üç döneme ayırmaktadır (Şamil, 2005: 93). Aşağıda bu üç dönemde gerçekleşen kültürel faaliyetler yer almaktadır:

1. dönem 1920-1937 yılları arasındır. Bu dönem içerisinde 1921'de Ermenistan hükümeti bütün okulların ilk iki yılında ana dilinde eğitim kararı almıştır. Yine aynı yıl içinde Ermeni alfabesiyle yazılmış ilk Kürtçe okul kitabı yayınlanmıştır. 1926 yılında Kürtler hakkında yapılan ilk dökümanter film (*Zerê/Zarê*) çekilmiştir. 1930'da Erivan'da Kürtçe *Riya Teze* gazetesi yayın hayatına başlamıştır. *Riya Teze* gazetesi özellikle Kürtçede siyasal, ekonomik ve toplumsal alandaki terminoloji çalışmalarına ciddi bir katkı sunarak, Kürt yazı dilinin gelişmesinde aktif bir rol oynamıştır (Özdemir ve Arslan, 2018). 1936 yılında *Kürt Folklor Derlemeleri* adlı çalışma yayınlanmıştır. Bu dönemde sadece Ermenistan'da 70 Kürtçe kitap yayınlanmasında başta Erebe Şamo, Hecîyê Cindî, Emîne Evdal, Casimê

Celil, Çerkez Bakayev başta olmak üzere dönemin Kürt aydınlarının ciddi bir emeği bulunmaktadır.

2. dönem 1937'den 1955'lere kadar sürmüştür. Döneme damgasını vuran başlıca gelişme 2. Dünya Savaşı ve Sovyetlerin "Büyük Anavatan Savunması" olmuştur. Bu dönem sadece Kürtler için değil, diğer pek çok etnik kimlik için de baskı, sindirme, tutuklama ve sürgün dönemi biçiminde yaşanmıştır. Bunlara paralel olarak sosyal, siyasal ve kültürel gelişme adına yasaklarla dolu ve kısır bir süreç yaşanmıştır.

3. dönem 1955'lerden başlayarak 1990'ların başında Sovyetlerin dağılmasına ve reel sosyalizmin çözümlüşüne kadar geçen süreçtir. 1937'de kapanan Riya Teze gazetesi yeniden açılmıştır. Kürt öğretmen yetiştiren bir enstitü kurulmuştur. Bunu izleyen dönemde Kürt dili, edebiyatı, folkloru, tarihi ve etnografyası konusunda önemli çalışmalar yürütülmüştür. Bu alanlarda birçok önemli Kürt dil bilimcisi, şair, edebiyatçı, tarihçi, etnograf ve müzik araştırmacısının eserler verdiği bilinmektedir (Silopi, 1969: 18). 3. dönemin en önemli ve etkileri günümüze kadar ulaşmış olan gelişmesi, 1955'te Erivan Radyosu'nun (Radyoya Erîvanê) açılması olmuştur. Radyo, Ermenistan Radyosu Kürt Departmanı olarak kurulmuş olmakla birlikte Erivan Radyosu ismiyle tanınmıştır. Radyonun Kürt kültürel hareketinin önemli bir parçası haline gelmesinde Celil ailesinin rolü oldukça büyüktür Birinci kuşak Sovyet Kürt aydınlarından olan Casimê Celil, radyonun ilk şefliğini yapmış; ondan sonraki dönemlerde de Celil ailesinin diğer kuşaktan bireyleri radyonun yayın hayatında önemli görevler üstlenmiştir. Celil ailesi, bu yönüyle Sovyet Ermenistan'ındaki Kürt kültürel hareketinin en bilinen öncüsü olmuştur (Peyrat, 2019: 51). İlk kuruluşunda haftada 3 gün 15'er dakika test yayını yapan Erivan Radyosu, zaman içinde hem kapsadığı alan, hem seslendiği kitle hem de haber üretimi ve müzik faaliyetleri ile dünyanın her tarafındaki Kürtler nezdinde etkili bir merkez haline gelmiştir. Radyo, çoğu sözlü kültür ürünü olan Kürt kilam ve stranlarını 1500'ü aşkın kaset ve taş plakta kayıt altına almıştır. Aram Tigran, Feyzoyê Rizoyî, Ayşe Şan, Egîdê Cimo, Qarapetê Xaço, Şeroyê Biro, Meryem Xan, Şex Şamîlê Beko, Xelîlê Evdile vb. daha onlarca ozan ve dengbêjler Erivan Radyosu ile dünyadaki bütün Kürtlere seslenmiş ve etkilemiştir. 20. yüzyılın sonlarına doğru bütün parçalarda ve diasporadaki Kürtlerin ulusal birliğinin en önemli yapı taşlarından biri olan radyo, Sovyet Kürtlerinin 1990'lara kadar süren "Kürt rönesansının" da başlıca unsuru haline gelmiştir (Şamil, 2005: 103).

f) Barzani'den Günümüze Sovyet - Kürt İlişkileri

20. yüzyılın başında Batı'nın hayal kırıklığına uğrattığı Kürtler, Ekim Devrimi sonrasında umutlarını Sovyetlere bağlamıştı. Ancak Türkiye, İran ve Irak ile

ilişkilerinin dönemsel seyrine göre hareket eden Sovyetler, Mahabad örneğinde görüldüğü üzere Kürtlerin etno-politik ve etno-kültürel hak mücadeleleri karşısında Batı'nın tutumundan farklı bir pozisyon almamıştır. Sovyetlerin Kürtleri politik bir enstrüman olarak kullanmasının en bilinen örneklerinden biri Mahabad sonrasında Molla Mustafa Barzani ve peşmergelerine sığınma hakkı tanımaları ve o dönem Kürtlere seslenen Sovyet propagandasıdır. Bu propagandanan etkilenen 1960'lı ve 1970'li yılların bütün Kürt hareketleri yönlerini Moskova'ya çevirmiştir. Kürtlerin yaşadıkları dört ulus devletteki Marksist-Leninist örgütler ve milliyetçi Kürt hareketlerinin neredeyse tamamı, Sovyetleri ideolojik eksen olarak kabul etmiş, hareketlerinin ittifak gücü olarak görmüştür. Bunun en son örneği 1984'ten günümüze kadar Türkiye'ye karşı silahlı direniş hareketini sürdüren PKK'dir. Kuruluş manifestosundan itibaren Sovyetleri bir esin kaynağı ve doğal müttefik olarak kabul eden PKK, ancak reel sosyalizmin çözülmesinden sonra Sovyetlere yönelik eleştirel bir tutum almıştır.

Sovyetler dönemi boyunca yüzlerini Moskova'ya dönen Marksist-Leninist Kürt hareketleri ve idealist Kürt milliyetçileri özellikle Mahabad Kürt Cumhuriyeti'nin yıkılması, Irak'taki Barzani direnişinin kanla bastırılması, ardından gelişen Halepçe katliamı sonrasında yeni bir politik tutum almaya başlamıştır (Jwaideh, 2014: 513). Reel sosyalizmin çözülmesinin ardından Rusya ve eski Sovyet cumhuriyetlerinde Kürt politik aktivizmini daha örgütlü bir düzeye ve görünürlüğe ulaştıran Kürtler, son Rojava süreciyle birlikte politik bir aktör olan Rusya ile aynı masa etrafında tekrar bir araya gelmiştir.

Sonuç

Kürtler ve Ruslar arasındaki ilişki oldukça geçmişe dayanmaktadır. Çarlık Rusyası döneminde başlayan ilişki, Sovyetler Birliği ile olgunlaşmış ve günümüzde Rusya Federasyonu ile farklı bir evreye girmiştir. Ortadoğu ve Kafkasya'nın başlıca politik aktörlerinden olan Rusya, yalnızca sınırları içinde yaşayan Kürtler ve Kürt aktivizmi ile değil; sınırları dışındaki Kürtlerle de bir münasebet içindedir. Özellikle Ortadoğu'da cereyan eden, uluslararası nitelik taşıyan süreçleri yakından takip eden ve bölgede etkin bir aktör olmayı amaçlayan Rusya; Suriye başta olmak üzere Kürtlerin öznesi olduğu politik alanlarda varlığını göstermeye devam etmektedir.

Rusya, Ortadoğu'nun tamamında kendi hegemonyasını hâkim kılmak için kritik hamleler yapmaktadır. İç savaşın yaşandığı Suriye'ye asker gönderen ve birçok bölgede askeri üsler kuran Rusya, Suriye'nin geleceğinde başlıca belirleyici özne olma çabasını sürdürmektedir. Bu açıdan yer yer Suriye İç Savaşı'nın diğer failleri Türkiye, İran vb. devletlerle çeşitli taktiksel ve stratejik ittifaklar

geliştirmektedir. Bugün Suriye’de yaşananlar, tıpkı Soğuk Savaş döneminde olduğu gibi ABD ile Rusya’nın emperyal çıkarları için dünyanın birçok bölgesinde tatbik ettikleri vekâlet savaşlarının bir tekrarı gibidir. IŞİD’e karşı mücadele, Suriye’de iç savaşın ve bölünmenin önüne geçmek gibi politik gerekçelere dayanarak buraya askeri müdahalelerde bulunan her iki gücün tek ortak noktası, bu bölgenin jeostratejik ve ekonomik dengelerini kendi lehlerine döndürme girişimleridir. Bu noktada Rusya’nın Rojava’da Kürtlerle kurduğu ilişki, stratejik olmaktan uzak, dönemsel çıkarlarına dayalı taktik bir yaklaşımdan öteye geçmemiştir. Çetin Gürer’in deyimıyla Rojava’da gördüğümüz “Sovyet pragmatizmi”, geçmişte Mahabad’da, Dağlık Karabağ’da ve başka alanlardaki politikalardan büyük farklılıklar göstermemiştir (Gürer, 2019). Her ne kadar Kürtlerin kültürel taleplerini destekler ve kabul eder gibi görünse de bu taleplerin gerçekleşmesi konusunda tutarlı bir duruş sergilememiştir. Kürtlerin IŞİD’e karşı verilen mücadeledeki rolü ve Suriye’de demokratik bir yapının oluşturulmasına dönük politik duruşları karşısında Rusya, Kürt siyasal temsilcilerini Astana, Soçi ve diğer kritik süreçlerin dışında tutmuştur. Yine Türkiye’nin uluslararası hukuku çiğneyerek Suriye’deki Kürt kentlerini işgal etmesi ve buralardaki demografik yapıyı değiştirmesi karşısında Rusya, Kürtlerin safında görünüp karşısında pozisyon almıştır.

Etno-politik Kürt aktivizmi, Ortadoğu başta olmak üzere Kürtlerin yaşadığı bütün coğrafyalarda ciddi bir örgütlenme düzeyine ve etkileme potansiyeline ulaşmıştır. Söz konusu politik gücün, Kürtlerin geçmişte yaşadıkları kötü tecrübelerden dersler çıkarmış olduğu söylenebilir. Kürtlerin kendi reelpolitik hedefleri doğrultusunda stratejik/taktik ittifaklara giriştiği ve Ortadoğu yeniden dizayn edilirken etkin bir aktör olarak hem sahada hem de masada pozisyon almaya çalıştığı görülmektedir. Dolayısıyla 21. yüzyılda Kürtler ve özel olarak da Kürt-Rus ilişkileri bağlamında eski deneyimlerden farklı yeni bir sürecin yaşanacağı öngörülebilir. Bu temelde Kürt-Rus ilişkilerinde beliren parametreler, tarihin bir kez daha tekerrür edip etmeyeceği noktasında belirleyici olacaktır.

Kaynakça

- A.Cabbar, Falih ve Davud, Hoşam. (2017). Kürtler: Milliyetçilik ve Politika, (der. F. A. Cebbar ve H. Davud. çev. Emine Ayhan), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Babaoğlu, Samir. (2020). “Orta Asya Kürtleri”. (<https://www.gzt.com/mecra/orta-asya-kurtleri-3434803>), (Erişim: 28.01.2021).
- Ballı, Rafet. (1991). Kürt Dosyası, İstanbul: Cem Yayınevi.
- Beşikçi, İsmail. (1990). Devletlerarası Sömürge Kürdistan, Paris: Institut Kurde de Paris.
- Bruinessen, Martin Van. (2010). Ağa Şeyh Devlet, İstanbul: İletişim Yayınları.

- Can, Hüseyin. (2017). Kürtler ve Stalin, İstanbul: Ceylan Yayınları.
- Ergun, Ayça. (2008). "Güney Kafkasya'da Etnik Kimlik ve Çatışma: Azerbaycan ve Ermenistan Ulusal Kimliklerinde Karabağ Sorunu", *Doğu Batı Dergisi*, Sayı: 44, İstanbul, ss. 181-193.
- Fragner, Berg G. (2004). "Sovyet Milliyetçiliği: Orta Asya'nın Bağımsız Cumhuriyetlerine Kalan İdeolojik Miras", Orta Asya ve İslam Dünyasında Kimlik Politikaları, (der. W. van Schendel ve E. J. Zürcher, çev. Selda Somuncuoğlu), İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 23-48.
- Gürer, Çetin. (2019). "Mahabad'dan Rojava'ya Rus Oyunu". (<https://ahvalnews.com/tr/rusya/mahabaddan-rojavaya-rus-oyunu>), (Erişim: 25.01.2021).
- Hür, Ayşe (2013). "Kürt Federasyonu'ndan Mahabad Cumhuriyeti'ne". (<http://www.radikal.com.tr/yazarlar/ayse-hur/kurd-federasyonundan-mahabad-cumhuriyeti-ne-1144807/>), (Erişim: 24.01.2021).
- Jwaideh, Wadie. (2014). Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi: İstanbul, İletişim Yayınları.
- Kakışım, Can. (2014). Sosyalist Hareketlerin Etnik Kimlik ve Azınlık Meselelerine Yaklaşımlarının Geçmişi ve Bugünü: Bir Paradigma Değişimi, (Yayınlanmış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi.
- Kakışım, Can. (2016). Sınıf Etnisite ve Kimlik: Sosyalist Paradigmanın Evrimi, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kutschera, Chris. (2001). Kürt Ulusal Hareketi, İstanbul: Avesta Yayınları.
- Lenin, Vladimir İlyiç. (2010). Ulusların Kendi Kaderini Tayin Hakkı, Ankara: Sol Yayınları.
- McDowall, David. (2004). Modern Kürt Tarihi, İstanbul: Doruk Yayıncılık.
- Minorsky, Vladimir. (1988). Kürtler, İstanbul: Doz Yayınları.
- Nikitin, Basil. (1991). Kürtler: Sosyolojik ve Tarihi İnceleme, İstanbul: Deng Yayınları.
- Özdemir, Burcu ve Askeroğlu Arslan, Ayna. (2018). "Rusya'nın Kürdoloji Çalışmaları (1787-1947)", *İnsan & İnsan Dergisi*, Yıl: 5, Sayı: 17, ss. 194-213.
- Peyrat, Etienne. (2019). "1940'lardan 1980'lere Kürtlere Yönelik Sovyet Dış Politikası ve Sovyet Kürt Aktivizmi", *Kürt Tarihi Dergisi*, Sayı: 38, İstanbul, ss. 46-54.
- Peyrat, Etienne ve Çelik, Adnan. (2020). "Kürt Meselesinin Alanları ve Sovyet Rabitaları", *Kürt Tarihi Dergisi*, Sayı: 41, İstanbul, ss. 6-9.
- Silopi, Zinnar (1969). Doza Kurdistan, Stewr Basımevi: Almanya.
- Stalin, Josef. (1974). Leninizmin İlkeleri, Ankara: Sol Yayınları.
- Stalin, Josef. (1994). Marksizm, Ulusal Sorun ve Sömürge Sorunu, Ankara: Sol Yayınları.
- Şamil, Hejare. (2005), Diaspora Kürtleri, İstanbul: Peri Yayınları.
- Ünal, Fatih. (2008), "Rusların Kürt Aşiretlerini Osmanlı Devletine Karşı Kullanma Çabaları", *Karadeniz Çalışmaları*, Cilt: 5, Sayı:17. 2008. ss. 133-152.
- Vali, Abbas. (2013). Kürt Tarihi Kimliği ve Siyaseti, İstanbul: Avesta Yayınları.

Kafkas Kürtlerinden Redkan Aireti

Nihat ner

Tarihin akışı içerisinde Kürt tarihi tam anlamıyla yazılmamıştır. Kürt tarihi ile ilgili var olan kaynakların büyük çoğunluğu da Kürtler tarafından yazılmamıştır. Bize göre Kürt tarihini ayrıntıları ile ortaya çıkarmanın yolu, Kürt airetlerinin kendi tarihlerini yazmaları ile mümkündür. Her Kürt airetinde, kendi tarihleri ile ilgili anlatılan onlarca olay vardır. Şayet Kürtler, Kürt halkının değeri olan aşiretleri çok kötü bir Őeymi gibi görmekten vazgeçip, aşiret yalılarının ve sözlü tarihçilerin kendileri hakkında anlattıkları tarihi olayları yazıya kavuturursa, yazılı Kürt tarihine büyük katkı sunacaklarını düşünüyorum. Biz de bu bilinç ile hareket edip gerek yazılı kaynaklar gerekse sözlü tarih anlatımlarından faydalanıp Redkan airetini yazmaya çalışacağız.

I) Redkan İsminin Kökeni

Günümüzde Erivan Kürtlerinin kadim bir aireti olarak kabul edilen Redkan airetinin tarihi ismi Zilla airetidir. Zilla airetine, Türkçe Zilan aireti denilmektedir. Serhad bölgesi dışındaki Kürtler, Zilan aireti denilince Zil ve Mil isimli iki ana bentten biri olan Zil ile Zilan'ı aynı sanır ama Zilla aireti, Zilan çatısı altında ona tarih boyunca liderlik etmiş bir airettir.

Redki airetinin daha eski ismi Zilan olduğundan, Osmanlı arşiv belgelerinde Redki airetinden bahsedilirken zaman zaman 'Redki', zaman zaman da 'Zilan' ifadesi kullanılmıştır. rnek vermek gerekirse 1781 yılına ait bir Osmanlı

belgesinde Hüseyin Ağa Çongdeve'nin babası Büyük Şemdin Ağa'ya 'Redki lideri Şemdin' denilirken (BOA, 305/15208), Şemdin Ağa'dan sonra Redkanlıların liderliğine geçen oğlu Hüseyin Ağa için 'Zilan aşireti lideri' denilmiştir (BOA, 452/22392). Yine aynı belgede Hüseyin Ağa'nın Rewan'dan Van bölgesine gittiği belirtilir ama konu ile ilgili başka belgelerde bu kez 'Redki' ifadesi kullanılmıştır (BOA, 782/36609; BOA, 827/37457; BOA, 824/37401). Aynı şekilde Şemdin Ağa'nın torunu Cafer Ağa (Guli Cewer Ağa/Cafer Ağa Şemsedinov) ve onun oğlu Ali Eşref Bey'den bahsedilirken, genelde 'Redki' ifadesi kullanılmıştır. Ayrıca bazı yazarlar Zilan (Redki) aşireti ile Zilan Aşiretler Konfederasyonunu karıştırıp, Biruki aşiretinin de Zilan aşiretinden olduklarını söylerler ama hiçbir kaynakta Birukiler Zilan aşireti olarak geçmez. Birkaç örnek vermek gerekirse İğdır Rus hakimiyeti altındayken, bölgedeki bütün Kürtlerin resmi temsilciliğini Redkan aşireti Torına Mala Kosa ailesinden Ali Eşref Bey yapardı. Biruki aşiretinden Ali Ağa, Rus yöneticilere mektup yazıp Birukilerin ayrı bir aşiret olduğunu ve bu aşiretten birisinin Biruki aşireti bölgesinde yöneticilik yapmasını ister (Hun, 2022, ss. 230-231). Yine Birukiler, Redki aşiretinden bahsederken onlar da Zilan aşireti ifadesini kullanırlar. Biruki aşiretinden Ahmet Özer, 'Doğu'da Aşiret Düzeni ve Birukanlar' isimli kitabında şöyle der: "...Ruslar bu alaylardan birini Zilan aşiretinden Güneş ailesine, diğerini ise Kafkasya'daki Brukan aşiretine kurdurmuştur." Benzer tanımlamalara 1919 yılına ait bir Osmanlıca belgede de tesadüf edilmektedir: "Kafkasya'daki Ermeni mezâliminden kaçarak Bayezid'e gelen Biruki ve Zilan aşiretlerine mensup ailelerin iskân edilmek üzere Van'a sevk edildikleri..." (BOA, 2877). Yine 1959 yılında dönemin Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın talimatı ile hazırlanan Kürt Raporu'nda 38 Kürt ileri geleninin ismi, Kürtçü oldukları gerekçesiyle yazılmıştır. Bunlardan ikisi Biruki aşiretinden Kinyas Kartal ve Redki aşiretinden Naci Güneş'tir. Kinyas Kartal'ın aşireti "Biruki", Naci Güneş'in aşireti "Zilan" olarak geçmektedir (<https://www.haberturk.com/yazarlar/murat-bardakci/725769-celal-bayarın-1959da-hazırlattığı-kürt-raporunda-bakin-kimler-var>).

Konuyu daha da iyi açıklamak gerekirse Zilan Aşiretler Konfederasyonu, özünde Zilan aşiretidir. Celali, Biruki, Cemaldini, Heyderi vb. aşiretler bu aşiret ile birlik oluşturunca Zilan aşireti, Zilan Aşiretler Konfederasyonu adı ile anılır olmuş. Aynı şekilde Milan Konfederasyonu'nun ana kaynağı olan aşiret de Milan aşiretidir. Zilan ve Milan konfederasyonları, 1840'lardan önce iki aşiretti. Örneğin Kürtlerin tarihine dair kadim bir kitap olan Şerefname'de, Zilan (Redkan) bir aşirettir. Şerefname'de konfederasyon diye bir kavram yoktur. Mesela Silêmani Kürt beyliğini kuran aşiretlerden bahsedilirken -ki bunlardan biri de Redki'dir- akraba oldukları belirtiliyor. Beyliği kuran sekiz aşiret şöyledir: "Berazi, Zilan (Redki), Bojiyan (Botan), Bêski (Besiyân), Dîlxêri, Banoki, Zikziyan ve Hewêdi."

(Şeref Han, 1971, s. 294). Bu sekiz aşiret haricinde Celali, Biruki ve Heyderi gibi aşiretler Redki aşireti ile akraba olabilirler. 1972 ve 1976 yılları arasında Ağrı ve Kars çevrelerine gidip, Kürt aşiretleri üzerine araştırma yapan Recep Albayrak, “Türklerin İran’ı” isimli kitabında Biruki aşiretinin asıl isminin Memani, Redki aşiretinin eski isminin Zilan olduğunu belirtip bu iki aşiretin kardeş olduğunu, onların Celali ve Heyderi aşiretleri ile de üvey kardeş olduklarını yazar (Albayrak, 2013, s. 694). İhsan Nuri Paşa ise 1946 yılında İran’da *Huzistan* dergisinde bir yazı dizisi olarak yayınlanan, daha sonra 1955 yılında “Kürtlerin Kökeni” ismi ile basılan kitabında Celali, Heyderi ve Memani aşiretlerinin Zilan (Redki) aşiretinden kopup farklı isimler aldığını belirtir. Bu iki kaynak haricinde, bir başka kaynak da bunlara benzer ifadeler kullanmaktadır. Ünlü Rus tarihçi P.İ. Averyanov, 1900 yılında yazdığı ‘Osmanlı, İran ve Rus Savaşlarında Kürtler’ adlı kitabında, Badilli (Memani) aşiretinin Zilan (Redki) aşiretinden koptuğunu yazar.

Sözlü anlatım olarak Zilla aşiretinin Redkan ismini alması hakkında, Redkanlıların anlattığına göre Mervaniler zamanında Silvan sınırlarında yaşayan Zilla aşiretinden bir kızın yolu, Mervan kralı ya da kralın oğlu tarafından kesilir. Kral ya da kralın oğlu, başına odun vurulması suretiyle bu kız tarafından öldürülür. Bunun üzerine Mervani askerleri, Kelê isimli köyde Zilla aşiretine saldırır ve tüm askerler bu savaşta öldürülür. Bütün askerler öldürülünce, dönemin insanları “gişt red kirin” yani “hepsini yok ettiler/bitirdiler” der ve aşiret o olaydan sonra Redki (yok eden/bitiren) ismi ile tanınmaya başlar. Yukarıda anlattığım olay, Redkanlılar tarafından tarih boyunca günümüze kadar sözlü olarak anlatılagelmiştir. Şimdi konu hakkında yazılı bir kaynağa da bakalım. Ağrı Direnişi liderlerinden İhsan Nuri Paşa, yukarıda zikrettiğimiz ‘Kürtlerin Kökeni’ isimli kitabında şöyle der: “*Mervani hükümeti döneminde, Mervan hükümdarlarının zulmünden kaçan Zilan aşireti arasında, Huxşter’in (Huş-ter) Sekkaların reisleri için yaptığı yapıyor. Yani itaatsizlikten dolayı aşirete gelen 80 süvari evlere dağıtıldı. Gece, önceden aralarında kararlaştırdıkları üzere damın arkasında aşiret reisi bir yorganı hint yağına bulayıp ateşe vererek etraftı aydınlattı. Onu gören herkes bu ateşle verilen işaret üzerine misafirini öldürdü. Üçüncü ateşte hepsi göç edip kuzeye gitti. Aşiret reisinin evindeki başkan öldürülmek istenince, o, yiyecek ambarına kaçtı. Orada onu yakalayp öldürdüler. Bu nedenle Zilan reislerinin ailelerine bugün de “Kulin bı Xûn” (yuvası kanlı/yuvaları kanlı-N.Ö.) deniyor” (Nuri, 1977, ss. 66-67). Redkanlılarda İhsan Nuri Paşa’nın anlattığı gibi anlatanlar da var. Ama biz daha çok birinci varyantı tercih ettik.*

II) Redkan Aşiretinin Göç Serüveni

Redkan aşireti Diyarbakır'ın Silvan ilçesi ile Cizre arasındaki bölgeye XI. yüzyılda göç etmiştir. Silvan çevresine yerleştikten sonra, bugünkü Geliyê Zilla'ya (Zilan Vadisi) yazları yaylacı olarak geldiklerinden, bu vadi onların ismi ile anılmaya başlamıştır. Kürt coğrafyasında belirli aşiretlerin yayla olarak kullandıkları vadiler, onların isimlerini almıştır. Örneğin Geliyê Zilla, Geliyê Beraza, Geliyê Goya, Geliyê Xerza vb.

Redkanlıların Silvan'a göç ettikleri dönemde, 1071 yılında Selçuklular ile Bizans arasında 'Malazgirt Savaşı' meydana gelir. Bu savaşa Kürtler de Mervanilerin çatısı altında girerler. Mervaniler içinde Redkanlılar da yer aldıklarından, Malazgirt Savaşı'nın zaferle sonuçlanmasından sonra Muş'ta Redkan aşiretine Têxut (günümüzde Balotu), Kızılağaç, Kotanlı ve Qeremêşe köyleri verilir. Böylece Redkanlıların bir kısmı Silvan'da, bir kısmı ise Muş'un söz konusu dört köyünde yaşamaya başlar. Muş'un bu dört köyüne yerleştikten sonra, Kulla Muşê isimli bir salgın çıkar. Bu salgında Redkanlıların çoğu ölür. Aşiretin yaşlılarından biri olan Mihê Sîlêmin rüyasında melekleri görür ve melekler ona aşiretini alıp, Muş'tan gitmesini söyler. Bu rüyadan dolayı Redkanlılar oradan göç edip, önce yaylaları olan Geliyê Zilla'ya ve oradan da Kars'a göç ederler (Kulla Muşê için bkz.; Öner, 2021, s. 44).

Silvan'dakiler ise -Şerefname'de yazıldığında göre- Mervani devleti dağıldıktan sonra Mervanilerle akraba olan sekiz aşiret ile bir araya gelip Sîlêmani Kürt beyliğini kurarlar. Söz konusu sekiz aşiretin ismini yukarıda vermiştik (Şeref Han, 1971, s. 294). Bilindiği üzere 1515 yılında Diyarbakır, Osmanlı hakimiyeti altına girer. Redkan aşireti yaşlılarının anlatımlarına göre Kurmanc Kürtler, Osmanlı tarafından Diyarbakır'dan göç ettirilir, yerlerine Elazığ, Dersim, Bingöl bölgelerinden Zaza Kürtler ve Ermeniler iskân edilir. Redkanlılara göre şu an Diyarbakır'da yaşayan Zaza Kürtler, o dönem iskân edilenlerdir. Redkanlılar Silvan'dayken pirinç ekip, değirmen işi yaparlar. Ancak bölge Osmanlı hakimiyeti altına girdikten sonra, hayat şartları zorlaşmaya başlar. Sîlêmani beyliği, Osmanlı hakimiyeti altına girince, sık sık kendisinden savaşı ve vergi ister.

III) Diyarbakır'dan Erivan Çevresine Göç

1570 yılında Osmanlı Padişahı II. Selim, Kıbrıs'a sefer düzenler. Bir emirle Besyan (Bêski), Bucyan ve Redkan aşiretinden iyi ok kullanan bin kavvas (okçu) ister. Bu üç aşiret verilen emre uymayınca, 12 Nisan 1571 tarihli bir kararla kendilerine bin filori (Avrupa menşeli altın para) ceza kesilir (BOA, 12/48).

27 Haziran 1570 tarihinde 400 gemi ve 100 bin askerle Kıbrıs Adasına saldıran Osmanlı, 3 Temmuz günü Larnaka'yı alıp, Lefkoşa'ya doğru ilerler. Yedi hafta süren savaş boyunca, Venedikli askerler ve yerel halktan 56 bin kişi ölür. Osmanlı'nın ise asker kaybı 50 bin kişidir. Adanın imar ve iskânı için, 21 Eylül 1571 tarihli bir ferman ile İç Anadolu'nun (Karaman vilayeti) belli şehir ve köylerinden adaya mecburi iskân yapılması kararlaştırıldı ve Türkler yerleştirilmeye başlandı. 7 Mart 1573'te bir antlaşma ile Kıbrıs Osmanlı'da kaldı.

5 Temmuz 1573 tarihinde Besyan, Bucyan ve Redkan aşiretlerinden sorumlu sancak beyi Behlül Bey bir rapor gönderip, bin kavvas hazırladığını ama ücretlerini ödemediklerinden bazılarının firar ettiğini ve bundan dolayı savaşa katılmadıklarını söyleyip, devlete yalnızca 5 yüz filori verebileceğini söylüyor (BOA, 22/458).

2 Şubat 1580 (Hicri 15.12.987) tarihinde Besyan, Bucyan ve Redkan aşiretleri Sancak Beyi Behlül Bey'in ağır vergilerinden dolayı, Mollazade Ebubekir önderliğinde Ardahan'a Yusuf Bey'in yanına göç ederler. Bu üç aşiret, vergi için kendilerini geri getirmeye gelen Behlül Bey'i ve adamlarını öldürür (BOA, 39/313). Osmanlı'nın hakimiyeti ile zayıflayan Sılêmani Kürt beyliği, bu üç aşiretin göçü ve beyliğin lideri Behlül Bey'in ölümü ile gücünü iyice kaybedip ortadan kalkar.

Redkanlılar, Yusuf Bey'in yanına göç ettikten sonra Ani bölgesine yerleşirler. Oradan da Erivan'a dağılmaya başlarlar. IV. Murad, 1635 yılında Rewan (Erivan) Seferi'ni düzenlediğinde, Bêski ve Redkan aşiretleri de yardım eder. Bundan dolayı Bêski aşiretinden Çolak Abdi Paşa ailesine Bayezid kalesinin hakimiyeti, Redkan aşiretinden Mihemed Ağa'ya (Digor Yağlıca köyünden Hasan Kara'nın soy ağacında bu şekilde yazılmaktadır) ise top ve ferman verilir. Günümüzde bazı Türk kaynakları Çolak Abdi Paşa ailesinden, torunu İshak Paşa'dan bahsederken bunların Türk olduklarını iddia ederler. Fakat IV. Murad ile beraber Rewan Seferi'ne katılan Kâtib Çelebi, *Cihannüma* adlı eserinde Bayezid kalesini ve kaleyi yöneten aileyi şu şekilde tasvir etmektedir: "*Kal'a-i Bayezid, Kotur şimalinde bir kal'a ve livadır ve serhad-ı Acemdir. İki kal'a dahi buna tabidir. Biri Diyadin kal'ası ve biri Hamur kal'ası. Bu livayı Behlül Bey ocaklık tarikiyle zabt ider. Bunlar dahi tevaif-i Ekrahdan (Kürt) Besyan (Bêski) aşiretinden gâyet şeci' taifelerdir. Kızılbaşlar bunlardan gâyet havf iderlerdi. Bayezid ovasından nehr-i Murad geçer ve yere batar ve dört saatlik mesafeden tekrar çıkar, oradan akar gider. Bu livaya Ağrı dağı nazırdır ve burada ibtida-i sahra-i Çaldıran vâkidir.*" (Çelebi, 2009, s. 326).

1639 yılında Erivan bölgesi tekrar Safevilerin eline geçti. O yıl yapılan Kasr-ı Şirin Antlaşması ile hem Kürt coğrafyası ikiye bölündü, hem de Erivan resmi olarak Safevilerin toprağı oldu. 1724'te ise Osmanlı bir kez daha Erivan'ı ilhak etti. 1727'de imzalanan Hemedan Antlaşması ile Erivan resmen Osmanlı tara-

fına geçti. 1735 Arpaçay Savaşı'nda Safevi devleti, Osmanlı devletini yenince Erivan, Gence ve Tiflis'i ele geçirdi. Safeviler, 1747'de Rewan hanlığını kurup Mir Mehdi'yi han olarak atadı. Rusya ile Gürcü krallığı arasında 1783'te Georgievsk Antlaşması'nın imzalanmasının ardından bölgedeki Rus nüfuzunun artması üzerine Osmanlı devleti hanlıkla irtibat kurmaya başladı. Buna karşılık Rewan hanlığındaki Ermeniler de Ruslardan yardım talep etti. Sonuçta hanlığa tekrar müdahale eden II. İrakli, kendi yandaşı Hüseyin Han'ın oğlu Gulâm Ali'yi tahta geçirdi. Gulâm Ali'nin annesi, Redkan aşireti lideri Şemdin Ağa'nın kızıydı. Gulâm Ali, annesi Kürt olduğu için öldürülmüş, yerine Hüseyin Han'ın annesi Gürcü olan diğer oğlu Muhammed tahta çıkarılmıştı. Hanlıktaki bu son gelişmelerle Gürcü ağırlığının giderek artması üzerine Osmanlılar müdahale etmiş ve hanlığa Hoylu Ahmed Han'ın torunu Ahmed'i getirmişti. 1795'te ise Ağa Muhammed Xan Qeçar kardeşi Ali Kul'yı 20.000 kişilik bir ordu ile Rewan'a gönderdi ve burayı aldı (<https://redkani.blogspot.com/p/rewan-sehrinin-tarihi.html>).

Safevi devletinin Rewan Hanı Ağa Muhammed Xan Qeçar, 1785 yılında Maku'da yaşayan Sipki aşiretinden Mirze Ağa ve Rewan'da yaşayan Redkan aşiretinden Ahmed Xan'a resmi olarak nişan veren handır (Dîma, 2011, s. 170).

IV) Erivan'ın Rus Hâkimiyetine Girmesi

Ruslar 1804 ve 1808 yıllarında iki kez Erivan'ı almaya çalıştılar ama başarısız oldular. 1826 yılında bir sefer daha düzenlediler ve nihayet 13 Ekim 1827'de ele geçirdiler. 1828 yılında imzalanan Türkmençay Antlaşması ile Erivan resmen Ruslara verildi. Bunu müteakip Ruslar bölgede yaşayan bütün Kürtlere ve diğer halklara vatandaşlık verip, kimliklerine Kürt-Müslüman, Êzdi ise Kürt-Êzdi, Azeri ise Tacik-Şii şeklinde yazdılar.

Ruslar Erivan'ı aldıktan sonra Kürtlerden oluşan dört alay kurdular (çoğunluğu Müslüman Kürttü). Bu alaylardan biri Kars'taydı ve 400 kişiden oluşuyordu (Redkanlılar öncülüğünde). Maku çevresinde yaşayan Celalilerin bir kısmı ve Êzdi lider Hasan Ağa'nın emri altındaki 400 savaşçı da bu dört alaya katıldı. Rus devleti nezdinde bölgedeki bütün Müslüman Kürtleri Redkanlılar, Êzdi Kürtleri ise Êzdi Hesini aşireti temsil ederdi. Redkanlılar istedikleri yaylayı kullanır, vergi vermez, askerlik yapmazlardı ama büyük savaşlarda Kürt birlikleri ile devlete yardım ederlerdi. Bu onlarla, devlet arasındaki anlaşmaydı.

Erivan'ın Rus toprağı olmasıyla birlikte buraya her taraftan Ermeni getirilir. Çarlık Rusya Müslüman Kürtlere karşı Hıristiyan Ermenilerin bölgede çoğunluk olması için elinden gelen her şeyi yapar. Kısa zamanda Erivan'ın ismini "Ermeni vilayeti" olarak değiştirir. Rusların bu tavrı karşısında rahatsız olan Redkan

aşiretinin o dönemki lideri Çongdeve Hüseyin Ağa, 1828 yılında Kars Muhafızı Osman Paşa'ya bir mektup gönderip Kars çevresinde kendisine ve aşiretine bir yer verilmesini rica eder. Hüseyin Ağa, aşiretin bir kısmını alarak Kars'a yerleşir. Erivan'da kalan Redkanlıların yeni lideri ise Hüseyin Ağa'nın yeğeni Gulı Cewer Ağa (Cafer Ağa Şemsedinov) olur. Cewer Ağa, Kırım Savaşı'nda emrindeki birliklerin başarısı sayesinde yüzbaşılıktan, generalliğe yükselmişti. Oğlu Ali Eşref Bey (Eleşref Beg) da aynı şekilde general rütbesine terfi etmişti (<https://redkani.blogspot.com/p/rewan-sehrinin-tarihi.html>).

Kars'ta yani Osmanlı sınırındaki Redkanlılara Hüseyin Ağa liderlik yapar. (<https://ararat-welat.blogspot.com/2020/09/erivan-bolgesinde-kurtlerin-akbeti.html>). Hüseyin Ağa'dan sonra Gulı Cewer Ağa'nın diğer oğlu Eyüp Paşa, 18 Ekim 1877'de 600 hane ile beraber Erivan'dan gelip Bayezid sancağı köylerine yerleşir (BOA, 1322/59).

1918 yılına gelene kadar başta Redkanlılar olmak üzere Azizi, Bıruki, Celali, Bêski, Banoki, Cemaldini, Dılxêri, Moti, Qaski, Kurdki, Şemski vb. gibi Kürt aşiretleri kadim yurtları olan Erivan ve çevresinden peyderpey göç etmeye devam ederler. Osmanlı sınırlarında 1915 olayları gerçekleştiğinde Ermeniler ve Ağrı, Kars, Iğdır, Van Êzdi Kürtleri kitlesel olarak Erivan bölgesine göç ederler. Patnos Koz köyü Ermeni liderlerinden Kurd Qazo, Ermeni komutan Antranik Paşa, Ermeni lider Haçatur Ağa ve Van Êzdi Kürtlerinden Cangir Ağa, geldikleri bölgede yaşadıklarının intikamını yerli Müslümanlardan almak için bazı gruplar kurarlar. Her gece birkaç Müslüman köyü basıp birçok kişiyi öldürürler. Silahlı ordulara karşı kendilerini savunamayan Müslüman Kürtler, 1918 yılında Aras nehrinin batısına ve Azerbaycan sınırlarına göç ederler. Göç ederken de mal varlıkları, hayvanları vb. her şeyi orada bırakmak zorunda kalırlar.

Tespit ettiğim kadarıyla Redkan aşiretinin Erivan'daki bazı köyleri şunlardır: Şamiran, Xerabe Vang, Seetli, Beyremeli, Camuşvan, Kapırtçı, Qatırvan, Sukar, Qecerevat, Hebilkend, Varankso, Camuşvana Mezın (şimdi Elegez), Xalisa, Devxırabe, Şirazli, Çimenliya Jorin, Çimenliya Jêrin, Qantrevat, Qerka, Gilan, Goma Redka, Xırbeli, Şorexav, Kotakli, Ervart, Uca, İlmezli, Okızli, Xerbegli, Neciliya Jêrin, Boqetin, Pirmelek, Qergebazar ve Seredovka.

Redkanlılar Aras nehrinin batısına, yani Osmanlı sınırlarına göç ettikten sonra bir kısmı daha önce gelen akrabalarının köylerine yerleşir. Bir kısmı da boş Ermeni ve Êzdi Kürt köylerine iskân edilir. Bazı aileler de Bayburt köylerine yerleştirilir. Redkanlılar şu an Türkiye'de toplam 359 köye dağılmışlardır. İlle göre yaşadıkları köy sayısı şu şekildedir: Kars 91, Ağrı 85, Iğdır 46, Muş 38, Erzurum 36, Ardahan 11, Van 34, Edirne 2, Bayburt 4, Eskişehir 3, Manisa'da 2, Bitlis, Erzincan, Diyarbakır, Hatay, Maraş, Ankara, Kayseri'de birer köy vardır (<https://redkani.blogspot.com/2019/05/redki-asiretinin-yasadg-koyler.html>).

Redkan aşireti toplam 13 alt koldan meydana gelmektedir. Bunlar Kumki, Memki, Çekemi, Heciya, Qerki, Bekiri, Kose'yi, Torına Mala Kose, Torına Malbatê, Mala Siso, Katêyi, Qewişi (Elesori) ve Hesepehas (Silêmani) şeklindedir. Redkan aşiretinin Bekiri kolu birçok defa Bekiran aşireti ile karıştırılır. Aralarında sadece isim benzerliği var. Herhangi bir akrabalık yoktur.

Redkanlılar Ağrı'nın bazı bölgelerinde ve Erciş'te "Zilla", Muş merkezde birbirlerine "oro" (bir hitap şekli) diye seslendiklerinden dolayı "oroyı", Bulanık'ta "mihacır" (muhacir), genel olarak da "mihacirên Rewanê" (Erivan muhacirleri) şeklinde adlandırılmaktadır.

Sonuç olarak bütüncül, sahih, gerçekçi ve özgün bir Kürt tarihinden söz edebilmek için arşiv kayıtları, sözlü tarihçiler, dengbêjler, çirokbêjler ve aşiret hikâyeleri önem arz etmektedir. Mikro anlamda ise aşiretlerle ilgili anlatımların vakit geçmeden yaşlı ve bilge insanlardan dinlenerek kayıt altına alınması elzemdir. Bu doğrultuda Redkan aşiretinin tarihine genel bir bakış attık. Özelden Redkan aşiretinin, genelde ise Kürt ulusunun kadim tarihine küçük de olsa bir katkı sunmaya çalıştık.

Kaynakça

- Albayrak, Recep, *Türklerin İran'ı: Yakın Gelecek*, Berikan Yayınevi, Ankara 2013.
- Averyanov, P.İ., *Osmanlı İran Rus Savaşlarında Kürtler*, Çev: İbrahim Kale, Avesta Basın Yayın, İstanbul 2010.
- Bardakçı, Murat, "Celâl Bayar'ın 1959'da Hazırlattığı Kürt Raporunda Kimler Var!", <https://www.haberturk.com/yazarlar/murat-bardakci/725769-celal-bayar-in-1959-da-hazirlattigi-kurt-raporunda-bakin-kimler-var>, Erişim Tarihi: 25-04-2022.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), C. DH., 305/15208.
- BOA, DH.HMŞ., Gömlek: 12, Sıra: 48.
- BOA, DH.HMŞ., Gömlek: 22, Sıra: 458.
- BOA, DH.HMŞ., Gömlek: 39, Sıra: 313.
- BOA, DH. MKT., 1322/59.; 1294.L.10.
- BOA, HAT., 452/22392.
- BOA, HAT., 782/36609.
- BOA, HAT., 824/37401.
- BOA, HAT., 824/37401-D.
- BOA, HAT., 827/37457-B.
- BOA, HR. SYS., 2877 – 11.
- Çelebi, Kâtip, *Kitab-ı Cihannüma li-Kâtip Çelebi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Cilt: I, Ankara 2009.

Dîma, Pîr, *Êzdîyen Serhedê: Sedşala XIX - Destpêka Sedşala XX*, Werger: Ezîzê Cewo, Weşanên Do, İstanbul 2011.

“Erivan Bölgesinde Kürtlerin Akıbeti”, <https://ararat-welat.blogspot.com/2020/09/erivan-bolgesinde-kurtlerin-akbeti.html>

Erişim Tarihi: 15-05-2022.

Hun, Mücahit Özden, *Iğdır Sevdası*, Alter Yayıncılık, I. Cilt, Ankara 2022.

Öner, Nihat, “Kulla Mûşê”, *Pencere Dergisi*, Sayı: 5, 2021, s. 44.

Özer, Ahmet, *Doğu’da Aşiret Düzeni ve Brukanlar*, Elips Kitap, Ankara 2003.

Paşa, İhsan Nuri, *Kürtlerin Kökeni*, Doz Yayınları, İstanbul 1977.

“Redki Aşiretinin Yaşadığı Köyler”, <https://redkani.blogspot.com/2019/05/redki-asiretinin-yasadg-koyler.html>, Erişim Tarihi: 02-05-2022.

“Rewan Kalesinin Tarihi”, <https://redkani.blogspot.com/p/rewan-sehrinin-tarihi.html>

Erişim Tarihi: 14-05-2022.

Şeref Han, *Şerefname: Kürt Tarihi*, Çev: M.E. Bozarslan, Ant Yayınları, İstanbul 1971.

Şimşek, Erdal, “Ermenistan Kimin Yurdu?” <https://www.milatgazetesi.com/haber/ermenistan-kimin-yurdu-72111/> Erişim Tarihi: 12-05-2022.

Hesreta Mîrat Mayî

Ayhan Erkmen

Ji xelqê re text û dewlet mîrat mane, ji wan re ferman, trawma û hesretî. Çend sal berê, bi doxtor Xelîl Xaltî re dema ku em ser trawmayê û fermanan diaxivîn -ew bi teybetî ser trawmayan xebitîbû- got “Bandora trawmayan civakî ye, mirov rasterast mexdûrê trawmayan nebe jî, dê, bav û pêşiyên mirovan ew mexdûriyet jiyabin, mirov tim bi tirs û xofa trawmayê diji. Nifşên Êzdiyan yên ku li avrûpayê ji dayik bûne û mezin bûne jî tim bi tirs û xofa fermanan dijin.”

Ez ji Serheda jorîn im. Heya fermana sala 1918an li vê deverê Êzdî jiyane. Çûyîna wan bi kul û derd e, gellek çîrok li dû xwe hîştine. Di bîra civakê de û di pirtukên Erebe Şemo, Heciyê Cindî û Wezîrê Eşo de behsa eş û janên wan salan tê kirin. Gundê me li ser riya şanzdeh gundên Êzdiyên herêma Dîgorê ye. Êzdiyên cîranên me, di sala 1918an de ne di vê riyê re di riyên çil û çîyan re derbasî alî Sovyetê bûne û cardin jî venegeriyane ser hîmên xwe.

Mixabin kambaxiya fermanan bûye parçeyekî qedera wan. Hatina Êzdiyan a herêma Dîgorê jî disa ji ber fermanekê çêbûye. Di sala 1877-1878an de Rom ku li hember Êrisêtê şer winda dike, Evdilhemîdê padşahê wan bajarê Qersê û der û dora wê, bi ber şer ve ji wan re dihêle. Tola wê jî ji civakên kêmar yên li nava xwe derdixe. Bi destê hevkarên xwe dikeve dor canê wan. Êzdiyên herêma Eyntaba¹ Agiriyê ji ber wan tedan koçber dibin û tînan herêma Dîgora Qersê. Rayedarên Êrisêtê jî wan di şanzdeh gundên Dîgorê; Şatiroxliyê, Şîrînkoyê, Yemençayîrê, Susizê, Xerebe Dîgorê, Qizilquleyê, Baceliyê, Duzgêçîtê, Engûkê ... de cihûwar dikin.

1 Dutax

Êzdî li vir, devî devî çil salî dijîn. Li gorî pergala Êrisêtê ya wê çaxê, civak xwe bi xwe rêve dibin. Bi destûra çar, serekên bi navê “gilaveyan” ji nav xwe hildijbêrin û “gilave”² di navbera wan û çar de dibin pire. Di herêma Dîgorê de gilavetiya civaka Êzdiyan, bi salên dirêj Elî Axa kiriye. Elî Axa ji gundê Xerebe Dîgorê bûye. Xerebe Dîgor hema li fêza Dîgorê ye. Wê wextê li navenda Dîgorê Ermenî, li Xerebe Dîgorê Êzdî jiyane.

Li serê newala bintara gundê Xerebe Dîgorê kaniyek heye û navê wê “Kaniya Gevezê” ye. Di sala 1890î de Egîdê birê Elî Axa li vir dest diavêje keçekê yê birevîne; Geveza xwîşka keçikê li hember dertê, bi dehiştanê Gevez ji zindêr dikeve û dimire. Egîd tê girtinê û wî sirgûnê Sîbiryayê dikan. Li wir bi Anna Lûkyanovnayê re dizewice. Di sala 1907an de Egîd bi malbatî ji sirguniyê vedigere Xerebe Dîgorê lê ji ber ku Anna rûs e, civak bertekan nîşandidin.³ Ji du vê bûyerê, civaka Êzdiyan vê carê jî Hutî Begê Reşî Axa wek gilave hildijbêrin. Hutî Beg ji gundê Şîrînkoyê bûye. Nivîskar Wezîrê Eşo neviyê Hutî Begê ye. Di wê tofana sala 1918an de Eşoyê bavê wî deh, donzdeh salî bûye.

Ji du şoreşê, Lenîn ku leşkerên sovyetê bêşer û bêdew ji serhedê dikişîne, hêwirze radibe; bi hawara “leşkerên Qerebekir tê” civaka Êzdiyan cî û warên xwe dihêlin û ber bi alî Sovyetê direvin. Di wê rev û bezê de tofaneke wisa mezin diqewime ku “dê ewledê xwe diavêje.” Gelek zarokên bêdê û bêbav ji dû Êzdiyan li vî alî sînôr dimînin. Hin xêrxwez ji wan zarokan xwedî derdikevin û mezin dikan. Li Bazarcixa me zarokekî bi navê Êsiv dimîne.⁴ Êsiv ji Êzdiyên gundê Şatiroxliyê bûye.

Gundê Şatiroxliyê hema di ber devê gundê me de ye, ji Qersê sî, ji Dîgorê bîst kîlometreyan dûr e. Navê erd û zeviyên gund, hê jî bi navkirinên Êzdiyan e. Gund pala xwe daye “Topa Şatiroxliyê.” “Çayira Axê” û “Kirê Keraliyê” rasteke fireh e û ji pêşiya gund heya sînôrên Bazarcix, Gulheyran û Yayla Sinco dirêj dibe. Li hêla bakûr Bazarcix û Gulheyran, li hêla başûr jî Yemançayîr û Şîrînkoy jê re cîrantiyê dikan. Riyên gundên Şîrînkoyê û Yemançayîrê di nava gundê Şatiroxliyê re derbasdibin. Çemekî zirav di bintara gundê Şatiroxliyê re dikişe.

Gundiyên me, Êsivê piçûk li rasta Kirê Keraliyê dibînin. Mala Hecî Dursin û Hecî Reso lê xwedî derdikevin û mezin dikan. Di dawiya dawîn de Êsiv, Berfoya keça Dawoyê pizmamê wan direvîne û dibe zavê malbatê jî. Sê zarên wan çêdibin; Husko, Nezîme û Îfo. Mixabin Êsiv di ciwaniya xwe de bi qezayekê tê kuştin.

Şatiroxlî di heman demê de gundê malbata helbestvan Şikoyê Hesên e jî. Lê nizanîm bi Êsiv re lêzimtiya wan he ye, an na. Di wê rev û beza sala 1918an de

2 *Glava* (Rûsî): Birêveber, serok û hwd.

3 Nivîskar Heciyê Cindî di pirtûka xwe ya bi navê Hewarî de dirêj, dirêj behsa vê bûyerê dike.

4 Eboyê Îsko (ji Bazarcixê) di hevdiîna me ya 28ê tîrmeha 2022an de parîvekir.

Hesenê Bavê Şiko hêj donzdeh salî buyê. Şiko ew êş û janên ku di fermanê de hatine jiyandin, ji bav, dê û mezinên malbatê guhdar kiriye û bi devê keçeke ji fermanê filitî, di helbesta xwe ya bi navê “Du Gul” de bi hostayî honandiye.

“ ...

Birawo ez e evd im,
Evda ser reş û dil jar,
Derdê neman çawa tevdim.
Wexta padişê zilm, xezevê,
Anî koka bavê min,
Cinyaz pê da dane tavê,
Qeland arg û avê min...”⁵

Ji Şatiroxliyê keça bi navê Şera Biro jî li vî alî sînor dimîne û li gundê Pifîka Şexan di mala Şêx Ûsiv de disitire.⁶ Ji gundê Qizilquleyê jî Teyoyê Merûf Axa heman qederê dijî.⁷ Teyo jî wê gavê donzdeh saliye bûye û li navenda Qersê di dibistana Rûsan de dixwîne. Dema defa hewarê lédide û gundî ji destê qetlê ber bi Gûmriyê û Elegezê direvin, Teyo nû ji Qersê hatibûye malê û hêj cilên dibistanê li ser wî bûne. Mala Merûf Axa jî tivdarekê xwe kirine ku yê rekevin lê Teyo naxweze bi malbatê re here, malbat li ser şînê datînin xwe diavêjinê û tînin rê. Teyo bi wan re rêdikeve, bi tevî malbatê heya devê Avareş jî diçe lê şûnve direve tê gund. Dibîne ku agir berdane, gund şevitandine.

Teyo bêxweyî û bêxwedan dimîne. Merivên Evdilmecîd Begê Eletorî⁸ rastî wî tî. Evdilmecîd Beg dema ku hîndibe Teyo kurê Meruf Axayê Okiz Axa ye,⁹ lê xwedî derdikeve, jê re dibêje “Rêkeve, here gundê Pifîka Şêxan, mala Şêx Evdirrehman, silavên min bêje, ew ê li te xwedî derkeve” Teyo raste rast diçe mala Şêx Evdirrehman, silavên Evdilmecîd Begê radigihîne û xwe dide nasîn. Şêx gazî her du kurên xwe, Huseyn û Mihemed dike, ji wan dipirse, ka gelo Teyo nas dikin, an na. Ji ber ku di xelaya sala berîn de Şêx, her du kurên xwe şandibûne mala Merûf Axa, genim dabûye anînê; Huseyn û Mehemed, ji tavilê Teyo tê derdixin. Teyo wek neferekî malbatê, bîst salan di mala Şêx de disitire û Şêx jê re “Emîna Êzdî” dixweze.¹⁰

5 Şikoyê Hesen, Payîz û Ba, Avesta Yayınları, İstanbul, 2008.

6 İdrîs Almayê neviyê wê agahî dan.

7 Seîdê kurê Teyo li hevdişina me ya di havîna 2021an de behskir.

8 Mezinê Sipkiyên Eyntabê ye û xwedan alayeke eşîretê bûye.

9 Êzdiyên herêma Dîgorê jî Sipkî ne û dostên Evdilmecîd Begê ne.

10 Ne bi tenê Teyo di gundê Pifîka Şêxan de şeş, heft zarokên Êzdiyên disitirin û mezin dibin.

Dilê Teyo ranake, berê xwe cardin nade Qizilquleyê. Lê Qizilqule qet ji xewnên Casîmê Celîl dernayê. Casîmê Celîlê hemsalê Teyo jî di wê rev û bezê de, dê, bav û xwîşka xwe winda dike. Li alî Sovyetê di sêwîxaneyan de mezin dibe.¹¹

Li gorî gotina wî “bihêlin Casîm ê bi çav girtî derkeve rê û bê Qizilquleyê.” Gundê wî di newala bintara Dîgorê de hatiye avakirin. Di bintara wê re ava çemê Dîgorê dikişê, dora çem bax û baxçe ne. Li ser çem aşên Teyo Begê û yê Markar Axa hebûne. Sînorên Qizilquleyê ji alî rojhilat ve digihêje Ava Reş ango sînorê Ermenîstanê. Ji alî rojava ve cîranê navçeya Dîgorê ye. Li alî bakûr bi Bacelî û Mevregê re û li alî başur jî bi Elem, Taşnîga Ecema û Xerebe Dîgorê re cîraniyê dike.

Casîmê Celîl perwerdeke baş digire. “Dîrektoriya radyoya rewanê”, “rêveberiya enstituya mamosteyên kurdî”, “berpirsariya weşanxaneya dewleta ermenîstanê ya beşa pirtûkên kurdî” dike û dehan pirtûkên helbest û çîrokan dinivîsîne. Dema rêveberiya enstituya mamosteyên kurdî dike bi Xanima Rizgoya gundîya xwe û wek wî di sêwîxaneyan de mezin bûye nas dike û pê re dizewice û bi hev re çar zarokên pir qîret mezin dikin; Ordîxanê Celîl, Celîlê Celîl, Cemîla Celîl û Naza Celîl.

Nivîskar Erebe Şemo di wê rev û bezê de bîst sali bûye; şoreşger e û di nav xebatên şoreşê de cih digire. Dema li herêma Dîgorê di nav gel de xebatan dimêşîne, yekineyêke çar wî di gundê Xerebe Dîgorê de digirin û lêdixin.¹² Her çiqas wê rojê berdidin jî lê ji dûre gund bi gund dû şopa wî dikevin. Ji ser vê Erebe Şemo, ji herêmê dertê, diçe alî Sovyetê û tevî artêşa sor dibe. Romana wî ya bi navê Şivanê Kurmanca ji bîranînên wî yên wan salan pêk tê.

Nivîskar Heciyê Cindî jî di pirtûka xwe ya bi navê Hewarî û bîranîn xwe de behsa wan salan dike. Heciyê Cindî wê demê deh sali bûye. Malbata xwe winda dike, serda jî destekî xwe. Ew jî wek Casîmê Celîl di sêwîxaneyan de bi hesreta Gundê Yemençayîrê mezin dibe. Heciyê Cindî, derbarê navê gundê xwe de dibêje ku “Çayîr û çîmenên gundê me wisa xweş bûn, çavên kê ku pê diket, li hember wê bedewiyê metel diman û digotin ‘eman çayîr!’”¹³

“Çemê Çaço” di nav wan çayîr û çîmenên gundê Yemençayîrê re kibar, kibar diherike. Li der û dora gund du çiya hene, yek çiyayê “Kolîk” e, gund pala xwe dayê; yê din jî çiyayê “Qontir” e û gund berê xwe dayê. Li ser vî çiyayî ziyaret heye, ji berê ve şênîyên gundên der û dorê, qurbanan dibin û li ser şerjêdikirin.

Esedê Biroyê Cewarî¹⁴ di sala 1909an de li fêza kaniya gund xaniyekî pir deb-

11 Prof. Celîlê Celîl di hevdîtina me ya havîna 2021an de behskir.

12 Erebe Şemo di romana Şivanê Kurmanca de berfireh behsa vê bûyerê dike.

13 Roja îrohin, şênîyên heremê vî gundî wek Yemençayîr binavdikin.

14 Bavê bavê nivîskar Heciyê Cindî ye.

debe dide çêkirin. Hê jî ev xanî ji heweskariyê wek “Birca Belek” tê binavkirin. Wan salan şênîyên Yemençayirê di vê oda Esedê Biro de dicivin; behsa meselê berê dikin, çîrok û stranan dibêjin. Carinan, ji derva jî mevan tevî vê cimûeta wan dibin. Ji wan mêvanan yek jî, sazband û dengbêjê gundê Qozilcê, Kamilê Bekir e. Kamilê Bekir sazê bi hostayî lêdixê û pê re kilam û çîrokan dibêje. Sê zarokên zîrek; Heciyê Cindî, Cerdoyê Genco û Emînê Evdal qet ji van şevbihêrkan kêr namînin. Dibe ku bi bandora wan şevan e, dema hersêk mezin dibin, li ser folklorê kurdan xebatên pir mezin û giranbiha dikin.

Heciyê Cindî ji berî koça dawîn, hesreta Yemençayirê wiha tîne ziman “Ez biçûma emençayirê, min dilê xwe rehet bikira, bêhna min vebûya, min ê cih û warên kal û bavê xwe, mala me û kalikên xwe bidîta. Min ê xaliya wî gundî, bi dilê tijî maç bikira. Ew xaliya ku xwêşk û bira, pîrik û kalikê min, dê û bavê min, pir hezkirî lê geriyane”

Ev hesreta Heciyê Cindî, çî piçûk, çî mezin hesreta hemu Êzidiyên ku ji cih û warê xwe nefîkirîne. A ku sed û pênc salan şûnde, Dengbêj Êsivê Efendî di gulana 2022an de serê sêwaran xistibû, ji Rewanê anîbû gundê Zorê jî ev hesret bû.

Efendiyê bavê Êsiv di dema rev û bezê de sî û pênc salî bûye, ji gunzê Zorê direve diçe alî Rewanê, di gundê Argavanê de cîwar dibe. Efendî wê hesreta welat di dilê Êsivê xwe de wisa qewîn dimeyîne ku Êsivê Efendî sed û pênc salan şûnde hatibû serdaniya gundê malbavîstana xwe, bi veqerê dema ku Lîanna Mihoyan¹⁵ jê hestên wî dipirsî bi dengê hestewar digot “Dema ku ez çûm Zorê, wisa bêhna min fire bû, hûn bêjin qey ez teze ber dawa diya xwe ketime.” Şênîyên gund ku xaniyên mala bavê wî nîşan didinê, kevirên xaniyan maçdike, bêhn dîke û ji ber derê xaniyan çend kulm xalî hildide, dibêje “Ez ê vê xaliyê bibim û ser gora bav û apê xwe bireşînim bejim ev xaliya mala we ye.” Dûre berê xwe dide goristana gund, helbet kêlik bi axê re keliyane, nayên naskirin lê Êsivê Efendî destê xwe vedike û sed û pênc salan şûnde, li ser gorên Êzdiyan qewl û bêytan dixwîne. Ji dû çend saetan, esra kûr, wekî ku li wî gundî ji dayik bûye, mezin bûye û dilê wî ranake ku jê veqete, bi çavên hêsir, ji şênîyên gund xatir dixweze û vediqete.

15 Pêşkêşvana bernameya “Dengê Xerîbiyê” li Çîra TV.

“Dostekî bavê min ê kevn hebû”:

Ahmedê Mîrazî (1899- 1961)

Nihat Gültekin

“Dostekî bavê min ê kevn hebû”, Ahmedê Mîrazî. Her duyan ji hev gelek hiz dikan. Divê ez ser kesatiya Ahmedê Mîrazî bi kurtayî bisekinim. Belkî ji xwendevana ra navê wî camêrî îdî nas e. Ew xudanê pirtûka *Bîranînên Min* e, ya ku bi tîpên latînî jî çap bûye¹. Ahmedê Mîrazî (Jê ra Ahmedê Şewêş jî digotin), merivekî xwedewar bû. Hê beriya ku Bolşevîk benê ser text, ew Mîrze û dengbêjê Cangîr Axa yê bi navûdeng, serokê êla êzdiyan a mezin “Zuquriya” bû². Piştî koçberîya êlê ber bi Ermenîstanê koçber bû. Ahmedê Mîrazî salên pêşîn li bajarê Tîblîsê rûdinişt û xizmeta wî bona belavkirina xwendewariyê li nav êzdiyên Tîblîsê berbiçav bû. Di salên sihî, wî jî tevî çend rewşenbîrên kurdan, wek dijminê hukumeta Sovyetê gunehbar kirin, demekê li hebixanê hiştin. Gunehbariya wî ew bû ku, dengbêj û mîrzayê serokeşîrê Zuquriyan Cangîr Axa bûye. Di dadgehê da axaftina bavê min wek şade ser bêbingeh gunehbarkirina rewşenbîrên kurd ên zîndankirî, bandora xwe ser dadgeran hiştibû. Paşwextiyê, sala 1982an, di civîna rêzdarîya 75 salîya bavê min da, ser bêtirsî û mêraniya bavê

- 1 Çîroka wê nivîsarê jî heye. Bi daxwaza çend rewşenbîrên me di civîna nivîsarvanên kurdan de, ser vê kitêbê hinek rexneyên zêde û bêbingeh kiribûn, wî ew pirtûkê bona sererastkirinê ji bona amadekirina çapê spartibûn hinek hevalan, ewan jî bi meqesa devdirêj û tûj pêde ketibûn birribûn, jê parçeyekî biçûk hiştibûn.
- 2 Êla Zuquriya, dema şerê cihanê yê pêşîn li jorî gola Wanê dihêwirî.

Wêne 1. Ahmedê Mirazî

min li dadgehê bi denge bilind Heciyê Cindî di peyva xwe da anî ser ziman³. Dadgehê da ser Ahmedê Mîrazî, hinek kes ku wek şade anîbûn, gelo ewana çî dikarin ser wî da bibêjin, ji tirsra xwe, xwe dabûn aliyek, tevî ku pir baş wî nas dikirin, gotibûn, em wî baş nas nakin. Bavê min di hindava wî da baş xeber dabû û aminbûna wî ji bona dewleta Sovyetê dabû xuyakirin. Ahmedê Mîrazî bi xwe paşê, dema min îdî zanîngehê xilas bikira, çend caran ez bi mêvanî birim mala xwe li gund û li ser wan bûyeran ji min ra gilî dikir. Gava ji dadgehê wî û kurdên girtî berdabûn, Ahmedê Mîrazî ser bavê min pirsî bû, “Ew kurê kê ye, ji kîjan gundî ye?” Paşê nêzikî bavê min bibû û eniya wî paç kiribû û gotibû; “Şîrê te li te helal be!” Ji wê deme dostaniya bavê min û Ahmedê Mîrazî dest pê bibû. Tê bîra min, şiklê bavê min rex cî-nivîne xwe, ser dîwêr xistibû. Dostaniya wana heta mirina Ahmedê Mîrazî ya bêwext jî dom kir.

Bavê min bihîstibû ku di muzêya edebiyat û hunera Ermeniyana da laboratiwarek heye, ku denge hunermandên Ermeniyana bona arşîvê tomar dikin û denge kevn jî bi têknîka nû cardin ruhbar dikin, ew çûbû li wê û nasiya xwe bi wan ra dabû. Bala wî kişandibû ku cîhazek heye, ku denge meriyan ji mîkrofonê digirte ser selikan, bi taybetî li ser sêlikên ji plastîkê nerm. Rojekê bavê min çû gundê Ahmedê Mîrazî û wî bi xwe ra anî mala me⁴.

Ahmedê Mîrazî du sê rojan mêvanê mala me bû. Çend rojan ser hev du sê saet ew her du diçûn wê laboratiwarê û dengê Ahmetê Mîrazî ser sêlikê plastîk tomar dikirin. Wexta ez îro jî denge wî xweşmêrî dibihîsim û hunera stranvaniya wî ku hemû nexşên awazên berê tê da cî digirtin, dikeve ber guhê min, ez zendegirtî dimînim. Nika kêman dengbêj mane ku stranên kurdî wa bi heyecan bistrên. Ew sêlikana hê di mala me da, arşîva bavê min da tene parastin. Kurdolog Celîlê Celîl derheqa dostê bavê xwe da wiha fikre xwe nivîsiye⁵.

Dema min Prof.Dr.Celîlê Celîl re bi telefonê jî xeber dida derheqa Ahmedê Mîrazî da gelek tiştên balkeş dianî ziman. Her cara ku em dipeyivîn, wî berhem û nivîsên Ahmedê Mîrazî bi awayekî pir baş vedigot. Heyfa Ahmedê Mîrazî, lê tiştên baş ewe ku mirovên wek Celîlê Celîl, Eskerê Boyik û yê mayîn bi nivîsên xwe ve wî bîr tînin û cimeata me jî jîyan û berhemên wî agahdar dibin. Mixabin a niha dema em tê da dijîn, mirovên wek wî zêde nemane. Em dikarin bibêjin ku xerabiyê wî zemanê êm têda dijîn ev rastîye ku zêde mirovên wek wî mixabin di cimeata Sovyeta Berê de gelek kêman mane an jî qet nemane. Ez jî di wê nivîsa xwe de dixwazim jîyan û berhemên Ahmedê Mîrazî binivîsim ku em her tim em bîr bînin. Divê dengbêj û nivîskarên wiha neyên jibîrkirin.

3 Wî jî wê deme bêbingeh girtibûn.

4 Mala me ji müzeyê ne dûr bû. Muze, nêzikî Meydana Lênîn bû. Nika jê re dibêjin “Meydana Azadîyê”. Ew muze hê di cîyê xwe de ye.

5 Zerî İnanç, *Di Radyoya Êrîvanê De Dengê Kurdî*, rûpel 20-21.

Gundê Tûtek, Navça Gîhadîn û Sancaqa Bazîdê

Ahmedê Şewêş Mirazî (Mirazov) Kurdên Serhedê ye. Sala 1899a li gundê Tûtekê, navça Gîhadînê, herema Bazîdê hatiye dinyayê. Kitêba xwe de derbarê Bazîdê de wek Sincaq qal dike⁶: “Tûtek gundek bû li welatê Romê, nehiya wê Diyadin bû, sincaq ji Bazid bû. Ew gundê me bû.” Derbarê xweza gundê xwe jî wiha behs dike⁷; “Baharê li gunde, havinê li zozana, qûtinêd şivan û berxvana bû, usa ji dihat dengê bilûrêd bilûrvana. Li bindarûka dihat dengê stranêd qiz, bûk û xorta, ew dengêd zize zelale delal. Di riya da qûçmikêd siyara dihatin, derbaz dibûn, ji nav wan siyara dihat qirinêd dengê dengbêja mina sewta qulingên, ku baharê refêd wan ji beriyêd germ dihatin, yan ji mina sewta refêd qulingane ku payîzêd ber bi beriya vedgeriyan.” Di wî gundî di nava eşîreke kurda yê qedîm da mezin dibe. Ew çax wî gundî de şêst, heftê mal hebûye. Di gundê Tutekê hem kurden misliman û hem jî kurdên êzdî hebûn. Ola xwe de cûda bûn lê di nav tekilîyên baş dijîyan. Kurdên êzdî jî, kurdên misliman jî rind dizanibûn erf, edet, eyd-erefat, rabûn-rûniştandina hevdû. Bîranînên xwe da derhaqa her du ola da a wiha dinivîse⁸; “Ji berê da şêxa, mela, hakima em ji hev qetandibûn, ayîna din da em başqe kiribûn, ser wê yekê jî firqî û cudatiya me tenê di ayîna dînda hebû.....usa jî şîn û şaya da em tevbûn, xulese, forma me yek bû, zaravê me yek bû, edetê me yek bû, dixwezim bêjim, ku ayîna dîn nîbûya, em tiştêkî mayîn ji hev nedihatî kîvşê, çimkî em kurap û kurêd bavê hev bûn.”

Dema behsa gundê xwe dike, taybetî behsa Kanîya Uris dike. Çawa tê zanîne şerê Êris û Romê tarîxa 1877-78an da çêbû. Eskerên uris hatibûn ser wê kanîyê çadirên xwe vekiribûn. Qederekî li vir mabûn û kanî wîsa bi nav dikirin. Bîranînên xwe de behsa ava wê kanîyê zehf rind û xas dike. Sehîd Axayê gund dema dixwest çay vexwe mirov dişandin ava wê kanîyê dianî. Wekî rojekê kanîyekê din çay dem bikirina, Axa hema fehm dikir û wiha digot⁹; “Çaya îro ne renge wê hebû, ne jî tema wê.” Piştî çûyina Êris sala 1914’an carekê din tên Tutekê. Gund ew çax jî xweş û bedew bûye. Di Sancaqa Bazîdê de gelek gundên êzdîya hebûn. Gelek gundan jî hem êzdî hebûn, hem jî misliman hebûn.

Xwendîna Ahmedê Mirazî, “Çi Merivê Nexwendî, Çi Mirîşka Kor”.

Wan salan, di welatê Romê de hikumetê guhdariya xwendina kurdan nedikir. Mêla Axa û Begên gund û navçan jî ser xwendinê tunebû. Di pirtûka Ah-

6 Ahmedê Mirazî, *Bîranînên Min*, rûpel 13, Weşanxana Deng

7 Ahmedê Mirazî, *Bîranînên Min*, rûpel 13, Weşanxana Deng

8 Ahmedê Mirazî, *Bîranînên Min*, rûpel 16, Weşanxana Deng

9 Ahmedê Mirazî, *Bîranînên Min*, rûpel 15, Weşanxana Deng

medê Mirazî de derbaz dibe ku wê heremê di nav¹⁰; “50-60 heb axa û began de tene Memed Begê Emer Axa xwendin û nivîsarê dizanibûye”. Gundên biçûk da jî dibistan tunebû. Tenê di bajara de dibistan hebûn. Di gundê Tûtekê da, xencî melayê gund, kesê ku bikaribe namê bixûne gund da tunebû. Bavê Ahmedê Mirazî rojekê namekî hildide tîne ku bide xwendinê, ew roj mela jî gund nebûye. Ser wê sebebê qedera jiyana Ahmedê Mirazî bi binî de tê guhirandinê. Bav Şewêş Efendî difikire ku xwendin nebe kare wan ya jîyanê gelek zehmet dibe. Kurê xweyî mezin Têmûr re dibêje¹¹; “Lawo, lê heta kengê em wa nexwendî, nezan, wa di tarîyê de bimînin. Çi merivê nexwendî çi mirîşka kor, her du jî yek in. Were em Ahmed bidine ber xwendinê”. Piştî fikra hev hildidin, malbat bîryarê dide ku Ahmedê Mirazî bişînin xwendinê, cem melayê gund. Armanca wan ew e ku bila Ahmet bixwûne mirazê wî nivîşkan nemîne.

Ew çax di nav cimaeta êzdîyan de xwendin-nivîsar gune dihate dîtin. Yek jî mele jî ola xwe da êzdî nebû, misilman bû. Lê Şewêş Efendî dixwaze kurê xwe bide xwandinê. Ji bo wan astengîyan ew bîryar bi rastî jî gaveke pêşketî bû. Zarokatîya xwe de bi hewldana bav û birayê xwe Ahmedê Mirazî dest bi xwendinê dike. Ahmedê Mirazî ji bo xwendinê diçe li cem mele yê gund. Du sal paşê tê dereca herî baş ya xwendinê. Xwendin û nivîsandina wî du sala da pêş dikeve. Mela şagirtê xweyî aqil, zîrek hez dike û temiyê dide Şewêşê bavê wî, ku kurê wî bide dibistana Dîadînê. Di dibistana Dîadînê de cem alimên mezin fêrî xwendin û nivîsandinê dibe. Dema xwendina xwe de pê dihesse ku Serhad warê dengbêj, helbestvan- şair û zanayên wek Ehmedê Xanî, Mele Mehmûd Bazîdî û Evdalê Zeynikê gelekên din bûye. Pêvajoya xwandina xwe de zimanê tirkî jî hîn dibe. Êdî derbazî dibistana Ruşdiye dibe. Dibistana Ruşdiyê de gundan pênc heval ji bona xwendinê digihêjin hevdû. Tev 13 -14 salî bûne. Rojekê Ahmedê Mirazî dema diçe li mala xwe, Sehîd Axa gazî wî dike. Jê re dibêje ku divê tu nameyekê binivîsî. Ew jî baş dinivîse. Paşê Sehîd Axa bavê wî Şewêş Efendî re razîbûna xwe tîne ziman. Bavê wî jî gelek gelek şad dibe.

Hin bûyer li ser Ahmet Mirazî zêdetir tesir dihêle. Dema xwendina xwe de rojekê di gundê Kizildizê ku girêdayî Bazîdê ye rastî destnivîsa Ehmedê Xanî tê. Destnivîsarên Ehmedê Xanî li ser wî gelek bandor dihêle. Sê xwendevanên dibistanê, dîbîne ku civata kurd li Bazîdê aliyê edebî-çandî de xebatên bi nivîskarê Mem û Zînê Ehmedê Xanî, gelek pêş ketîye. Tekilîya wî her dem Bazîdê re çê dibe. Pir caran ji bo serdanê diçe li ser mexbera Ehmedê Xanî. Gelek caran jî bi hevalê xwe bi navê Halit Celalzade re diçe serdana mexbera Ehmedê Xanî. Gava Ahmedê Mirazî diçe serdana mexbera Xanî rastê destnivîsa Mela Mahmudî Be-

10 Ahmedê Mirazî, *Bîranînên Min*, rûpel 16, Weşanxana Deng

11 Ahmedê Mirazî, *Bîranînên Min*, rûpel 19, Weşanxana Deng

yazidi tê. Wekî tê zanîn Mela Mahmudî Beyazidi gelek destnivîsên dewra xwe ji bo biparêze, daye Aleksandr Jaba. Jaba ew çax konsolosê Rusa ya Erzoromê ye. Ev pêvajoyê Ahmedê Mîrazî, ji agahîyan hayîdar dibe, xwe dinase, rewşa civatê pir baş fêhm dibe û dibine ku gel destê dewletê hatîye çî halî. Êdî mirov dizane ku xwenaskirina netewîyê gelek pêş dikeve.

Şevên Odêyên Gund û Evdalê Zeynikê

Ew çax di gund de ne televizyon, ne rojname, ne kitêb hebû. Gundîya bi cimaeta xwe va oda da rûdiniştin, behsa karên xwe yê rojane dikirin. Gelekan jî behsa karên xwe ya aborî dikirin. Piştî wan gilî gotinan guhdarîkirina hikîyat, çîrok û dengbêja dibû. Hemû gundan da dengbêj û çîrokbêj hebûn. Di gundê Mîrazî de jî hikyatbêj Hemzoyê Elebilkê, dengbêjên van jî Bekirê Nebî bû. Dema guhdarîkirina kilaman da her diçe zêdetir aşiqê kilama dibe, dengbêjîyê dibe. Dema guhdarîya Dengbêj Bekir dike kilama jî ezber dike. Kilama wî ewil guhdarî kirîye ev bû¹²;

Derdê min evdalê xudê pir girane,
Ew girane qasî çiyane,
Xudê xirab bike welatê Romê
Ciyê talan, turan, xerc û xeracanê,
Îdarenga min û keleş kawa min tê da nabe,
Ezê dikim deste kawa xwe bigirim, berê xwe
Bidime welatê Êris ciyê rehmêye,
Ew jî xudê avakirî deraze ji me wêdane,
Hay lê dinê, hay lê dinê,
Mûradî xopan wê jorda tê fûre-fûre,
Qeraxî tenike, orte kûre
Welatê Romê ciyê talan, tûrana, xerc û xeracanê,
Îdarenga min û keleş kawa min tê da nabe,
Ezê dikim deste kawa xwe bigirim, berê xwe
Bidime welatê Êris ciyê rehmê xêr û berê,
Ew jî xudê avakirî gelek ji me dûre,
Hay lê dinê, hay lê dinê.

Em dikarin bibêjin ku em derheqa Evdalê Zeynikê agahîyên pêşîn ji Ahmedê Mîrazî distînin. Ahmedê Mîrazî wek kitêba xwe de nivîsîye agahîyan Mete xwe

12 Ahmedê Mîrazî, *Bîranînên Min*, rûpel 39, 40, Weşanxana Deng

Emê digire. Sultanê Romê neçar dimîne û Surmeli Memed Paşa alîkarîyê dixwaze. Ev jî jê re derdikeve sefera Xozanê. Ew çax Evdalê Zeynikê pêre derdikeve seferê. Ahmedê Mîrazî bi dor berfirehî çûna Surmeli Mehmet Paşa ya Xozanê, nexweşiya samê û Evdalê Zeynikê dike. Evdalê Zeynikê dengbêje Surmeli Mehmet Paşa bû. Dema rê de vedigerin Mehmet Paşa wefat dike. Di Topraxqalê ew tê bihîstin, Çerkez def û zurnê dixin. Li ser wê bûyerê gelek tiştên nexêr diqewime. Evdalê Zeynikê li ser Xozanê çend kilama dibêje, yek kilam jî ev e¹³ ;

“...van nexweşa nale-nale,
Li welatê xeriba ne ci ye, ne nivîn e, ne berpala e,
Derde van nexweşa tasek ava zozanêd Silîbanî sar e.
Çûme Xozanê, serê sîka
Rojê tebatîya me tûne ji dest germê,
Şeve xewa me nayê ji dest waqe-waqa van wawika,
Kulê tu bikevî mala xweyîyê vê Xozanê,
Çawa ji hev qetandîye deste gelek zava û bûka
Wey Xozanê, wey Xozanê,
De bira xudê xirab bike ava te zozanê,
Ezê çavê xwe li nava sîyara digerinim
Ez nizanîm Qeymezê Êzdî-siyarê qule,
Feqî Elî siyarê Gewro kanê.
Wey dunyayê, wey dunyayê,
Qeda bê hersê rojêd felekê
Dûma te dunyayê,
Feleka xayîna, bi Surmeli Memed Paşa,
Feqî Elî siyarê Gewro,
Qeymezê Êzdî¹⁴ siyarê qule ra nayê.

Şerê Cihanê ya Yekem û Hatîna Kafkasya Başûr

Di gundê wan Tûtekê nivî kurdên misilman, nivî jî kurdên Êzdî bû wek me jor jî nivîsî bû. Li pey şerê cihana yekem wekî dehan Kurd, ji rûyê zilm û zordestî yê, axa bav û kalên xwe diterikîne û diçe Sovyetê. Ji ber hîn pirsgirikên şerê cihanê, Kurdên Êzdî alîyê Ermenîyan digirin û ber bi Yêrêvanê diçin. Wan salan êdî perwerde bûna wî tê asteng kirin. Elegez, wek herema Êzdiyan tê nav kirin. Li wir dibistana gundê Qundaxsazê nedixebitî, ji ber wî sedemî mecbûr dimîne du sê salan karên cûda da xebat dike. Paşê diçe bajarê Tilbîsa Gurcistanê cem Dewrêşê Romî. Ji ber ku zimanê Êris nizane nikarin hildine dibistanê. Cihêkî dixebite, salekê zimanê Êrusî hîn dibe paşê destpê dibistanê dibe.

13 Ahmedê Mîrazî, Biranînên Min, rûpel62, 63, Weşanxana Deng

14 Qeymezê Êzdî û Feqî mîrxasê Memed Paşa bûne.

Ahmedê Mîrazî demekê tevî şervanê Cangîr Axa dibe, dijî leşkêren Tirkan bo Êzdîya biparêze şer dike. Di nav wan de bi şervanîya xwe, bi xwendina xwe û bi aqîlîya xwe pir tê hez kirin. Azerbaycan, Ermenistan, Gurcistan gava tev li Sovyetê dibin, ji bo Ahmedê Mîrazî jî dibe destpêkek nû. Ji bo xebatên çandî Tilbîsê alîkarîya koçberên kurdên li wir dike, rê nîşanî wan dide. Tev bi Kurdên alfiyê Qers, Bazîd, Surmeli, Wan û Tendurekê hatine xebat dike. Bi pisporên çandî re têkilîya xwe xurt dike. Navdarên wê demê, Lazo (Hakob Xazariyan), jina wî Olga Xazariyan, Kamil Bedirxan, Esedê Cango, Eminê Evdal, Hovanes Sisyan û yê mayin re xebatên çandî dike. Damezrandina komîteya şano, reqs û dengbêjîyê dikin, ders amade dikin û ji bo dayîna dersan cîh peyde dikin. Xebatên çandî û civakîyê ya kurdên Tiflîsê bi xîret û bi biryarî didomînin.

Di sala 1922 ya bi înyasîtîfa xwe teşebusek peyde dike. Li Tilbîsê ji bo zarokên kurd dibistan vedike. Ev dibistan, bi alîkarîya hevalên wî yên Ermenî ku di nav wan de dostê kurda Lazo jî heye ava dibe. Zarok li dibistanê him dixwînin, him fêrî xebatê dibin, him jî radizên. Qanadê Kurdo jî xwendevanê vê dibistanêye. Ji avabûna dibistanê de rola Ahmedê Mîrazî cîhekê gelek girîng digire. Li vir ji bo komê tîatroyê şanoya dinivîse, di tîatroyê da dilîze, komên kilam-reqasê da pêşda tê, helbesta dinivîse, kilamê nû çê dike. Wan salan xebatên wî gelek zêde dibin. Di sala 1925'an dibe dêpûtatê Soveta bajarê Tîblîsê. Ji xebata wî re xanmanê klûba wan êdî bo xebata wan têrê nake. Paşê cîhekê din Mixaliskê (niha Plêhanov) klûbekê vedikin. Berê eybekê giran hebû, jin nedîçûn cîhê xebatan, kluba. Sêya wan xebatan êdî jina dor nedidan hevdû. Dihatin li sînemayê, tîatroyê û xebatên mayînan guhdarî dikirin.

Sala 1928a sazîya tê da dixebite wî dişinin nav Kurdên nehiya Toloşê û Axal-sixayê. Armanca çûyîna wî, ka zarokên kurdan bikaribin bixwînin, ji bona wek qadro dersên kitêba amade bikin. Dîsa di nav wan de dibistanên Kurdî vekin, wek Tîblîsê mektebên kurda vekiribûn. Dema ev sê heval diçin gund, gava di-meşin berjer diçin gund, meydana gund de komek gundî hevdû re diaxifin û jî hatina wana temaşe dikin. Kalekê komê re dibêje; “di nav hersê merivan ewê hane, Ahmedê Mîrazî qest dike, dibe kurd e”. Dema her sêk tînan qada gund cem gundîyan Ahmedê Mîrazî kurdî silav dide. Çend xort li yekî kal dinêrin û bi hevdû dikenin. Ahmedê Mîrazî ji wana dikeve şike, gelo piştî min çi xebardane difikire? Ahmet Mîrazî kale bi navê Mîsto re dipirse, “gelo çima hûn kenîyan?” Mîstoyê kal dibêje;” raste em kenîyan. Dema hûn jor hatin min ji wan re got, Kurmancê ji Tîblîsê hatî ewê hanê ye”. Ahmedê Mîrazî dipirse; “ê pak, te çawa zanibû, ku kurmancê ji Tîblîsê hatî ez im?” Mîstoyê kal dibêje ku¹⁵:” zehf hêsa bû. Wexta tu û hevalêd xwe va jor da dihatin, ser wan xişir û kevira ra ewana linge xwe bi tîrse-tîrs diavêtin, lê tu, tu bê tîrs û bêperwe dihatî, ji wê dere min tê

15 Ahmedê Mîrazî, *Bîranînên Min*, rûpel 130, Weşanxana Deng

derxist ku tu kurê Kurdan î. Te kevir, kuçik, rêyêd wisa zehf dîtine. Min hevalên xwe ji serwext kirin. Em û cimaetê va kenîyan”.

Sala 1937, Stalîn û Zêrandina Nivîskarên

Sala 1937an de rojên reş re rûbirû dimîne, ew jî tê zêrandinê. Nivîskarên kurd Hecîyê Cindî, Cerdoyê Gêncî, Ahmedê Mîrazî li Yêrêwanê bi destê hikumeta Stalîn tèn tewqîf kirin. Dîsa nivîskarê kurd Ereş Şemo jî Petersburgê digirin û dişînin Sibîrya yê sirgunê yê. Ereş Şemo, heta mirina Stalîn li Sibîrya yê girtî dimîne, lê nivîskarên din salek paşê tèn serbest berdan. Sedema suçdarkirina rewşerbîrên kurd ya Ermenistanê dijîn ew bu ku rojnama bi zimanê kurdî û bi navê Rêya Teze tê weşandin û jî bilî hîn pirtûkên kurdî dişînin rewşerbîrên Kurd li Surîyê dijîn.

Ahmedê Mîrazî di salên 1920 şûndatir hêdî hêdî dest bi karê nivîsandinê dike. Zimanê wî paqij û dewlemend bû. Bi xwe nivîskar û rewşerbîrê gelê xwe bû. Bi xwe xwendin û nivîsandinê pir hez dike. Ji ber wê jî gelek pirtûkên li Rusya, Gûrcistan, Ermenistan derketine dixwîne û bi wan zimanan dinivîse. Gelek gotar û nivîsa wî li rojname ya Rêya Teze tê weşandin. Li ser zilmê ku kurdên Tirkîyê kişandîye Ahmedê Mîrazî, ji salên bîstî helbest û kilamên wî li nav kurdên Gurcistan û Ermenistanê da bela dibin û jî aliyê gel da tene hizkirin. Edebiyeta rojhilatê ra bûbû nas, haj edebiyeta kurdaye kilaşîk jî hebû. Lê mixabin, wê demê kitêbên here kêman hatine weşandin û gihîştine destê me yê Ahmedê Mîrazî ne. Em we nivîsa xwe da dixwazin hinek wê pirse jî ronî bikin. Ew pîrsekê gelek mezine, di nav 40 salên aktîv da, weşandina şanok û pirtûkeke bîranînaye biçûk, ew jî ji pey mirinê ra û di rojnema Rîya Teze da çend helbest paş vî maye. Nizanim divê em li ser wê mesele bifikirin û lêkolîn bikin. Xêrxazek divê Antologiyên nivîskarên kurmanca da navê wî heyê an tûne ne, divê wê pîrsê zelal bike.

Zemanê Çûyî

Ahmedê Mîrazî di sala 1935an de bi navê Zemanê Çûyî pîyesek dinivîse û tê weşandinê. Pirtûkê tê weşandin, naverok û bûyerên şanoyê nivîskar ji jiyana kurdan êzdî yên herema Bazîdê, welatê xwe hildide. Şanoyê da halê evdên kurdê rênçber, xebatçî, zordarî û neheqîya Axa, Beg û desthilatdaran li ser wan tê nîşandan. Bûyerên salên 1918-1920a halê wê civakê diwertir dikin, xelk milk û malê xwe jî dihêlin, direvine Ermenistanê û cihên din. Hecîyê Cindî pêşgotinê berevoka wî *Bîranînên Min* da derheqa wê şanoyê da wa dinivîse¹⁶;” Eva piyêsa bi sercem bedewsinetî, îdêya xwe va hê-hê nava edebiyeta me da cîkî meşûr digire.” Eskerê Boyik jî wiha qal dike¹⁷;”Dema wê şanoyê ra meriv dibe nas, şureta wî ya nivîskariyê, şanogeryê derdikeve li ber çeva”.

16 Ahmedê Mîrazî, *Bîranînên Min*, Pêşgotina Hecîyê Cindî, rûpel 10, Weşanxana Deng

17 Eskerê Boyik, *Çanda Kurdên Sovêtê*, rûp 177 Weşanxana Peywend.

Bîranînên Min Tê Weşandinê

Li pey sala 1935a pirtukê xwe ya bi navê *Biranînên Min* bi zimanê paqij û dewlemend dinivîse. Pirtûka xwe ya *Biranînên Min* jî xuyaye ku heta li dawîya emrê xwe ji bo milletê Kurd xebatê xwe domandîye. Pênc sal piştî wefatbûna Ahmedê Mîrazî sala 1966an pirtûka wî ya *Biranînên Min* bi rêdaktorya Hecîyê Cindî û Emerîkê Serdar tê weşandin. Di navaroka bûyarên salên 1900-1925 wisa zêndî, zelal, bi reng radixe li ber çavê xwendevana. Pirtûk jî aliyê xwendevana va te hizkirin û qîmetkirin. Pirtûka *Biranînên Min* bi alfabe ya kîrîlî hatîye nivîsandin. Paşê ev pirtûk, bi destê nivîskar Vazgal Bazidî ku bi xwe jî xelqê Bazidê ye, bi alfabe ya Latînî hatîye wergerandin. Pirtûk sala 1997a, li nav Weşanên Deng da li Stenbolê jî hate weşandin. Ev pirtûk wisa jî çavkanîke giranbiha ye derheqa Evdalê Zeynikê, erf-edetê kurdayê wê demê, dîroka civaka kurdên Gurcistanê û gelek pirsên din da.

Dengbêj Ahmedê Mîrazî

Derheqa dengbêjîya Mîrazî gelek kesan nivîsîye. Ji wan Prof. Hecîyê Cindî wiha dinivîse¹⁸ : “Ahmedê Şewêş esil dengbêj bû, dengekî xweş lê, gula dewata û şaya bû. Ewî ne ku tenê kilamêd gotî hildida û digot, lê belê usa jî ji ber xwe derdixist wekî din, herge em bêjin ew dengbêj-efrandar bû û çawa zargotina cimetê usa jî ewî gelek û gelek beyt-serhatî, metelok û qise zanî bû. Bi vî teherî kaneke zargotina cimetê bû, bi roja, heftya dikarî bû pey hevdu bigota, bistira, lê ne westandina wî hebû, ne jî xilasbûna kilamêd wî. Bi saya xweşgotina xwe, herçê guhdarvanêd wî ji wî, ji dîndarê, gilî gotina, zarê şîrîn têr nedibûn.” Hê sala 1936a kurdzanê eyan O. Vîlçyêvskî jî derheqa Ahmedî Mîrazî da fikren xwe wiha dinivîse¹⁹: “Dema Ahmedê Mîrazî sitiranên xwe dihûne, hemû cûre û hurûrên zargotina gelêrî bi kar tîne, ji pêra jî heta dewîyê ji xizna folklorê kurdîra amin dimîne.”

Cemîla Casim Celîl jî wiha behsa Ahmedê Mîrazî dike²⁰: “Yek jî dengbêjên hizkiri ku denge xwe daye radyoyê ew Ahmedê Mîrazî bû, hevkar û dostê bavê min bû. Ew dengbêjê eslî bû. Li welêt, aliyê Wanê ew dengbêjê Cangîr axayê serokê eşîra Êzîdîya bû. Ji ber ku xwandina wî bi nivîsa herfên erebî hebû, li dewra osmanyêda ew mîrzetîyê ji Cangîr axara kirye. Dewra bolşêvîka ew dengbêjî îdî nedikir, lê dersdartyê dikir. Berî ku kara radyoyê vebe, bavê min wî birîbû li mûzêxana ermenyaye edebiyetê û hûnere, laboratorya wane dengnivîsêda

18 Ahmedê Mîrazî, *Biranînên Min*, Ji pêşgotina Hecîyê Cindî, rûpel 7, Weşanxana Deng.

19 Eskerê Boyik, *Çanda Kurdên Sovêtê*, rp 176 Weşanxana Peywend.

20 Cemîlê Celîl-Naza Celîl, *Stran û Awazên Kurdî* 4, rp 13.

çend stranê wî ser sêlikên pilastîk girtibû. Îjar gava xeberdanê kurdî radyoyêda pêlweşandin, Casimê Celîl wî anî stûdyayê dû stranê wî girtin, lê ew îdî giran nexweş bû. Awazên stranê wî gelekî taybetî û xisûsyeta dengaye kevnarava dewlemend bûn.” Cemîla Celîl wiha berdewam dike derheqe Mirazî da; “Ahmedê Mirazî dengbêjek pir girîng bû. Dengê wî pir xweş û bi bandor bu. Herkes li şahî û daweta gazî wî dikir. Ne bi tenê di daweta da dengbêjî yê dikir. Li ser folklorê Kurdî de jî lêkolînerêk bi navdar bu. Odên kurmanciyê, li nav çîrokbêjî û dengbêja da mezin bûbû, zargotina miletiyê rind zanibû, ji çevkaniyê da kilamên Ewdalê Zeynikê distira. Ji bo komê tiatroyê şanoya dinivîse, wanda dilîze, komên kilam- reqasê da pêşda tê, helbesta dinivîse, kilama nû çê dike”.

Gelek kilamên Mirazî kitêbên Cemîla Celîl de cih girtiye. Kilama Ahmedê Mirazî, Nîvê Şevê, pirtûka Cemîla Celîl- Naza Celîl da wiha cih digire²¹;

Were wey lê, wey lê-lê wey lê, wey lê-lê wey lê, wey lê,
 Wey lê, wey lê, wey lê, wey lê, wey lê,
 Êlê dînê, ez nexaşbûm, pir bethal bûm,
 Êvar bû, ser me hate heyama nîvê şevê, mi bala xo dayê,
 Dîkê nîvê şevê li min ha, ha, dixulxuland,
 Li minê, bala xwe dayê, du pîrê zemanî, bêaqûbete, bêîman,
 Li ber serê min ewdalê Xudê du zerî rûnîtibun,
 Yekê bi helebyê kefenê min dipîva,
 Yanga dînê bi meqesê sivik-sivik waha difesiland
 De ji nîvê şevê şûnda xûdana xêrê li mi rabû, qîr'înekê li mi teselbû,
 Min bala xwe daê, keweke gozele-gogerçîn,
 Li kêleka min ewdalê Xudê rûniştibû,
 Li fenanê ewrê biharê, meha nîsanê, baran jê bibare
 Ser min ewdalê Xudêda hêsir belekaçe va dibarand
 Mi go, weyla agirê kulê mala bavê ketê,
 Welatê xerîba ez dîmirim tu dîmînî,
 Nizanim qolî zêra ber enyê kever, dêmê gulî te ji kêra dişitiland,
 Wayê li minê, wayê li minê, wayê li minê, wayê li minê, wayê li minê,
 Wayê li minê, hê-hê, hê, xayîn felekê.

Were wey lê, wey lê-lê wey lê, wey lê-lê wey lê, wey lê,
 Wey lê, wey lê, wey lê, wey lê, wey lê,
 Oro lawko, ezê di bejnêda dara ji dara hurmême,
 Ezê gulim gul sosinim li zozana, li çîya û bêlanêd bilind w ali devê bele
 De ezê wexta dagêra êlê, sor qemerê dinyayê, dinyalîkê
 Debarê û dirlikê, ezê ta rihana bi bînim,

21 Cemîlê Celîl-Naza Celîl, *Stran û Awazên Kurdî* 5, rp 86

Heşîn bûme li serê çar duryanê,
 Koç û keryê van eşîra, warê debême,
 De keleşo lawko, mi bihistye tu derê welatek
 Welate xerîba, vê qurbetê, ha, ha, ez dimînîm,
 Ez nizamim, li çev û biryê belek, dêmê gulî,
 Li welatê xerîba ezê bimînîm hîvya kême,
 Wayê li minê, wayê li minê, wayê li minê, wayê li minê,
 Wayê li minê, wayê li minê, hê-hê, li minê, xayîn felekê.

Di dawîyê de divê em wê jî wek nişê binîvisin Mirazî di nav Kurdên Sovyetê taybetî jî Gurcistanê da wek rexşenbîrekî Kurd tê naskirin. Gelek cara tê bijartin wek nûnerê şeredariya bajarê Tilbîsê. Ahmedê Mirazî, di sala 1937 Moskovayê vedigere li cem xizmên xwe, nahiye ya Hoktemberyan ê ku girêdayî Ermenîstanê ye. Heta teqawîdî, li vir jî xebatê xwe didomîne. Paşê li gundê Sovetakanê cîh dike. Ahmedê Mirazî, di sala 1961 a gundê Exegnûtê ku li girêdayî nahiye ya Hoktemberiyana çu li ser dilovanîya xwe. Ew nivîskarê pir girîng ya Kurdên Sovyet ê bu. Li pey xwe, edebiyata Kurdî da xebatên gelek hêja û navekî qedirbilind û dereceya baş dihêle.

Dawîya dawî de jî divê em guh bidin nivîsên du nivîskarên kedkar û rûmetbilind. Ji ber ku gelek tiştan zelal dikin ew nameyan. Eskerê Boyîk piştî salan şunda derheqa kitêba Ahmedê Mîrazî dixwaze hinek tiştan ronî bike. Ji ber ku gelek xebardan çêdibin derheqa kitêba Ahmedê Mîrazî. Eskerê Boyîk sala 2009a Emerîkê Serdar re nameyekê dinivîse û jê hinek tiştan dipirse. Emerîkê Serdar du cara bi alîkariya keça xwe Nûrê bersîv dide Eskerê Boyîk. Name ev in²²;

Bavê min Emerîkê Serdar dibêje; Eferim, Eskerê bira, bona gotara te ye derheqa Ahmedê Mîrazî da. Ez jî rind haj jiyan û efrandariya wî heme. Çawa te nivîsye, ez jî rêdaktorekî pirtûka wî ye “Bîranînê Min”im ku paşî mirina wî ronkayî dît. Sed heyf, wekî temamiya bîranînê wî nehatine neşirkirine! Lê temamiya bîranînê wî 700 rûpêlê maşînkê (dakfîlo) bûn. Me (hîmlî min) ji wî 700 rûpêlî tene 150 rûpêl başqe kir bona çapkirinê, çimkî qirara Sêksiya Nivîskarê Kurda ew bû, wekî 150 rûpêlî neşir kin. Min 150 rûpêl ji navê derxist û da maşînkê (pere maşînkê H.Cindî da), ew 700 rûpêlê bîranînê wî min da kurê bire wî Welî (ku telebext ra paşê çû rehmetê). Ew 700 rûpêl paşwextiyê da çawa bû ez nizamim. Ez usa jî nizamim yaziya wê berhevoka kilam û destanê Kurdî ye gelerî ku nivîskarê rehmetî hazir kiribû û şandibû para Kurdizanya Lênîngradê ra, lê ewê parê nikaribû ewê destnivîsarê neşir ke, bi şehdetiya Qanatê Kurdo yê nivîskar ew berhevok jî paş da şandibûn mala wî ra. Digotin, hinek “neçîrvanê” me dora mala wî diçûn- dihatin. Ew xebatana (bîranîn û berhevok) wana bir yanê na ez

22 Eskerê Boyik, Çanda Kurdên Sovêtê, rû 181 Weşanxana Peywend

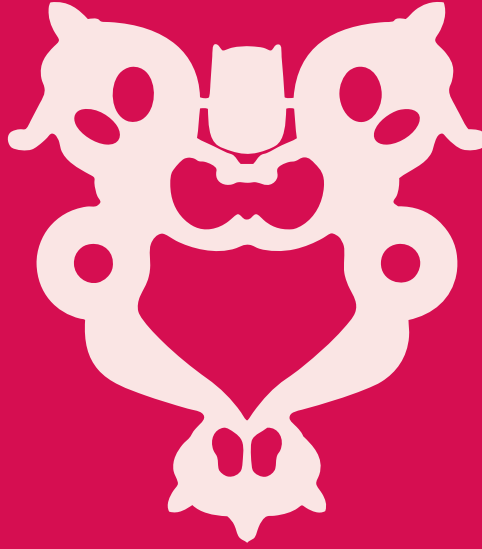
nizanim. Rastiyê ez niha nizanim ji rîkneta (binemal) wî kî heye kî tûne. Her tenê sed yazix, wekî min ra li hev nehat tevî wî bixebitim, çimkî paşî qirara Sêksîya Nivîskara A. Mîrazî min ra got; Xarzîya (aliye pîrka min e dê da ew malxalanê min bû), otpûska(betlane) xwe hilde, were gundê me, baxê me, bostanê me heye, em ê hey bixûnin, rêdaktoriyê lê bikin, hey jî nava baxçe da hêsa bin. Sed yazix, gele wext derbas nebû ew çû rehmetê (astîma wî hebû) û xebata tevî wî min ra li hev nehat.

Nama duda keça Emerikê Serdar, Nûrê xanim ser navê bavê xwe va dinivîse;

Eskerê bira! Gotina xwe ye pêşin da min gelekî ser ra nivîsî. Lê rastî ha bûye; A.Mîrazî bîranînê xwe dabû neşiriyetê bona bene çapkirine. Lê Erebb Şamîlov û Êmma Bakoyêvayê rêsênziya (nîrxandin) hundur nivîsbûn, wekî ew ne layîqî neşirkirinê ne. Lema jî neşiriyet, îlahî serkarê parra edebiyata bedewetiyê Vahan Grîgoryan mecbur bûn destnivîsara A.Mîrazî bişînin bona Sêksîya Nivîskarê Kurda enene ke (nîrxandin, nîqakirin). Rind tê bîra min, civata Sêksîyayê da dîsa Erebb Şamîlov û Êmma Bakoyêvayê xebardan û qîmetekî xirab dane destnivîsara Ahmedê Mîrazî. Civatê da Heciyê Cindî, Şahoyê Lêşo, Şekroyê Xudo, V.Grîgoryan û min xebardan û qîmetekî bilind dane bîranînê A. Mîrazî. Rehmetiyê A.Mîrazî jî dawîyê xeber da û got (ev gotina wî ji bîra min naçe); Gundê me da yek hebû jê ra digotin "Reşo". Rojekê jî ew xwe neynikê da dibine û dinihêre ewqasî jî reş nîn e. Hiltîne dibêje; Heyran, ez ewqas reş nîn im, çira min ra dibêjin "Reşo". Niha ya min e. Erebb û Emma dibêjin nivîsara min ne rind e. Lê ev maqûlê jorgotî ser fikreke mayîn in. Sêksîyayê qirar kir ji wan bîranîna 150 rûpêla derxin û bi pirtûkeke din neşir kin. Ew şuxul spartine Heciyê Cindî û min. Me ew şuxul anî sêrî (derheqa wê yeke da min îdî şîrovekirina pêşin da gotiye) Emerîk.

Çavkanî

Bîranînê Min – Ahmedê Mîrazî Weşanên Deng
Canda Kurdên Sovêtê- Eskere Boyik
Stran û Awazên Kurdî – Cemîla Celîl / Naza Celîl
Di Radyoya Êrîvanê de Denge Kurdî- Zerî Înanç.
Axaftina telefonê ya min û Celîlê Celîl.
Axaftina telefonê ya min û Cemîla Celîl.

KÜRD
ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ

8

E-DERGİ
YAZ 2022

